

ALXAN BAYRAMOĞLU

SABİR BAKIDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏT
VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

ALXAN BAYRAMOĞLU

SABİR BAKIDA

BAKİ-2012

Elmi redaktoru:
Teymur Kərimli,
filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA-nun müxbir üzvü

Alxan Bayramoğlu.
B 20. Sabir Bakıda. Bakı, «Təhsil», 2012, 152 səh.

Monoqrafiyada görkəmli mənşəsərəddinçi şair, inqilabi poeziya məktəbinin banisi və bayraqdarı M.Ə.Sabirin elmi tərcüməyi-halının Bakı dövrü filologiya elmləri doktoru, professor Alxan Bayramoğunun həm sabirsüňasığın uğurlarına, həm də özünün üza çıxarıb, təhlilə ilk dəfə olaraq cəlb etdiyi tarixi, ədəbi, publisistik materiallara və arxiv sənədlərinə istinadən işıqlandırılmışdır. Əsər polemik xarakteri ilə də diqqəti cəlb edir. O, filoloqlar, tarixçilər, alim, müəllim, doktorant və magistrantlar, jurnalistlər və digər sahə mütəxəssisləri üçün də faydalıdır.

Bu monoqrafiya Sabir haqda müəllisin çapdan çıxan beşinci kitabıdır.

GİRİŞ

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılıq ömürnaməsini dərindən öyrənmək üçün onun həyat və fəaliyyətinin ayrı-ayrı mərhələlərinin xüsusi tədqiqat obyekti kimi götürülməsi əhəmiyyətlidir. Bu, Sabir ırsının incəliklərinə qədər obyektivliklə açılmasına şərait yaratır. Şairin həyat və fəaliyyətinin xüsusi tədqiqə layiq olan mərhələlərdən biri onun Bakıda yaşadığı dövrdür. Buna qədər Sabir «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin aparıcı nümayəndələrindən biri kimi poeziyada yeni ədəbi məktəbin - inqilabi satira ədəbi məktəbinin əsasını qoyaraq, ona başçılıq edirdi. Eyni zamanda Şamaxıda çətinliklə də olsa, məktəbdarlıq edən şair həm də bir pedaqoq, maarif və ictimai xadim kimi fəallaşmışdı. Bununla belə, Şamaxı mühiti onu bir çox cəhətdən sıxlığı üçün Sabir daha geniş fəaliyyət meydani tapmaq ümidi ilə Bakıya gedir.

Bakıya köçənə qədər Sabir maraqlı, zəngin həyat və yaradıcılıq yolu keçmişdi. Belə ki, XIX əsrin axırları, XX əsrin başlanğıcında bütün ölkə həyatında olduğu kimi, Şamaxı ədəbi-mədəni mühitində də maarifçiliyə meyil güclənmişdi. Bu işdə Tiflis Aleksandrovski Müəllimlər İnstytutunun, Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları olan şamaxılıların, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov və başqaları ilə yanaşı, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, M.Hadinin də müəyyən rolü vardı. Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunlarında maarifçi demokratik ədəbiyyata meyil güclü və aydın ədəbi-ictimai mövqedən idi. Odur ki, onlar yaradıcı qüvvələrin diqqətini daha çox epik əsərlər yazış xalqı tərəqqiyə sövq etməyə çağırır, özləri də imkanları daxilində bədii nümunələr yaradırdılar. Bu cəhətdən S.M.Qənizadənin Məhəmmədtağı Sidqiyə, təxminən, 1894-cü ildə yazdığı məktub-dakı aşağıdakı sətirlər diqqətəlayiqdir:

«...Bən də təlim və tərbiyə işlərində millət nağillarının faydalaların dərk etdiyimdən laməhalən bir neçəsinin dildən qələmə düşməgən çox arzu edirdim. Buna binaən öz həmvətənlərim - Şirvanın növcəvan şairlərinə bu təklifi etdim və haləza onlar

həm hekayənəvisliyi şəni-şairliyə layiq görmüyüb baş qaçırdılar... Lazım gəldi ki, imtahan üçün bir nəql yazıla ki, ta Xaqanılık iddiasılə şöhrət diləyən xudparəstlərə isbat olunsun ki, bu zəmanədə hekayənəvis bazarı xacə Hafız xətm etdiyi qəzəliyyatın təhrifatından rəvacdır. Məlumi-ümumidir ki, hər bir əsrin öz təqazasına müvafiq əməl etmək şərti-aqlidir. Hala bu əsrədə əbnayı-ruzigar milhi-mədəniyyət ilə tömələndikdə daha əşari-məcazi xönçəsinin külü mül şəhdü-şəkərinə xəridar olmazlar.... İmdiki bu mədəniyyət əsrində ki, hər şey öz rəngindən dolanıb, qeyri bir səlinə üzrə təbdil olmuşdur və meydani-nəzmədə kuyi-məcazidən daha bir nişan qalmamışdır, köhnə sələh-şurluq şivəsilə cövkani-zəban oynadıb, zülf və kakılı mədh və razəc oxumaqlıq hüsni-şeriyatda hüner sanılmayıb, məsxərə-bazlıq görünür. Bəs bu əsrin şairləri üçün hekayənəvislik qəzəlxanlıqdan müstəfid və vacibraqdır. Hərgah şeir yazmaqla bir nəfərin mənzuru şöhrət olmuş olsa da, bişək ki, yenə öz əsrinə xidmət etməklə muradına nail ola bilər...»¹

Burada diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri odur ki, Şamaxı mühitindən çıxaraq, dünyəvi elmlərlə daha yaxın temasda olan nümayəndələr dövrün ədəbi-bədii fikrin qarşısına qoyduğu vəzifələri dərindən dərk edərək realizmə, epik əsərlərə daha artıq fikir verməyin vacibliyini duyur və bu yolda həm özləri çalışır, həm də həmkarlarını səfərbərliyə çağırırlılar. S.M.Qənizadə də dövrün tələbinə cavab vermək üçün əlindən gələni edir, çağrıışların daha təsirli olması üçün «özgələrə ibrət olsun» deyə özü də süjetli əsərlər yazırırdı. Digər tərəfdən maraqlıdır ki, «Şirvanın növcavan şairləri» həmin çağrıışlara tərəfdar çıxmayaraq «hekayənəvisliyi», süjetli və realist ruhlu tərbiyəvi əsər yazmaqdansa, insanlara ruh verən, onların zövqlərini oxşayan lirik əsərlərlə məcazi gözəlliliklərin vəsfini daha üstün tuturdular. Bu hali biz «Əkinçi» qəzeti səhifələrində Əhsənül-Qəvaidə Şamaxı şairləri adından Seyid Əzim Şirvanının «Şüərayi-ərbəeyi-

¹ S.M.Qənizadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı», 1965, s.279.

Şirvan» imzası ilə yazdığı məqaləsində¹ də müşahidə edirik. Əhsənül-Qəvaidin dövrün ədiblərindən qəzəl, qəsidiə yazmaqla gün keçirməkdənə, xalqa xidmət göstərməyi tələb etməsinə Şamaxı şairləri etiraz edərək, onu zövqsüz və ruhsuz adlandırmış, poeziyanın məlahət və lətfatindən, orada gözəlin və gözəlliyyin bəlağatlı vəsfinin, şərabın tərisinin vacibliyindən və s. bəhs etmiş, fikirlərini əsaslandırmaq üçün hikmət sahiblərinə istinad etmişdilər. Ancaq bu məsələ ətrafında aparılan fikir mübadiləsinin nəticəsi olaraq az sonra yalnız S.Ə.Şirvani, qismən də digər həmkarları öz səhv'lərini anlayaraq maarifçi-realist ədəbiyyatın cəbhəsində ardıcıl çıxış etməyə başlamışdı. Lakin bir tərəfdən «Əkinçi»nin tezliklə bağlanması, digər tərəfdən irticanın təzyiqi nəticəsində «Ziya» («Ziyavi-Qafqaziyyə»), «Kəşkül» kimi mətbuat orqanlarının mütərəqqi ideyalar cəbhəsində o qədər də ardıcıl çalışma bilməmələri və Seyid Əzimin vəfati Şamaxı mühitində əvvəlki ənənələrin yeni meyillərə güclü təzyiq göstərməsinə və ədəbiyyatda öz mövqeyini hələlik əzmlə qoruyub saxlaya bilməsinə zəmin yaratmışdı. Odur ki, «Şirvanın növçəvan şairləri» həmin keçmiş ənənələrin cazibəsindən çıxmada çətinlik çəkirdilər. Köhnə ədəbi ənənələrin Ağəli bəy Naseh kimi nüfuzlu nümayəndələrinin təsiri də bu işdə az rol oynamırdı.

Köhnə ədəbi ənənələrin Şamaxıda güclü olmasının səbəblərini, müəyyən qədər də olsa, təsəvvür etmək üçün Şamaxı sakin, tanınmış maarif və mədəniyyət xadimi Əliməmməd Mustafayevin xatırələrindən gətirilən aşağıdakı sətirlərə nəzər yetirmək pis olmazdı. Şamaxının mədəni həyatından bəhs edərkən Ə.Mustafayev yazar:

«Şamaxı şəhəri Zoğalavay çayının sol kənarında yerləşir. Bu çaydan arxalar vasitəsilə su aparmaqla bağlar salınmışdır. Yaz və yay fəsillərində, cümə günləri bu bağlar seyrçilər ilə dolu olur. Burada cürbəcür dəstələrə təsadüf edirən. Şairlər və ürəfa dəstəsi, sənətkarlar dəstəsi, ziyahilar dəstəsi, molla və axundlar dəstəsi və s. Burada onların əyləncələri yemək-içmək, çalıb-

¹Bax: «Əkinçi» qəzeti, 28 aprel 1876.

oxumaqdandan ibarətdir. Axşamçağı evə yiğışmazdan bir saat qabaq dəstələrdə meyxanalar başlanır. Meyxanaçılardır hər bir dəstədə tapılır. Burada şair və ürəfələr dəstəsində Sabir, Səhhət, Qırıxayaq, Tərrah, Ağaeli bəy Naseh və başqlarını görmək olur...

Payız və qış fəsillərində şəhərdə cürbəcür dərnəklər fəaliyyət göstərir. Bu gün kimin nəyə meyli olarsa, öz istədiyi dərnəyə gedə bilər. Axır zamanlara kimi bu dərnəklərdən ancaq üçü davam edir. Şairlər dərnəyinin rəhbəri Ağaeli bəy Nasehdır.

Və əyləncə yerləri də onun öz otağıdır. Bu əyləncə yerini, səhv eləmirməsə, kiçik miqyasda klub da adlandırmaq olar».¹

Həmin dövrdə «Şirvanın növcavan şairləri»nin daha çox hansı ədəbi ənənələrin təsiri altında olduqlarını bir qədər də aydın təsəvvür etmək üçün mərhum ədəbiyyatşunas, filologiya elmləri namizədi Nəsrəddin Qarayevin aşağıdakı mülahizələri də maraq doğurur:

«A.Nasəh F.Köçərli ilə yaxın dost olmuş, hətta ona Şirvan şairlərinin əksəriyyəti haqqında xeyli material vermişdir. «Beytüs Səfa» məclisinin son dövründə Şamaxı şairləri tez-tez bir-birlərinin evlərinə toplaşar, yazdıqlarını oxuyub müzakirə edərdilər. Bir zamanlar M.Ə.Sabir, A.Səhhət və Tərrah da yeni yazdıqları şeirləri müntəzəm olaraq «Mizanüş-şüəra» adlandırdıqları Nasehin yanına gətirər, onun məsləhətlərini və rəyini bilmək istərdilər. Naseh də həmişə onlara qaneedici cavablar verərdi».²

Göründüyü kimi «Şirvanın növcavan şairləri» klassik poeziya ənənələri ilə nəfəs alır, bu ənənəyə və onun canlı təmsilçisində - A.Nasehə sonsuz etiqad bəsləyirdilər. Əlbəttə, onlar «Mizanüş-şüəra» (şairlərin tərəzisi) kimi özlərinə ustاد hesab etdikləri bir adamın illərdən bəri mövcud olan güclü poetik nüfuzundan birdən-birə çıxa bilməzdilər. Odur ki, S.M.Qəni-zadənin məsləhətindən onların o zaman boyun qaçılmaları bir qədər təbii görünməlidir.

¹ Ələməmməd Mustafayev. Xatirələri, hekaya və felyetonları. Bakı, «Yazıcı», 1985, s.41-42.

² Nəsrəddin Qarayev. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri. Namizədlilik dissertasiyası. AMEA-nın kitabxanası. Bakı, 1972, s.109-110

Bununla belə Şamaxıda şəhər məktəbinin açılması ilə yanaşı, yeni tipli digər məktəblərin fəaliyyəti, kapitalist münasibətlərinin şəhər həyatına ayaq açması ilə burada sənaye obyektlərinin - ipəkçilik, toxuculuq və s. yaranması, Firidun bəy Köçərli kimi şəxsiyyətlərin Şamaxı şairləri ilə əlaqəsi Şamaxının mənəvi həyatında, ədəbi-mədəni mühitində yenilik meylinin qüvvətlənməsinə təkan verdi; XX əsrin astanasında «Şirvanın növcavan şairləri»nin yaradıcılıqlarında əmələ gələn yeniləşmə prosesi keçmiş ədəbi ənənənin kəskin müqaviməti ilə rastlaşır, lakin öz yolundan dönməyib daha uca pillələrə doğru irəliyirdi. Bu cəhətdən Abbas Səhhətin ilk qələm məhsullarından bəzisində və onun Ağaəli bəy Nasehə ədəbiyyat və sənət mübahisələrinin əldə olan nümunələrinə diqqət yetirmək maraqlı olardı...

XX əsrin astanasında A.Səhhətin əldə olan poetik nümunələrindən biri «Şeyx Sədi», digəri isə «Xacə Hafız» adlanır.¹ Hər iki poetik nümunə 1898-ci ilin məhsuludur. Bu şeirlərdə həm Sədi, həm də Hafız, onların başər ədəbi-mədəni fikrinin inkişafına göstərdikləri xidmətlərin qarşılığında həmvətənlərinin həzirki geriliklərindən və öz soydaşlarına – Sədiyə və Hafızə eti-nasızlıqlarından, maarifsziliklərindən dərin təəssüf ifadə edilir.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin sonlarına doğru «Şirvanın növcavan şairləri»ndə maarif və mədəniyyətə, dünyəvi elmlərə, dünya mədəniyyətinə yiylənmə meyli, maarifçilik ideyalarına rəğbət hissi güclənməyə başlayır.² XX əsrin astanasına yaxınlaşdıqca bu şairlərin yaradıcılıqlarında yeni ədəbi ənənələrin təsirinin artdığını görmək olur. Təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə artıq «Şirvanın növcavan şairləri»nin başbilənlərindən sayılan A.Səhhətin yaradıcılığında tərəqqiyə çağrış ruhlu süjetli şeir nümunələri daha tez-tez görünməyə başlayır.

¹Bax: Abbas Səhhət. Əsərləri. İki cilddə. II cild, Bakı, «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı», 1976, s.7-8.

²Bax: Alxan Məmmədov (Bayramoğlu). «Şirvanın növcavan şairləri» və yeni ictimai-ədəbi meyillər. Azərbaycan EA-nın xəbərləri (ədəbiyyat, dil, incəsənat seriyası), 1990, №3, s.9-10.

Alxan Bayramoğlu

Sabir yaradıcılığında, ümumiyyətlə, dünyagörüşündə də yenicilik, maarif və mədəniyyətə, elmə, tərəqqiyə meyil hissi getdiyinən güclənməkdə idi. Təsadüfi deyil ki, 1902-ci il yanvarın 31-də olan Şamaxı zəlzələsinə həsr etdiyi mənzuməsində¹ o, H.Zərdabi və onunla birlikdə zərərdidələrə yardım üçün Şamaxıya gələn komissiya üzvlərinə elm və adəblərinə, xalq və vətən qarşısındakı xidmətlərinə görə qiymət verərək, onların xalqın yaralarına öz rəftərləri ilə necə məlhəm qoymalarını təqdir edir. Gənc şair Sabir Həsən bəy Zərdabinin vətən övladlarının tərəqqisi, dünyəvi elmlərə yiyələnməsi uğrunda çəkdiyi zəhmətləri belə alqışlayır.

*Məlikov o Həsən bəyi-zışan,
Vəmini-xazineyi-ehsan.
Elmü fəhmü kəmalilən müntaz,
Sineyi-safı kəfî-lələi raz,
Hünəri fəzldir, adəh kari,
Əqli pakızə, hüccət iqrarı.*

Sabirin «Əkinçi» redaktoruna ağıl və elmi ilə başqalarından seçildiyinə görə də rəğbət bəsləməsi səbəbsiz deyil. Artıq o, tərəqqi və inkişaf üçün elmin, mətbuatın rolunu bütün aydınlığı ilə dərk edirdi. Odur ki, 1903-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetinin nəşrini xalqın tərəqqisi üçün açılan yeni və işıqlı nicat, yüksəklik yolu kimi qarşılayaraq yazdı:

*...Var ümidim ki, əxtəri -iqbal
Övci məqsuddə tutu məna;
Ola bidar talei-məsud,
Aça minbəd dideyi-şəhla;
Ola kəshfi-ülümə səyi bələğ,
Qılı təhsili elm sübhü-məsa.
İndi bir əsrdir ki, elm gərək!
Dolub alati elmlən dünya.*

¹Bax: M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə. III cild, Bakı, «Elmlər Akademiyası nəşriyyatı», 1965, s.15-18.

Şeirdən də görünür ki, Sabir bütün aydınlığı ilə dərk edirdi ki, əsrin tələbi elm öyrənməkdir. Elmsız heç cür irəli getmək mümkün deyil. İndiyədək xalqın geriliyinə, ətalət və cəhalətinə səbəb onun əsrin tələbləri ilə ayaqlaşmayıb dünyəvi bilik xəzinəsinin açarını əldə edə bilməməsidir:

*Ah kim, xabi-qəflət ilə bizim
Ömri-pürmayəmiz keçibdi fəna
Biza yox bahrə elmdən əsla.
Rəmz həl-yəstəvi müdəlləldir.
Bir deyil şəxsi kurlən bina.
Kəshfi-elmə səbab fərahəmdir.
Sabira, bir zaman ayıl, yatma!
Qıl dualar ki, «Şərqi-rus»muzun
Təl'ətindən ola cahan beyza.*

Deməli, bütün aləm elmlə dolub dünya xalqları elmlə tərəqqi etdiyi halda, şairin həmvətənləri elmsizlikdən əzab çəkirlər. Bu isə Sabiri kədərləndirir. Vəziyyətdən çıxış yolunu şair konkret əməli fəaliyyətdə, məktəblər açmaqdə, məktəblərdə elm öyrənib onu həyata tətbiq etməkdə görür. Mətbuatın bu yolda əvəzsiz rolunu dərk etdiyi üçündür ki, o, «Şərqi-rus»un ömrünün uzun olması və onun ziyasından aləmin, o cümlədən vətənin və vətən övladlarının nura, elm, ürfan nuruna qərq olması üçün dua edir. «Şirvanın növcavan şairləri»nin dünyagörüşlərinin inkişafında onların Firidun bəy Köçərli ilə tanışlıqları da əhəmiyyətli rol oynamışdır.¹

Getdikcə şəhər həyatında mədəni-maarif ocaqlarının artması və inqilab dalğasının təsiri ilə hökumətin geri çəkilməsi, milli mətbuat şəbəkəsinin genişlənməsi və s. Şamaxı ədəbi mühitində dünyəvi elmə, yeni ədəbi prinsiplərə meyli qüvvətləndirirdi. Maraqlıdır ki, dövrün yeni şeir probleminin milli manifesti də nəzəri və əməli şəkildə bir çox cəhətdən «Şirvanın növcavan şairləri» tərəfindən hazırlanıdı.

¹Bax: Bəkir Nəbiyev. Firidun bəy Köçərli. Bakı, «Elm», 1963, s.10

Məlumdur ki, ictimai-siyasi və milli-mənəvi həyatımızın inkişafı, tərəqqisi yolunda əngolə çevrilən bələlər hələ Q.Zakir, S.Ə.Şirvani poeziyasının da kəskin ifşa hədəfinə çevrilmiş, lakin bu ideya-bədii çarpışmalar istənilən nəticəni verməmişdi. Odur ki, inkişafımıza əngəl törədən ictimai milli-mənəvi bələlərin daha təsirli bədii vasitə və metodlarla, özü də hərtərəfli ifşası vacib idi ki, onun ictimai-bədii təsir qüvvəsi güclü olsun. Sabir bütün bu ədəbi-bədii fəaliyyət programını, onun əhatə dairəsi və həyata keçirilməsinin forma və üsullarını konkret poetik nümunədə, 1906-ci il fevralın 10-da «Həyat» qəzetində dərc etdirdiyi «Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti» satirasında hazırlayıb elan etdi. Bu poetik programın ideya-bədii səciyyəsi, sərrastlığı, tendensiyalılığı, publisist ruhu və poetik pafosunun gücü adəbiyyat və sənət meydanına tamamilə aydın ictimai idealə malik, poetik səriştəli bir istedadın gəldiğini xəbər verirdi.

Satirada Sabir üslubunun ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri – tipin daxili aləminin onun öz dili ilə ifşası üsulu ilə qarşılaşırıq. Müxtəlif zümrəni təmsil edən bu on iki tipin danışq tərzi, söz və ifadələri çox dəqiq ölçülüb-biçilmişdir: hərə öz danışığı, öz mükəliməsi, öz avtoxarakteristikası ilə mənsub olduğu zümrənin iç üzünü açır. Satirada ifşa hədəfinə çevrilən tiplər, əslində, bir-birləri ilə söhbət etmirlər. Onlar sanki ayrı-ayrılıqda rüsvayçılıq kürsüsünə qalxaraq, öz iç üzləri haqda oxucu və dinləyicilərə məlumat verir və səhnə arxasına çəkilirlər. Bu «məclis» «Sabir satira teatrı»nın aləmə «nərəlti və gurultu» salan (C.Məmmədquluzadə) əzəmətli, hay-küülü tamaşasının proloqu, bu satira isə Sabir satira üslubunun programı idi. Təsadüfi deyil ki, on iki kişinin məclisində öz «monoloqlarını» söyləyib, «səhnə arxasına çəkilən» ictimai tiplər Sabir yaradıcılığının sonrakı dövründə şairin kəskin satira qələminə hədəf oldular. Şairin bir məclisə topladığı on iki kişinin təmsil etdiyi ictimai zümrələr daha geniş fəaliyyət meydanına çıxdıqca onun satira oxları ifşa hədəfinə kəskin qəzəb və nifrətlə sancılmağa başladı. Sabir satirası tənqid hədəfi və bədii tutum etibarilə kamilləşdikcə özünə kənardan və daha ayıq nəzərlərlə

baxmağa məcbur olan xalq bədii sənətin təsvir gücү ilə gördüyü mənzərə qarşısında əvvəlcə heyrətləndi, sonra xəcalət tərinə batdı, özünə qarşı qəzəbləndi və nəticə etibarilə mövcud vəziyyətindən qurtarmaq üçün əsəbiliklə, kəskinliklə silkinmək üçün özünü səfərbər etdi. Beləliklə, Sabir satirası öz inqilabı rolunu, dəyişdirici gücünü göstərməyə, ətrafına yeni həmkarlar yığmağa başladı. Çünkü K.Marksın dediyi kimi: «...Xəcalət bir növ qəzəbdür. Ancaq insanın özünə qarşı çəvrilmiş qəzəbdür. Bütöv bir millət, həqiqətən, xəcalət çəksəydi, sıçramağa hazırlaşaraq yiğışan bir şirə bənzərdi... Bu aqibət isə qarşımızda duran inqilabdır».¹

Sabirin inqilabi satirası, demək olar ki, onun bütün satirlarında olan ictimai özünüñkar və danlaqlarda, kəskin etiraz və qəzəblərdə, inqilabi yüksəliş və milli mənlik şüurunun oyanmasından doğan sevinclə yanaşı, bütövlükdə ictimai eybəcərliliklərdən yaranan ikrah və nifrətlərdə təcəssüm edir. Şair tərəfin-dən təsvir və təsdiq olunan ictimai eybəcərliliklər xalqın özünə qarşı xəcalət və qəzəb hissi keçirməsinə səbəb olur.

«Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti» satirasında başqa bir maraqlı cəhət də diqqəti cəlb edir. Burada A.Səhhətin də tənqid etdiyi «Gövhəri - yekdaneyi-ziqiyət»i yalanlarla qiymətdən salan şairlərin nümayəndəsi də dilləndirilərək, öz zümrəsini «bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmışam», – deyə təqdim etdi. Bu bir cümləlik xarakteristika ictimai həyatdan uzaq olan məddah şairlərin yaradıcılıq simasını çox aydın və dəqiq əks etdirmişdir. «Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti»ndə Sabir belə bir qəti qənaəət gəlmüşdi ki, bundan sonra sənət aləmində, o cümlədən poeziyada «bülbülə, eşqə, gülə dair yalan fırlatmaqla» baş gırılmək olmaz. Hazırkı dövrdə sənətin ictimai həyata müdaxiləsini, ictimai təsir gücünün fəallığını ön plana çəkmək lazımdır. Üstəlik, sosial tipin özünü oxucuya özünün təqdim etməsi əsərin ictimai təsir gücünü daha da artırır, ifşa hədəfinin eybəcərliyi haqqında oxucuda möhkəm qənaəet hasil olur. Çünkü bu

¹K.Marks və F.Engels. Seçilmiş maktublar. Bakı, «Azərnəşr», 1955, s.9- 10

zaman onun eybəcər sıfətlərini, daxili aləmini bir başqası yox, sosial tipin öz öz danişiq və əməlləri, mühakimə və qənaətləri ilə açır. Bu, daha real və canlı, inandırıcı və iibrətamız olur.

Beləliklə, müəyyən formalasma dövrü keçirən realist poeziyanın programının bir çox mühüm cəhətləri «Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti»ndə, romantik poeziyanın prinsiplərinin əsas cəhətləri «Təzə şeir necə olmalıdır?» (A.Şəhət) – sualına verilən elmi və poetik cavabda meydana çıxdı. Ədəbiyyatımızın bu qoşa qanadının hər ikisini təmsil edən qüdrətli qələm sahibləri öz yaradıcılıq yolları ilə hər iki programı daha da zənginləşdirildilər.

«Bir məclisdə...» satirasına qədər də Sabir söz və sənət, şair və cəmiyyət haqqında fikir və qənaətlərini qətiləşdirmişdi. O, sözə haqqın nazil etdiyi bir nuri-həqiqət kimi baxır, bəşər övladının düzgün yola istiqamətlənib ictimai-mənəvi zülmətdən çıxmışında hikmətli bədii sözün oynadığı əvəzsiz rola xüsusi qiymət verir. Odur ki, «Söz» şeirində yazırırdı:

...Növi-həşərə tərbiyəbaxş olduğun üçün
Gər densə səzadır sənə ümmü'l-ədəbiyyat,
...Mümtaz elədin növi-bəni-adəmi əlhəq,
İnsan sənin ilə edib ehrazi-maqamat.

Demək, Sabir sözün insanı digər canlılardan tamamilə seçilib yüksəkdə duran bir varlıq səviyyəsinə qaldırdığını qəbul edirdi, bədii sözə insanların mühüm tərbiyə, onların haqqqa yaxınlaşdırılması vasitəsi kimi baxırdı. Odur ki, hər bir sənətkardan onun qədrini bilməyi tələb etməklə yanaşı, qiymətsiz bir gövhər dənəsi adlandırdığı şeri, ümumən bədii sözü boş-boş yalanlarla qiymətdən salmayacağını elan edirdi:

Şeir bir gövhəri-yekdaneyi-ziqiyətdir.
Salmaram vəsf-i-duruğ ilə onu qiymətdən,
Deyərəm həcv, sözüm doğru, kələməm şirin,
Əhli-zövqə verərəm nəşə bu xoş şərbətdən.

Şair bədii sözün qarşısında həyatın bayağı şəkildə deyil, olduğunu kimi, yəni realist səpkidə təsvir tələbini qoyurdu. O, «həcv»

sözünü hərfi yox, satira mənasında işlədərək, bədii sözdəki tənqidin insanların qəlbini dəyiş əxlaqını korlamasına yol verilməsinin də əleyhinə idi. Sabirə görə, poeziyanın tənqid ruhu və üslubu da oxucuya, zövq əhlinə nəşə verən xoş şərbət təsiri bağıtlamalıdır ki, onun bədii təsir gücү yüksək olsun.

Demək, Sabir bədii söz sənətinin qarşısına həqiqətpərəstlik, yəni həyat həqiqətinə sadıqlıq, üslubi gözəllik, dil sadəliyi və aydınlığı və poetik pafosun (ifadənin) yüksəkliyi tələbini qoyurdu. Çünkü poetik pafosun, yəni fikri ifadə gücünün təsiri poeziyanın oxucu qəlbini və ruhuna hopan «nəşə»sinin gücünü müəyyənləşdirir. Poeziyanın oxucuya verdiyi «nəşə» nə qədər güclü olsa, həmin əsərdə izlənən qayənin oxucu varlığının həkimkəsilmə imkanı da geniş olar.

Sabir sənətkarın qarşısına bədii sözün qədrini bilmək, ondan şəxsi mənafə və qərəz üçün deyil, ictimai-milli mənafə naminə istifadənin vacibliyi tələbini qoyurdu. Şairin qənaətinə görə, sənətkar bədii sözdən əsrin, dövrün tələblərinə müvafiq istifadə etməli, mədhiyyə xarakterli «qəzəliyyatlarla» sözü ucuzaşdırmaqdan çəkinməlidir. Pul, şəxsi mənəfət naminə əqidəsini hər an dəyişməyə hazır olan şairi, Sabir sənətkarın mənəvi fahişəliyi hesab edirdi. Odur ki, «Təraneyi-şairanə» şeirində bu haqda yazırıdı:

...Valeyk caizəcuhuqla vəsfgu şair
Şu məsləkində yavuncu gəda deyil də, nədir?
Pula sitayış edən şairin bu qəhbəliyi.
Nəhayət, əqəbəh olan bir ada deyil də, nədir?
Düri-xəzəneyi-əhli-kəmal ikən aşar,
Xəzəf bəhasına satmaq cəfa deyil də, nədir?

Sabir şair adına ləkə gətirən belələrinin «kamal əhlinin dürr xəzinəsi»ni – sözü gil qab-qacaq bazarda «xəzəf bahasına» satmağın yolverilməz olduğunu bildirirdi. Beş-on günlük ömrü bu yolla keçirəcəyini zənn edən həmin məsləksizlərə belə şərəfsiz həyatdan ölümün daha üstün olması qənaəti ilə deyirdi:

*Təbəsbüsatlə hasil olan beş-on günlük
Ömürdən isə bir ölmək cəza deyil də, nədir?*

Sabirə görə, sənətdə tənqid xatırınə ifşa, yaxud tərif xatırınə mədhiyyə qədər, haqsız yerə yaxşıya yaman, yamana da yaxşı demək eyni dərəcədə yolverilməzdir. Əsl sənətkar heç nəyin küyünə getmədən həmişə haqqı, həqiqəti, düzlüyü və milli-bəşeri mənasəyi əsas tutaraq, bu yolda hər bir əzaba özünü hazırlı saxlamağı bacarmalıdır:

*Rizayi-haqqı gözət, get rəhi-həqiqətlə,
Bu yolda gəlsə həla, həq riza deyil də nədir?*

Sabir sənətin və sənətkarın qarşısına qoyduğu bu ictimai vətəndaşlıq tələblərinə yaradıcılığı boyu sadiq qaldı. O, realist Azərbaycan poeziyasının – inqilabi satiranın programını əsərdən-əsərə əməli şəkildə təkmilləşdirdi, kamilləşdirdi.

Bakı həyatı şairin ictimai-ədəbi fəaliyyətinin kamil dövrünə təsadüf edir. Odur ki, Sabir Bakı mühitindən daha səmərəli şəkildə bəhrələnməklə yanaşı, buranın ictimai həyatında əhəmiyyətli rol oynadı. Onun Bakının mətbuat, ədəbiyyat və maarif cəbhəsindəki çoxşaxəli fəaliyyəti həmin qarşılıqlı təsir və bəhrələnməyə əlverişli şərait yaratdı.

Sabirin ömrənməsinin Bakı dövrü haqda onun haqqında yanan müasirlərinin – A.Səhhət, Ə.İ.Cəfərzadə, S.Hüseyn və baş-qalarının məqalə və xatirələri ilə yanaşı, tədqiqatçılarından M.K.Ələkbərli, professor C.Xəndan, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədovun elmi əsərlərində də bəhs edilmişdir. İ.Ağayev özünün «Satirik «Zənbur» jurnalı» (Bakı, «Elm», 1969) adlı monoqrafiyasında bu məsələdən tədqiqatının istiqamətinə uyğun olaraq bəhs edərək, diqqətəlayiq elmi fikirlər söyləyib, professor M.Məmmədov «Sabir və mətbuat» (Bakı, «Elm», 1974) və «Sabir: mübahisələr və həqiqatlar» (Bakı, «Yazıcı», 1990) adlı monoqrafiyalarında xüsusi fəsillərdə bu məsələdən bəhs edib, professor, AMEA-nın müxbir üzvü A.Zamanovun «Sabir və müasirləri» (Bakı, «Gənclik», 1973) monoqrafiyasında, demək

olar ki, bütövlükdə Sabirin həyat və fəaliyyətinin Bakı dövründən onun müasirləri ilə münasibətləri kontekstində danışılır. Bu sətirlərin müəllisinin 1986-cı ildə müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasının son fəslində və bəzi məqalələrində həmin problemdən söhbət açılmışdır. Lakin özlüyündə qiymətli olub, Sabirin həyat və fəaliyyətinin Bakı dövrü haqqında müəyyən elmi təsəvvür yaradan bu əsərlərdə şairin ömürnaməsinin həmin mərhələsi axıradək işıqlandırılmamışdır.

Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün şair haqqında yazan və yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz müəlliflərin elmi uğurlarından bəhrələnməklə yanaşı, son dövrdə bu istiqamətdə apardığımız araşdırmalardan əldə etdiyimiz yeni fakt və materiallardan istifadə etmiş, onların işığında Sabirin həmin dövrdəki ədəbi və ictimai-mədəni fəaliyyətini daha ətraflı işıqlandırmağa, həmçinin yazdığı əsərlərini təhlil etməyə çalışmışıq.

BAKİ DİYARINDA

Sabirin milli-ictimai və mədəni tərəqqi uğrunda mübarizəsi artdıqca pərəstişkarları və tərəfdarları ilə yanaşı, Şamaxıda həm də bədxahları çoxalırdı. Çünkü şairin vətənpərvərlik fəaliyyəti, kəskin ruhlu satiraları və publisist qələmi onun dostlarını sevindirməklə yanaşı, düşmənlərini təşvişə salırdı. Onlar hər addımda Sabiri hörmətdən və ruhdan, qələmini isə kəsərdən salmaq üçün əllərindən gələni edirdilər. Mübarizənin bir çətinliyi də orasında idi ki, şairin bədxahları çox zaman üzdə özlərini mədəniyyət tərəfdarları kimi göstərir, əslində isə zərbəni arxadan vurmağa çalışırdılar.¹ Sabirlə qaragürühçular arasındaki bu gərgin psixoloji mübarizəyə bir tərəfdən də maddi sıxıntı əlavə olunmuşdu. O, baqqal dükənini sataraq müəllimlik hüququ alıqdən sonra bir müddət Əbdülxalıq Əfəndinin məktəbində, sonra isə dostlarının köməyi ilə açdığı «Ümmid» məktəbində Əlibala Zamanov adlı həmyerlisi ilə işləyərək, şəhər həyatında ictimai və mədəni tərəqqi uğrunda aparılan mübarizədə nəzərəçarpacaq dərəcədə fəallıq göstərirdi.² Lakin hər cür mütərəqqi addımın qarşısını almağa çalışan mürtəce dairələr şairin də məktəbinin normal fəaliyyətinə mane olmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Elm və maarifin inkişafına «sədəmə vurmağa» çalışanları Sabir özünün həm kəskin publisist qələmi, həm də satirasının ecəzkar gücü ilə ifşa edərək, onların iç üzünü açır, xalqa tanıtdırırdı:

«Əgərçi bizim şəhərdə məktəbin və fayidati-məktəbin nə olduğunu bilməyənlər çoxdur isə, hətta üsuli-cədid üzrə tədrisin adından belə qorxanlar daha ziyadədirlər... Bu aralıq bəzi

¹Bax: Alxan Məmmədov (Bayramoğlu) «Irşad»ın xüsusi müxbiri. «Müxbir» jurnalı 1988, №1, s.25-27.

²Bax: Məmməd Məmmədov. Sabir və matbuat. Bakı, «Elm», 1974, s.143-144; A.Məmmədov. M.Ə.Sabirin elmi tərcüməyi-halının yazılımasına dair. Azərb.EA-nın Xəbərləri (Ədəb, dil və incəsənat ser-si) 1989, №3, s.21-22; Yenə onun. Müəllimlik hüququndan «Ümmid» məktəbinə qədər. «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1990, №8, s.53-54.

ərbabi-qərəzlər, yəni kisədustlar, xudpəsəndlər – məktəb açılır isə kisələrindən pul alınır – qorxusundan üsuli-cədidəni əvamü-nasın nəzərlərinə bir əmri-qəbih və bir əməli-naməşru kimi göstərirlər... hər vəqt iqdamat olunur isə insafə yaraşmayan bir şayiə buraxıb, öz kisələrini mühafizə etmək üçün övladı-vətəni, elin və tərbiyə acları olan övladı-vətəni acından öldürüb məhv nabud etmək isteyirlər. Bu da insafımı?...

İndi mənim kisədustlara deyəcək bir sözüm yoxdur. Qoy onlar bu möhnət ilə mühafizə etdikləri kisələrini qəbirlərinə aparsınlar...»¹

Şair belələrinin – «kisədustlar»ın, tərəqqi düşmənlərinin yaxasından əl çəkmir, onları həmişə izləyir, döñə-döñə kəskin satira atəşinə tutaraq, məktəb, maarif, ümumiyyətlə, tərəqqi düşmənlərinin portretlərini çəkməyə çalışırdı. Sabirin satira qələminin gücü ilə dilləndirilən həmin tiplər məktəb və maarifə bəslədikləri mənfi münasibəti belə izah edirdilər:

*Neçin məktəbə rəğbatim olmayı? –
Cibim dolmayır, dolmayır, dolmayır!*

O dövrdə maarif və mədəniyyətin inkişafına dövlət çox az pul buraxırdı. Ona görə məktəblərin açılması müəyyən dərəcədə «sərmayədarlar»dan, onların bu sahəyə vəsait sərf etmələrindən asılı idi. Varlıların əksəriyyəti isə məktəb və maarifə pul ayırmaq əvəzinə, onları boykot etməyə çalışırdı. Mürtəcelərin, «kisədustlar»ın tədbirləri səmərə verməyə başlayırdı. Başqa məktəblər kimi Sabirin «Məktəbi-Ümmid»i də ağır günlər keçirirdi. Qarşıya çıxan maddi çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün şairin imkanı yox idi. Varlılar isə vətən və xalq naminə pul xərcəlmək əvəzinə, kisələrini qucaqlayırdılar. Sabir belələrindən gileyənlərək yazdı:

¹ «Təzə həyat» qəzeti, 6 may, 1908. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cild. III cild. Bakı, «Elm», 1965, s. 201-202.

² M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cild. II cild, Bakı, «Elm», 1962, s.41. Qeyd: Monografiyada Hophopnamədən gətililən bütün nümunələr bu nəşrdən veriləcək.

*Mən ölüm, Molla, bizim Xankışının qanına bax,
Evinə, mənzilinə, mülkündə, eyvannına bax,
Puhuna, alverinə, sərvətü-samanına bax,
Nəfsinə, hırsınə, insafına, vicdanuna bax.
Gör bu qan ilə bunun şəninə ehsan yaraşır?
Böylə bir şəxsə rəvadırnu, qıl ehsan, deyələr?
Molla, bu barədə zəhmət də əgər olsa sana,
Yaz bizim əhli-məariflərə elan elə tay:
Bir də, məktəb pulu ver söyləməsinlər buna ha!..
Dün eşitdim ki, dəxi etməyəcək şərmü həya,
Apacıq söyləyəcək: Vermirəm a!.. Vermirəm a!..*

Qeyd edək ki, o zaman feodal-patriarxal adətlərinin, düşüncə və davranış normalarının hələ hökm sürdüyü Şamaxıda din xadimlərinin nüfuzu kifayət qədər güclü idi. Onlar öz mənafelərinə toxunan mütərəqqi meyillərin qarşısını almaq üçün əllərində olan bütün vasitələrdən istifadə edir, xalqın və vətənin işqli gələcəyi üçün çalışan adamları, «dinsiz», «ekafir» və s. adlarla damğalamaqla avam camaatın gözündən sahridilar. Bütün bu işlərdən xəbərdar olan Sabir də öz fəaliyyətini, o cümlədən «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə əlaqəsini gizli saxlamağa çalışırdı. Lakin tezliklə «Hop-hop» dilə düşdü, iş müşkülə düşdü». Sabirin fəaliyyətindən xəbər tutan mürtəcelər hər yerdə onu təksir etməyə, töhmətləndirməyə başladılar. Bütün bu hadisələri şair o günlərdə qələmə aldığı başqa bir şeirində belə təsvir edirdi:

*Sən beləsənmiş, balam, ay bərəkallah sənə!..
Fisq imiş əmrin tamam, ay bərəkallah sənə!..*²

Göründüyü kimi, barmağı üzüklü möminlərin təbliğat və təhrīki ilə avamlar da Sabirin üstüne ayaq alır, «ağzına olsun qadam» – deyə onu təhqir edirdilər. Şair isə təmkinini pozmayaraq, öz iti qələmi ilə düşmənlərinin iç üzünü daha qətiyyətlə açırdı:

¹M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I cild. Bakı, 1962, s.230-231.

²M.Ə.Sabir. Hophopnamə. I cild. Bakı, 1962, s.149.

*Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım,
Gördiyüm nikü-hədi eyləyim izhar yazım.¹*

İş o dərəcəyə çatır ki, camaatı Sabirdən sabun almağa qoymurlar, qəssablara ona piy və quyruq satmayı da qadağan edirlər. Şairin möişəti gündən-günə tənəzzül etməyə, güzəranı pisləşməyə başlayır. S.M.Qənizadəyə 17 avqust 1908-ci il tarixli məktubunda o, bu haqda yazırıdı:

«...Əvvələn, Şamaxının hali sizə məlumdur. Siz də bilirsiniz ki, bura mənim kimilər üçün bir zindani-fəlakətşümuldur. Odur ki, getdikcə möişətim tənəzzül ediyor. Əvət, bu tənəzzülü mən də sevirəm: çünki iştiyaq və məhəbbətim elm və maarisədir. Böylə olduğu üçündür ki, beş ay olur ki, mədari-məişətim olan dükancıgazımı fürixt edib, üsuli-tədrisimi əməli olaraq qanun və qəvaidin təhsil üçün fəzilətməab Əbdülxalıq əfəndinin məktəbinə getməklə bərabər, məktəbə lazımlı olan ülümə də kəsbi-bələdiyyət etmişəm.

Hala iki, aydan ziyadədir ki, o məktəbdə uşaqlara təlim edirəm. Həm də təlimimi təqdir ediyorlar.

Şimdi əcəba nə edəyim? Bir yer yox ki, oraya təyin olunub da vəzifəmi icra edəyim...»²

Çox keçmədi ki, Sabir çoxdan arzusunda olduğu məktəbin açılmasına icazə aldı. «Ümmid» məktəbini açdı. Lakin bu xoş günlər də uzun sürmədi. Mürtəcelər şairin məktəbini də boykot etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Bu günlərdə Sabirin qələmə aldığı əsərlərdə həmin hadisələr öz əksini belə tapmışdır:

*Yaşamaq istər isək sırf əvəm olmalıyız!
Atıl insanlığı, biliçimlə həvəm olmalıyız!*

Sabir öz həmvətənlərinin avamlığına, cəhalətinə, maarif ziyasından qorxmalarına ürəkağrısı ilə gülürdü.

«Məktəbi-Ümmid» bağlandı. Buna həm məktəbə maddi vəsait verilməməsi, həm də şagirdlərin getdikcə azalması səbəb

¹M.Ə.Sabir. Hophopnamə. III cild, Bakı, 1965, s.41.

²M.Ə.Sabir. Hophopnamə. III cild, Bakı, 1965, s.223.

oldu. «Babi» adından qorxan valideynlər öz uşaqlarını Sabirin məktəbinə qoymaq istəmirdilər. Həmin günlərdə Sabirin vəziyyəti daha dözülməz idi. Bu cəhətdən 1909-cu ilin sentyabrında onun S.M.Qənizadəyə yazdığı məktubda dilə gətirdiyi vəziyyət ürəkdağlayıcıdır:

«Keçən sənə öz həmvətənlərimə xidmət etməyə himmət bağladım. Lakin bu xidmətlərə qarşı onlardan mükaşafə əvəzinə aldığım mücazatlara da pək ağladım... Daha taqətim, tab və sabrım başa gəlibdir. Yusif kimi ixvan əlində əsir qalmışam. Birisi sillə ilə üzümə urur; ağuşi-məhəbbət açıb o birisi tərəfə yönəldikdə yumruğun başına zolluyur; ondan rugərdən olub başqasına mütəvəcəh olduqda döşümdən itələyir, ağızma urur; ona dal çevirəndə digəri dalımdan urur; ağızı üstə yixiləram...

Halim fəna, güzəranım bir qəmli faciə mənziləsindədir...

Bir daha Şamaxıda qalmağa tabüb-təvanım qalmayıbdır. Bir nəfər havadar və qəmxarım yoxdur. Yenə sizə ümidvar olub da dərdi-sər verməyə cəsarət edirəm...»¹

«Yaşadıqça xərabə Şirvanda» mənzuməsindən də aydın olur ki, Sabir Şamaxıda ağır günlər keçirirmiş. Ona görə də «bülbül ikən çəməndən ayrılmaga» məcbur olur:

*Yaşadıqça xərabə Şirvanda
Bir səfa görmədim o viranda...
Yaşadıqça əzabə düşdü tənim.
Mənə zincan kəsildi öz vətanım...*

*...Aqibət iqtidarımız getdi.
Sabir ikən, təhəmmülmüş bitdi.
Güvənib əhlə olmadan faxır,
Bakıya eylədim səfər axır...?*

Həmin dövrə Şamaxıda Sabirin vəziyyətinin dözülməzliliyini əks etdirən, avtobiografik səciyyəli poetik əsərləri də meydana çıxmışdır. Həmin xarakterli əsərlər içərisində «Viranə

¹ M.Ə.Sabir. Hophopnamə. III cild, Bakı, 1965, s.224.

² M.Ə.Sabir. Hophopnamə. III cild, Bakı, 1965, s.45-46.

Şəmaxidə mənə gənc tapılmaz» misrası ilə başlayan qəzəl də maraq doğurur. Şeirdə sadəcə olaraq lirik qəhrəmanın intim məhəbbət çırpıntıları qələmə alınmayıb. Qəzəli diqqətlə oxuduqda aydın olur ki, Sabir lirik qəhrəmanın məhəbbət çırpıntıları fonunda Şamaxıda güzəranının ağır keçdiyini də diqqətə çatdırmışdır.

Sabirin «Həqiqət» qəzetinin 1910-cu il 30 iyun tarixli nömrəsindəki «Həftəyi-ədəbi» gecəsində Xaqqanidən nümunə olaraq çap etdirdiyi:

*Dər həmə Şirvan məra hasıl nəyaməd nim dust,
Dusti xud namümkün əst, ey kaş, budi aşına!*

beyti ilə yuxarıda adını çəkdiyimiz qəzəli arasında avtobioqrafik notların uyğunluğu aşkardır. Sabirin Xaqqanidən nümunə olaraq çap etdirdiyi həmin beytlə əlaqədar Əziz Mirəhmədov yazar: «Məcburiyyət qarşısında Şamaxını tərk edərək Bakıya köçmüş olan Sabir bu beyti çap etdirməklə, çox güman ki, özünün bioqrafik cəhətdən də Xaqaniyə yaxın olduğuna işarə etmək istəmişdi».¹

«Viranə Şəmaxidə...» qəzəlinin mətlə beytində fərqli olaraq, sonrakı beylərdə avtobioqrafik not daha qalın pərdəyə bürüñür. Bununla belə:

*Rüx tutmağa dərgahına bir şah bulunmaz,
Farzini-xirəd seyrinə şətrənc tapılmaz.
Bu bağda bir novgülü-bixar görünməz,
Bu bəzəmdə bir dilbəri-bigünc tapılmaz.
Bu xaneyi-şəşdərdə iki kab atılmaz,
Bu taxteyi-heyrətdə şəşü pənc tapılmaz...*

– deyən şairin bağçada bir dənə də olsun tikansız gül tapa bilmədiyini görürük. O, elm, maarif, tərəqqi, abadlıq «xəzinəsi»

¹ Beyt Əziz Mirəhmədovun Sabir (Bakı, 1958) monoqrafiyasından (səh.56) götürülmüşdür. Tərcüməsi:

*Bütün Şirvanda mən bir nəşr dost tapmadım,
Dost yoxdur, heç olmasa bir aşına olaydı.*

² Yenə orada.

axtarır. Əlində ixtiyar olan adamlar da istadıkları kimi hərəkət edirlər. Bu «vəzirlərin» (məlumdur ki, şahmat oyununda vəzir-lərin hər tərəfə yolu var. Yalnız «şah»ın qarşısında acizdir. Sabir də cəmiyyətdəki ixtiyar sahiblərinin özbaşinalıqları ilə şahmat oyununda vəzirin sərbəstliyi arasında maraqlı bir əlaqə görür) əl-ayaqlarını yiğmaq üçün üz tutulacaq bir adam, «şah», «başbilən yoxdur, başbölənlər isə çoxdur, hər kəs öz bildiyi kimi hərəkət edir, hərə özünü düşünür»*.

Bütün bu gərginlik və sarsıntılar, şairin özünün dediyi kimi, «aqibət iqtidarının getməsi, Sabir ikən təhəmmülünün bitməsi» ilə nəticələndi. O, «güvənib əhlə olmadan faxır, Bakıya səfər eylədi axır».

Sabirin Bakıya işləmək üçün etdiyi bu səfər 1910-cu il yanvarın ilk günlərinə təsadüf edir. O, şəhərə gələn kimi redaksiyalara, xüsusən «Səda» və «Zənbur» redaksiyalarına baş çəkir. Eyni zamanda Bakı məktəblərinin birində işə düzəlmək üçün həmyerliyi və dostu S.M.Qənizadəyə müraciəti nəticəsiz qalmır; o, dostunun köməyi ilə Balaxanı camaat məktəbinə şəriət və ana dili müəllimi düzəlir...

Sabiri «Səda» qəzeti redaksiyasına çəkən cəhətlərə nəzər saldıqda, ilk növbədə, onun həmyerliyi, dostu və həmkarı, görkəmli romantik şair və alovlu vətənpərvər Məhəmməd Hadi-nin və təmimmiş maarifpərvər və publisist, Sabirin həmyerliyi və dostu Əbdülrəhman Tofiq Əfəndizadənin bu redaksiyada işləməsi və şairlə qəzetiň naşırı və redaktoru H.Vəzirovun köhnə tanışlığı, dostluğu və bir-birilərinin qələmlərinə ehtiramları göz önungə gəlir.

Məlumdur ki, Sabir vaxtı H.Vəzirovun həm «Təzə həyat», həm də ondan sonra nəşr etdiyi «İttifaq» qəzetiňin səhifələrində

* Qeyd: Hophopnamənin (III cild, Bakı, 1965) «dzah və şəhələr»ində bu qəzəl haqqında oxuyuruq: «İlk dəfə 1914-cü ildə Hophopnamədə çap olunmuşdur...» (səh.251). Yuxarıda deyilənlərə osasan «Virana Şamaxıda manə gənc tapılmasız» qəzəlinin 1909-cu ilin axırlarında qələmə alındığını güman etmək olar. Sabirin Xaqanidən götürdüyü bəitti 1910-cu ilin iyun ayında çap etdirilmiş isə, sadəcə olaraq belə bir imkanın «Həstəyi-ədəbi» güşəsi ilə əlaqədar əla düşməsindən irəli gəlnmişdir.

onun poetik istedadını və müəllimlik fəaliyyətini təqdir edən yazılar vermiş¹, 1909-cu ildə Şamaxıda olarkən Sabirdən xüsusi qonaqpərvərlik görmüşdü. Hər şeydən irəli, qeyd etdiyimiz kimi, Sabirlə Haşım bəyin bir-birlərinə qarşılıqlı hörmət və ehtiramı xalq şairinin «Səda» redaksiyasında işə girməsinə şərait yaratdı. Bunun üçün əlverişli məqamlardan biri redaksiyada işləyən M.Hadinin Türkiyəyə səfərə hazırlaşması idi. Çünkü Hadinin getməsi Sabirin «Səda» redaksiyasında işə götürülməsi üçün şərait yaratmaqla yanaşı, öz növbəsində redaksiya Hadinin getməsi ilə qarşılışlığı müəllif itkisinin yerini doldurdu.

Beləliklə, 1910-cu ilin fevralından başlayaraq, Sabir həm Hadinin yerinə «Səda» redaksiyasında, həm də «Nəşri-Maarif» cəmiyyətinin Balaxanıdakı camaat məktəbində Molla Abdullanın əvəzinə şəriət və ana dili müəllimi kimi işə düzəlir. Bu fikri söyləmək üçün əlimizdə bir neçə əsas var; biri odur ki, M.Hadinin «Səda»da 1910-cu ildə axırıncı çap olunan şeiri qəzetiñ 3 fevral tarixli 30-cu, Sabirin həmin qəzetdə çıxan ilk şeiri isə 7 fevral tarixli 31-ci nömrəsində işiq üzü görüb. Hər iki müəllifin əsərlərinin dalbadal nömrədə çap olunması bir tərəfdən onların redaksiyada bir-birlərini əvəz etmələrini göstərir, digər tərəfdən, Sabirin «Səda»dakı ilk imzasının «Balaxanı məktəbi müəllimlərindən Ə.Sabir Tahirzadə» şəklində verilməsi şairin həm də müəllim kimi işə başladığını və iş yerinin konkret ünvanını bildirir. Xalq şairinin 1910-cu ilin fevralından «Səda» idarəsində çalışdığını söyləməyə əsas verən faktlardan biri də Baxış Əhmədovun yazdığı və eyni zamanda Sabirin Balaxanı məktəbində kimin yerinə, kimlərin köməkliyi və vasitəciliyi ilə işə düzəlməsini göstərən məqalənin eyni gündə (22 mart 1910) «Həqiqət» (№ 62) ilə yanaşı, «Səda» (№ 64) səhifələrində dərc olunmasıdır. Söz yox ki, həmin material «Səda» redaksiyasına Sabirin vasitəsilə çatmışdı.

¹Ətraflı bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu), «İrfad»ın xüsusi müxbiri. «Müxbir» jurnalı, 1989, №1, s.31-32.

၁၄၂၄

«Səda» redaksiyasında Hadi Türkiyəyə yola düşməzdən qabaq üç dost və həmyerli - M.Ə.Sabir, M.Hadi və Ə.T.Əfəndizadə xatırə üçün şəkil də çəkdirdilər.¹ Həmin şəkil üç vətənpərvər həmyerlinin həm də məslək birliyinin ifadəçisi kimi tarixi sənədə çevrildi.

Sabirin Balaxanı camaat məktəbinə müəllim təyin olunması ilə əlaqədar bir qədər mürfəssəl məlumatda deyilirdi:

«Məktəbimizin şəriət müəllimi bundan əqdəm Molla Abdulla idi. Bakı qazısı Ağa Mir Məhəmmədkərim Cəfərzadə cənablarının və Bakı məkatib (məktəblər - A.B.) inspektoru Mirzə Məcid Qənizadə və Nəşri-Maarif əzayi-giramından İsgəndər bəy Məlikov cənablarının təhrirən və şifahən müdürü və bizzat mənə buyurmalarına binaən Şamaxı əhli Sabir ləqəbli Məşədi Ələkbəri şəriət müəllimi qəbul etdi. Övladlarımızın vəzaifi-şərifeyi-diniyyələri bu zatin öhdəsinindədir. Bu zatin övqati-məxsusəyi-səlatın birini dəxi ifaqə etməyən mütədəyyin bir zat olduğu qazi cənablarının şəhadəti və bizim öz müşahidatımızla sabitdir».²

Sabir Balaxanı məktəbinə hazırlıqlı və təcrübəli bir müəllim kimi gəlmişdi. Cünki Şamaxıdakı müəllimlik fəaliyyəti ona pedaqoji təcrübə qazandırmışdı. Şamaxıda olduğu kimi, o, Balaxanıda da yalnız dərs deməklə kifayətlənməyib məktəbin ictimai-tərbiyəvi işlərində də yaxından iştirak edir, şagirdlərdə zəhmətə, elmə, maarifə rəğbat və həvəs, ata-anaya məhəbbət, doğruuluğa, həqiqətpərəstliyə hörmət, işiqlı gələcəyə inam yaratmaq üçün cürbəcür vasitələrdən, o cümlədən bədii sözün kəsərindən istifadə etməyə çalışırdı. Məsələn: şair Balaxanıda dərsə başladığı elə ilk günlərdə qələmə aldığı şeirdə gənc nəсли həqiqətin qulu, nəfsin ağası, zəlalətdən, kəməğildən uzaq olmağa bu cür çağırırdı:

¹A.Məmmədov (Bayramoğlu). Xatırə şəklinin tarixçisi. «Kommunist» qəzeti, 11 sentyabr, 1968.

²Baxış Əhmədov. Qırmızı möhürlü varəqə sahiblərinə. «Həqiqət» qəzeti, 22 mart 1910, №62, «Səda» qəzeti, 22 mart 1910, №64.

*Könül, ol talibi-hikmət, o hikmət kim həqiqətdir,
Həqiqi hikmət ancaq hüsnü-siyrətdən ibarətdir.
Həkimli-kamil olmaqın deyildir çox bilik lazımlı,
Fəqət iqnayı-nəfsə müqtədir olmaq kifayətdir.
Zəlalət əhli hər şeyi kəc anılar, kəc də hökm eylər,
O kəs kim doğru yolu fəhn edər – əhli fəzilətdir.¹*

Şair-pedaqoq şagirdləri yalnız bilik dalınca qaçmağa deyil, birinci növbədə əxlaqi kamilliyyət can atmağa, nəfsin qulu deyil, ağası olmağa çağırırırdı. Onun qənaətinə görə, kim ki doğru yolla, halallıqla ömr etməyə, kəsbə məşğul oldu, o, fəzilət əhlidir. Fəzilət əhli olanlardan vətən də, millət də xeyir görə bilər. Çünkü hər kəsin qabiliyyət və qanacağı, hikməti onun ağıllının dərəcəsindən asılıdır. «Əfskarı qəbahət» olanlardan, – onlar nə qədər varlı, bacarıqlı olsalar belə, – vətən və millət üçün elə bir səmərə gözləməyin mənası yoxdur. Şair-pedaqoq gənc nəsildə bu sıfətləri, yəni fəzilətli cəhətləri aşılıamağın başlanğıcını ailə təbiyəsində, övladın valideyn hüzurunda, onun öyünd və göstərişlərinin önündə səbir və təmkinlə davranıb ondan düzgün nəticə çıxarımaq qabiliyyətinə yiyələnməsində görərək yazırdı:

*Pədərlə madərin nəshindən əsla təlkam olma,
Səni təkdiri tə'zir etsə də, bir dadlı şərbətdir.
...Cənabi-həq o bəhri-bilgirani-mərhəmətdir kim,
Ona mülhəq olan insan şərəfyabi-səadətdir.²*

Sabir gənc nəсли böyüklerin ehtiramını saxlamağa, onların öyünd və tapşırıqlarını daim yadda saxlayıb onu hər bir işdə unutmamağa çağırırırdı. Bütün bunları deyərkən o, vətəndaş-şair olmaqla yanaşı, Balaxanı məktəbində şəriət və ana dili müəllimi idi. Yəni şagirdlərin ruhi, əxlaqi təbiyələrinə də birbaşa cavab-deh olan pedaqoq idi. Ona görə şairin bu dövr uşaq şeirlərində də həmin ruh, yəni ata-anaya hörmət və məhəbbət aşılıamaq meyli aparıcıdır.

¹ «Səda» qəzeti, 7 fevral 1910.

² Yənə orada.

Sabir düşünürdü ki, bunun üçün uşaqlara valideynin nə demək olduğunu, ata-ananın onların pərvazlanmayı naminə necə məhrumiyyətlərə sinə gərib dözdüklərini anlatmaq lazımdır. Ona görə məktəb uşaqlarına növbəti nəsihətlərində, daha dəqiq desək, növbəti əxlaq dərsində belə müraciət edirdi:

*Doğar insan ata ocağında,
Başlanıv validə qucağında.
Ata hər gün gedər işə, çalışar,
Nə qadər zəhmət olsa da, alışar,
Sevəməz kəndi istirahətini,
Arar övladının səadətini.
İsləyər, cismi qan-tərə boyanar,
Hər nasıl olsa da, çörək qazanar.¹*

Şeirin əvvəlində məktəb uşaqlarına atanın ailə və uşaqların səadəti üçün nə kimi məhrumiyyətlərə qatlaşlığı, özünün istirahəti və rahatlığı hesabına övladının səadətinə çalışdığı diqqət mərkəzinə çəkilib. Şair-pedaqoq bu poetik nəsihətləri dərsdə məktəb uşaqlarına həm də şərh edərək, onlarda ataya, onun zəhmət və məhəbbətinə hörmət və ehtiram hissi aşılamağa çalışırdı. Eyni zamanda ananın övlad, onun səadəti və rahatlığı, sağlam böyüməsi üçün özünü, sözün həqiqi mənasında, «vəqf etdiyini», qurban verdiyini nəzərə belə çatdırırırdı:

*Ana övlada vəqf edər özünü –
Yumamaz, yummasa uşaq gözünü;
Sübħədək binəva çəkər zəhmət,
Kəndi övladına verər rahət;
«Layla-layla» – deyə çəkər keşiyin,
Min məhəbbətlə yelləyər beşiyin.²*

Şair-pedaqoq məktəb uşaqlarına ananın müqəddəsliyini, körpə ikən hər birimizin onlara çoxlu əziyyət verdiyimizi başa saldıqdan sonra Qurana istinadən behiştin Ananın ayaqları

¹ «Səda» qəzeti, 14 fevral 1910.

² Yenə oradı.

altında olduğu sıkrını yada salır. Odur ki, uşaqların ata-anaya məhəbbət və hörmət ruhunda böyümələri üçün onlara belə bir sıkri aşılamağa çalışırdı ki:

*Bizə lazımsa həqqə qul olalm,
Valideynə müti oğul olalm.
Ataya hörmət etməyən çocuğun,
Anaya xidmət etməyən çocuğun
Nə olur kəndi nəfsinə xeyri,
Nə də ondan vəfa görər qeyri.'*

Sabirin qənaətinə görə, valideynin qədrini bilməyən uşaqdan vətəndaş yetişə bilməz. Belələri nə özünə xeyir verər; nə də başqalarının işinə yararlar. O, müdrikliklə, müsləman inamı ilə bildirirdi ki, bu cür adamlara nə bu dünyada yer var, nə də o dünyada.

Şair-pedaqoq yuxarıda haqqında geniş danışdığınıza «Məktəb uşaqlarına töhfə» şeirində uşaqların valideynə, böyüyə, Tanrıya hörmət və məhəbbət ruhunda böyümələri məqsədini izleyirsə, «Məktəb şagirdlərinə töhfə»² şeirində onlara məhz şagirdin, hər bir məktəbli uşağıın qarşısında duran müqəddəs vətəndaşlıq borcunu başa salmağa çalışırdı. O, şagirdlərə bildirirdi ki, hər kəsin gələcək güzəranının kamı, mevəsi uşaqlıq əyyamından hazırlanır. Kim ki, zəhmətə, çalışqanlığa, öyrənməyə meyllidir, onun əməyi zaya getməyəcək, belələrinin:

*Zəhməti mayeyi-səadət olar.
Yaşadıqca həmişə rahət olar.*

Əksinə, kim ki, yeniyetməlik və gənclik illərində vaxtını, günlərini əyləncələrə, eyş-işrətə sərf edər, onun bütün ömrü səfələt içinde keçməyə möhkumdur. Ona görə gənc nəslə vaxtdan səmərəli istifadə ilə elmi biliklərə yiyələnməyi, gələcək günlərin səadətini bu gün qazanmayı tövsiyə edirdi. Çünkü millətin nicat gözü, gələcək ümidi yeri bugünkü övladlardır, uşaqlardır. Onlar

¹ «Səda» qəzeti, 14 fevral 1910.

² «Səda» qəzeti, 25 fevral 1910.

millətin bugünkü yanğılı sədalarını, ah-nalələrini xoş avazlarla əvəz etmək yolunda qalibiyyətli mübarizəyə indidən hazır olmağa çalışmalıdırılar. Şair gələcək vətəndaşları istiqlal çarpışmalarına belə səsləyirdi:

...Dinləyin yanğılı sədalərini!...
Eşidin atəşin nəvalərini!...
Oxuyun, millətin nicatı olun!
Ta əhad bəisi-həyatı olun!

Bütün bunlar vətəndaş şair-pedaqoqun təkcə Balaxanı məktəbinin şagirdlərinə deyil, ümumən gəncliyə ünvanlanmış vətənpərvərlik çağırışları idi. O, həmin çağırışın körpə ürəklərdə əks-səda verəcəyinə inanırdı.

Tezliklə Sabirlə şagirdlər, məktəb və kənd ictimaiyyəti arasında səmimi münasibət, işgüzar əlaqə yarandı. O, şagirdlərə, onların təlim və tərbiyələrinə tələbkarlıqla yanaşmaqla yanaşı, əlindən gələn qayğı və köməyi də əsirgəmirdi. Bakıya gələndə şagirdlərin üzü cirilmüş kitablarını özü ilə gətirib «Səda» mətbəəsində yenidən cildlədirdi. Şeirə, sənətə həvəsi və az-çox qabiliyyəti olan şagirdlərin yazılarını təshih edir, onlara poeziyanın sırlarını öyrədirdi. Sabirin bu sahədə çəkdiyi zəhmət də hədər getmədi; həmin şagirdlərin və şairin bəzi müəllim yoldaşlarının şeirləri mətbuat səhifələrində görünməyə başladı.¹

Hər işdə olduğu kimi, poeziyada, ümumən sənətdə saxtakarlığın, plagiatiñ əleyhinə olan Sabir gənc həmkarlarına da bu sıfətləri aşılıyındı. Təsadüfi deyil ki, başqalarının əsərini öz adına çıxan Mirzəli Əliyev şairin kəskin satira qələminə tuş gəlmışdı.² Sabir təziyanələrinin birində Mirzəli adlı birinin saxtakarlıqla dolu şairlik iddiaları haqda yazmışdı:

Qurulubdur yənə meydani həyahayı -süxən,
Yazılır şeir, açılır pərdeyi-məneyi-süxən;

¹ Bax: Məmməd Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, s.179–180.

² Bax: «Günəş» qəzeti, 17 dekabr 1910, M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə. II cild, Bakı, 1962, s.142.

*Şair olmaq hünərindən başı bibəhra ikən
Girişib oğruluğa Mirzəli Ağayı-süxən;
Əşrəfin gündə birər danə rübaisi ilə
Özünü əhd ediyor şairi-danayı-süxən...*

Bütün bunlar Sabirin şeirin, poeziyanın saflığı və müqəd-dəsliyinin keşiyində ayıq durduğunu, prinsipiallığını göstərməklə yanaşı, mütaliəsinin genişliyini və hafızəsinin itiliyini da nümayiş etdirir.

Yerli camaatın və məktəb kollektivinin hörmətini qazandıqca Sabir işə daha çox can yandırırdı. Onun məktəbdə təlimdə əldə etdiyi uğurlar həmin ilin (1910) mayında keçirilən imtahananda üzə çıxdı. Balaxanı məktəbində imtahanların 1910-cu il may ayının 5-dən 26-na qədər olacağını mətbuatda xəbər verən müdürü-məktəb Əhməd Kamal maraqlananları məktəbə gəlib imtahanlarda oturaraq, şagirdlərin cavablarına qulaq asmağa dəvət edirdi.¹

İmtahanlar qurtarandan sonra, yenə mayın (1910) 30-da buraxılış günü oldu. Buraxılış günü təntənəsində iştirak etmək üçün məktəbə səhər saat 10 radələrində «Nəşri-Maarif» cəmiyyətindən İsgəndər bəy Məlikovla birlikdə bir neçə adam, o cümlədən məşhur messenat Hacı Zeynalabdin Tağıyev də olmuşdu. Məktəbin buraxılış mərasimi təntənəli keçmiş, təhsildə fərqlənən şagirdlər mükafatlandırılmışdı. İsgəndər bəy Məlikov həmin mərasimdə söylədiyi yekun nitqində tədris ilində daha uğurlu nəticə qazanan müəllimlər sırasında şəriət və ana dili müəllimi Sabirin ünvanına aşağıdakı sözləri demişdi:

«...Əcəba, nərədə idi şu günlərdə uzaqdan-uzağaya təksir cəməqlərini məktəbə, Əhməd Kamal bəy cənablarına atan cənablar? Bəsirət gözlərini açaraq şagirdanın hər dərsdən gözəl imtahan verdiklərini, ələlxüsus şəriətdən baxıb görəyidilər. Yenə heyati-məktəbi təksir və üsuli-cədidəyi xilası-şəriətdir deyəcəklərmi?»²

¹ Bax: «Səda» qəzeti, 9 may 1910.

² Balaxanlı Nəmət Bəsir. Balaxanı məktəbində tövziciyi-mükafat. «Həqiqət» qəzeti, 2 iyun 1910.

O vaxt Balaxanı məktəbində şəriət və ana dili müəllimi Sabir olduğu üçün həmin təqdiredici sözlər də ona ünvanlanmışdı. Şair-pedaqoq bu tərifə, yuxarıda gördükümüz kimi, işinə, şagirdlərin təlim-tərbiyəsinə məsuliyyətli və səriştəli münasibətilə layiq olmuşdu. Təsadüfi deyil ki, məktəbin məzunlarına verilən şəhadətnamələri imzalayan aparıcı müəllimlərdən biri Sabir idi.¹

Həmin məzunlardan birinə verilən şəhadətnamənin Salman Mümtaz adına Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində (Fond №465, siyahı 1, saxlama vahidi 251, vərəq 1) saxlanan fotosurətindən, orada yer alan fənlərin siyahısından aydın olur ki, Balaxanı camaat məktəbində şəriət, Ana dili, ərəb dili, fars dili, rus dili, fransız dili, cəbr, həndəsə, coğrafiya, islam və rus tarixi, rəsm, xəritəçilik və təbiət elmləri fənlərindən dərs keçilirmiş. Qeyd etdiyimiz kimi, həmin şəhadətnaməyə imza atan müəllimlər sırasında M.Ə.Sabir də var (bax: şəkil 3).

Müdiriyyət Sabirin işə can yandırmasını və pedaqoji səriştəsini həm də maddi cəhətdən qiymətləndirərək, yeni dərs ilində onun əmək haqqını 20 manat artırmaq haqda qərar çıxardı. Bu haqda məktəbin camaat vəkili Baxış Əhmədovun «Adsız məktublara cavab» məqaləsində deyilirdi ki, Sabirin «bildir üçdörd ay müddətində məktəbimizdə göstərdiyi hünəri sayəsində idi ki, bu il üçün iyirmi manat da hər ayda məvacibinə əlavə etdik».² Sabir sonrakı illərdə də Balaxanı məktəbinin «müqtədir müəllimlərindən» biri kimi hörmət və ehtiramla yad edilirdi.³

İsgəndər bəy Məlikovun «Əcəba, nərədə idi şu günlərdə uzaqdan-uzağı olaraq təkfir comaqlarını məktəbə...atan cənablar?» sözlərindən və Baxış Əhmədovun yuxarıda haqqında danışdığımız «Qırmızı möhürlü vərəqə sahiblərinə» məqaləsindən

¹Bax: Azərb.MDƏIA, Fond 465, siy 1, sax.vah.251, vər.1; Alxan Bayramoğlu. Şairin şəxsi imzası. «Ədəbiyyat» qəzeti, 31 may 2002.

²Bax: «Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910.

³Bax: «Səda» qəzeti, 16 iyun 1911.

məlum olur ki, həmin günlərdə Balaxanı məktəbinə qarşı müəyyən hücumlar olurmuş. Qeyd edək ki, bu hücumlar qara-guruh tərəfindən baş verirdi. Onlar üsuli-cədid məktəblərini mollaxanalara ən qorxulu rəqib hesab edərək, öz mənaseləni naminə həmin maarif ocaqlarının qapanması üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Bəzi hallarda isə özlərini həmin məktəbə sahb şəriət və ana dili dərslərinə yiylənərək şagirdlərə dərs, əxlaq və təbiyə vermək əvəzinə, özlərinin bədnamlıqları ilə üsuli-cədid məktəblərini daha da gözdən salırdılar. Belələrindən biri – Molla Abdulla M.Ə.Sabirdən əvvəl Balaxanı məktəbində şəriət müəllimi idi. Məktəbin əleyhdarları, həm də Molla Abdullanı yaxından tanışın, üzdəniraq müəllimliyinə bələd olanlar üsuli-cədid məktəbinə qarşı apardıqları təbliğat kompaniyasında Molla Abdulla faktorundan məharətlə istifadə edirdilər. Bunu görən müdürüyyət fürsət düşən kimi, Balaxanı məktəbinin şəriət və ana dili müəllimini daha layiqli və pedaqoji səriştəcə üstün olan bir adamlı – Sabirə əvəz etdi. Sabir ona bəslənən etimadı doğrultdu: az müddət ərzində təlim və tədrisdə yüksək nəticələr əldə etdi. Lakin Balaxanı məktəbinə olan hücumlar kəsilmədi, indi yalnız üsul dəyişdi. Əvvəlki bədxahlara indi də Molla Abdulla əlavə olunmuşdu. Vaxtilə məktəbdə şəriət və ana dili kimi mühüm fənlərdən dərs deyən bu adam başqalarına öz davranışını və hərəkətləri ilə də nümunə olmaq əvəzinə, məktəbdə əyyaşlıq edir, bununla uşaqların təbiyəsinə və müsəlman əxlaqına ciddi zərbə vururdu. Onu əvəz edən Sabir isə pedaqoji ustalığı ilə yanaşı, nəinki əxlaq və davranışını, hətta poetik yaradıcılığı ilə də şagirdlərin təlim və təbiyələrinin keşiyində sayıq dayanırdı. O, özünün dünyəvi elmi biliklərin nailiyyətləri, texnikanın yüksəlişi və mənəvi əxlaqın, müsəlman mədəniyyətinin qorunması məsələləri ətrafındakı müşahidə, axtarış və qənaətlərini poetik dillə ifadə edərək: «Təbaət»¹ şeirində yazırıdı:

¹«Səda» qəzeti, 3 iyun 1910.

- *Sərmayeyi-irfanı nasıl kəsh edər insan?*
- *Təhsili-ülüm ilə olur rütbeyi-irfan!*
- *Elm işə olur hənkı məkandan bizi vasil?*
- *Məktəbdə kitab ilə olur söylə hasıl!*

Burada şair-pedaqoq dərs ilinin yekununda şagirdlərə sanki çalışqanlıqları müqabilində əldə etdikləri uğurları misal çəkib, onları təhsildə yeni və daha yüksək nəticələr uğrunda səy göstərməyə həvəsləndirirdi. Eyni zamanda fikrinə davam edib kitabın hasiləgelmə prosesi və tarixi haqda məlumat verməklə texnikanın inkişafı barədə şagirdlərin biliyini poetik dillə artırmağa çalışırıdı:

- *Kəşf oldu kimin sayeyi-sayındə bu sənət?*
- *Göstərdi Hutenberq bu sənətdə məharət!*

Şair-pedaqoq kitab çapının, mətbəənin kim tərəfindən kəşf edildiyini göstərdikdən sonra həmin işin hasilə gəlməsi üçün şirkət düzəldiyini nəzərə çatdırır. O, böyük işlərin tək adam tərəfindən həyata keçirilməsinin mümkünşüzlüyünü, bunun üçün bir neçə adamın əl-ələ verməsinin vacibliyini qeyd etdi -dən sonra təəssüsflə yazırkı ki, bizdə milli mənəfe və insanlıq, xeyirxahlıq naminə deyil, təfriqəcilik üçün şirkətlər «iqdam edilir»:

- *Etsək nə olur biz də belə şirkətə iqdam?*
- *Sus, söylə bizi təfriqəyi, ta edək əncəm!..*

Şagirdlərə elmi biliklərin məktəbdə dərslərə səy etməklə alındığını izah edən şair-pedaqoqu həmin günlərdə düşündürən məsələlərdən biri də üsuli-cədid məktəblərində oxuyan müsəlman balalarının, əksərən, dünyəvi məktəblərdə təhsil alan əcnəbi uşaqlardan fərqli olaraq, avaralığa qurşanıb öyrəndikləri elmi bilik və qazandıqları sənətləri bəd əməllər yolunda işlətmələrinin sosial-psixoloji və mənəvi-əxlaqi səbəbləri idi. Bu düşüncələrin nəticəsi olaraq yazırkı:

*Çox təəccüb edirəm tərzi-cədidi ki, onu
Əcaəbilər oxuduqca hünər izhar ediyor.
Halbuki, millətimizdən onu kim ki, oxuyur,
Qaliba, həzrəti – Allahı da inkar ediyor!*

Şair-pedaqoqu milli təəssüb hissi ilə narahat edən məsələnin böyükülüyü onda idi ki, min bir əziyyət, xərc və məhrumiyətlər bahasına dünyəvi elmlərə yiyələnən vətən övladının çoxu millətə xidmət əvəzinə, dindən-dondan çıxıb cəmiyyət üçün artıq və ağırlı yükə çevrilirdi. Şair belələrinin iç üzünü öz dilləri ilə açırdı:

*İnteligentlər deyir ki:
Deyirik haləti-təhsildə: millət! millət!
Diplom alcaq görünür bizlərə illət millət;
Bəsriq bağrmızıza hər birimiz bir hacmı,
Cam çıxsın ki, görür min cüra zillət millət!..¹*

Əlbəttə, millətimizin oxumuş gənclərinin öz təhsillərini bitirib cəmiyyətdə müəyyən mövqe qazandıqdan sonra tamamilə başqalaşış vətən və milləti, onun problemlərini özləri üçün ən böyük illət, zoqqultulu və bərk ağırli yara hesab edib, ondan qaçmaları Sabiri razi sala bilməzdi və bilmirdi də. Vətən övladının bu cür itkisi millətdaşları da qəlbən ağrıdırdı. Ən dözlüməzi o idi ki, bu cür faktlar həm də çoxlarının asanlıqla üsuli-cədid əleyhdarlarının təsirinə düşmələrinə kömək edirdi. Şair bu üzdəniraq intelligent ağaları «Millət deyir ki:» başlıqlı taziyənəsində belə lənətləyirdi:

*İnteligent ağalar, biz sizi çoxdan tanırıq...
Bilirik, sizdə bu gün qeyrəti-millət yoxdur!
Biz niyə məktəbi, təhsili-ülümü sevirik,
Çünkü məktəb adına bizdə xəyanət yoxdur.²*

¹ «Günəş» qəzeti, 21 oktyabr 1910.

² Yenə orada, 8 oktyabr 1910.

³ Yenə orada, 15 oktyabr 1910.

Öz millatdaşlarını bəyənməyən, milli təessüb və milli qeyrət hissindən məhrum olan «intelligent ağaları» Sabir dönə-dönə satırı atəşinə tutmuşdu. Lakin o, vəzifəsini yalnız bununla bitmiş hesab etməyib, yuxarıda dediyimiz kimi, həmin milli illətlərin səbəblərini də axtarmaqda, onlara çarə düşünməkdə idi. Şairin bu sahədə axtarışlarının poetik ifadəsi aşağıdakı şəkildə üzə çıxdı:

Dreper deyir ki:

Elm olduğu yerdə olmaz dini dəyanət.

Din məsələsi cəhl təqazası deyilmə?

Təbid olunan məclisi-şurayı-düvəldən

Avropanın ərbəbi-kənisəsi deyilmə?

Əhməd Midhət deyir ki:

Dinsizlik ilə kəsb olunan bir mədəniyyət

İnsanlığın olduqca həlayası deyilmə?

Məhdi-mədəniyyət ki, deriz mülki-firəngə

Vəhşiyətin ən qorxulu səhrası deyilmə?

Sabir «Çox təəccüb edirəm...» taziyanasında qoymuş olduğu suala üç ay sonra burada, əsasən, cavab tapır.¹ O, Əhməd Midhətin fikrini C.U.Dreperin «elmlə din bir araya sığmaz» konsepsiyasına qarşı qoymaqla, belə qənaətə gəlir ki, dinsizlik ilə öyrənilən, yəni insanlığa, vətən və xalqın xoşbəxtliyinin xidmətinə yönəlməyərək «kəsb olunan» elm və bu yolla qazanılan «irəliləyiş» və «inkişaf» nə onu qazananın özündə, nə də millatdaşlarına xeyir verər. Bu cür, yəni düşünülməmiş şəkildə, sistemsiz və ali məqsədsiz əldə edilən bilik və bacarıq, əksərən, bəşəriyyətin fəlakətinə yönəlir.

Dreperin özünün elmlə dinin bir araya sığmazlığı fikrinə Avropa dövlətlərinin milli şuralarından, yəni dövlət idarəciliyindən din xadimlərinin kənarlaşdırılmasını misal götirməsinə cavab olaraq, Sabir Əhməd Midhətin mədəniyyət yuvası sayılan «mülki-firəngi» – Fransanı insanlığa yad cəhatlərlə, mədəni vəhşətlə dolu olan qorxulu səhra adlandırması faktını nəzərə çarpdırmaqla milli təhsil konsepsiyasında dini-əxlaqi görüşlərə, islami

¹ «Yeni haqqıqt» qəzeti, 23 yanvar 1911.

² Bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu) «Elm ilə sərfaraz olun», «Elm» qəzeti, 5 iyun 1986.

düşünçə tərzinin mühafizəsi və inkişaf etdirilməsi məsələsinə xüsusi yer ayrılması fikrini irəli süründü. Şairin fikrincə, dini-əxlaqi görüşlər dünyəvi biliklərlə elə əlaqələndirilməlidir ki, onlar xürafata, yaramaz işlərə yox, milli-mədəni və əxlaqi şüurun inkişafına, vətənin çiçəklənməsinə, millətin istiqlalına xidmət etsin.

Sabir milli təəssüb hissindən uzaq olub, yalnız öz mənfiətlərini düşünərək, xalqı cəhalətdə saxlamağa çalışan din xadimlərini bu yolda dayanan əngəllərdən hesab edərək taziyənələrinin birində yazdı:

*Dindirir əsr bizi – dinməyiriz,
Açılan toplara diksimməyiriz.
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyiriz,
Qus kimi göydə uçur yerdəkilər,
Bizi gömdü yera minbərdəkilər.¹*

Burada şair öz millətdaşlarını elm və texnikanın nailiyyətləri ilə günbəgün, anbaan tərəqqi tapan əcnəbilərlə bəhsə, yarışa çəgirir, eyni zamanda xalqının səadətini öz nəfsinə qurban verən «minbərdəkiləri» cəhalət və milli ətalət tərəfdarı olan din xadimlərinin əməllərinin bəd nəticələrini oxucunun nəzərinə çatdırırı.

Sabir millətin gələcək taleyinin üç zümrənin – arıslərin, yəni ziyanlı vətənpərvərlərin, zahidlərin, din xadimlərinin və ixtisaslı, dünyəvi təhsil alan vətən övladlarının fəaliyyət istiqaməti və tərzindən asılı olduğunu dərk edərək, onların öz aralarında dil tapa bilməmələri haqda ürəkağrısı ilə yazdı:

*Arif çalışır ki, millət azad olsun,
Zahid çağırır ki, məscid abad olsun.
Söz boymukraxmallılarındır ki, deyir:
Bir madmazel olsun ki, pərizad olsun!²*

Elə millətin faciəsi onun elm və texnikanın, dünyayanın inkişaf qanuna uyğunluqlarının sırlarından baş çıxaran fərdlərinin

¹ «Həqiqət» qəzeti, 14 iyun 1910.

² «Həqiqət» qəzeti, 25 iyun 1910.

milli laqeydlik və etinasızlıq azarına tutularaq, milli müqəddəratımız haqda həllədici söz deməkdənsə, işrətə qurşanıb şəhvani duyğuların əlində əsir olmalarındadır. Məsələ bununla qurtarsa idi, yenə keçinmək olardı. Sabir boynukraxmallılarının hansı məz-həbə qulluq etdiklərini aydınlaşdırıandan sonra millətin arıfları ilə zahidlərinin də əsl simalarını poetik dillə belə ifadə edirdi:

*Kimdir arif? – deyə sordum, dedilər, əsrə görə:
Arifin indi nə dini və nə imamı olur,
Bunu bildim, tanıdım, zahidi sordum, dedilər:
Zahidin hər şeyi olmazsa, cibışdanı olur!*¹

Demək, millətin arıflarında nə din var, nə də iman, din xadimlərinin onlardan fərqləri cibışdanları, yəni hər işdə yalnız öz mənşətlərini güdmələridir. Belə olan halda onlardan xalqın xeyrinə heç bir mənşəət gözləməyən şair-pedaqoq bir tərəfdən heç olmasa bugünkü şagirdlərdən, ümumən gənc nəsildən la-yıqli vətəndaş yetişdirmək üçün həm əməli pedaqoji fəaliyyəti, həm də bədii yaradılılığı ilə can-dildən çalışaraq, «Təbib ilə xəstə»,² «Qoca bağban»,³ «Qarınca»⁴ və s. əxlaqi-didaktik şeirlərini yazıb oxucularda doğruluq, düzlük, əqli kamillik, zəhmətsevərlik, vətən və xalq üçün daim xeyirli işlər görmək kimi əxlaqi sıfətlər tərbiya edir, eyni zamanda yuxarıda üzerinde geniş dayandığımız «Çox təəccüb edirəm...», «Dreper deyir ki:» və başqa taziyanələrdə irəli sürüb, həllinə cavab axtardığı sozial-psixoloji, milli-etnik problemlər və onların həlli yolları ətrafında düşünür, axtarışlar aparır, qənaətlərini poetik dillə ifadə edir, əsaslandırırırdı.

¹ «Həqiqət» qəzeti, 12 iyun 1910.

² «Həqiqət» qəzeti, 18 iyun 1910.

³ Orada, 21 iyun 1910.

⁴ Yenə orada, 23 iyun 1910.

İXTİLAF

Sabirin işlədiyi Balaxanı məktəbinin müdürü Əhməd Kamal adlı bir türk, Osmanlı (hazırkı Türkiyə) vətəndaşı idi. Artıq imtahanlar qurtarmış, müəllim və şagirdlər yay tətilinə buraxılmışdılar. Əhməd Kamal həm də mühərrir, jurnalist idi. Odur ki, Orucovların onu özlərinin nəşr etdikləri «Həqiqət» qəzeti nə müdirliyə dəvət etmələrini razılıqla qarşılıdı. Bununla əlaqədar qəzetdə belə bir xəbər dörcə edilmişdi: «Bu iyun ayının 10-dan «Füyuzat»ın müdürü Əhməd Kamal müdirdir, Xilə kənd məktəbinin müdürü və İstanbulun «Təsviri-Əşkar» qəzetiinin müxbirlərindən Bəha Səid müavin olacaq!»¹

Bu vaxta qədər «Həqiqət» Üzeyir Hacıbəyovun müdirliliyi ilə çıxmışdı. Orucovlarla onun arasında yaranaraq, get-gedə dərinleşən sərinliyi (bu sərinliyin izləri Ü.Hacıbəyovun o dövrkü qələm məhsullarında qalmaqdadır)² nəticəsində Ü.Hacıbəyov 1910-cu il mayın 28-də «Həqiqət» qəzeti tərk etmiş, qəzet bir neçə gün Orucovun öz müdirliliyi ilə çıxmışdı. Əhməd Kamal «Həqiqət»in müdirliliyinə gedərkən Sabirlə danışib qəzetdə birlikdə işləmək üçün ondan razılıq almışdı. Əslində, bu təklif Sabir üçün bir növ göydəndüşmə idi. Çünkü, «Səda» redaksiyası maddi böhran keçirirdi. Haşim bəy Vəzirov işçilərin pulunu ödəyə bilmirdi. Orucovlarla aralarında olan rəqabət, redaksiya qayğıları, ailə faciələri və digər bu kimi səbəblər onun hövəsəsini onsuz da daraltmışdı. Üstəlik də işçilərin qarşısında özünün bəylilik qürurunu daim yüksək tutmağa çalışması, xaraktercə tündməcəz və əsəbi olması onun işçilərlə kobud rəftar etməsinə səbəb olurdu. Haşim bəyin bir növ bəylilik qürurundan irəli gələn dikbaşlığı, öz mövqeyindən geri çəkilmək istəməməsi, xüsusən mətbuat işçiləri kimi hər şeyə həssaslıqla yanaşan bir kollektivdə daha böyük əks-reaksiya doğururdu. Digər tərəfdən onlar da qınanmalı deyildilər; dolanışıqları ağır idi. Odur ki, iyunun 16-dan onlar da «Həqiqət» qəzetiinin kollektivinə

¹ «Həqiqət» qəzeti, 5 iyun 1910.

² Ətraflı bax: Mirabbas Aslanov. Üzeyir Hacıbəyov - jurnalist. Bakı, «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı», 1965, s.176-178.

qoşularaq, müdürüyyət qarşısında konkret tələblər qoyub tətil etdilər. Haşim bəy tətilçilərin tələblərini rədd etdi...

Qəzətin tətildən sonra çıxan nömrəsindəki «İzahat»da¹ H. Vəzirov bildirirdi ki, tətilçilərin müdürüyyət qarşısında qoymuşları tələbləri qəbul eləmək mümkin deyildi. Ona görə də qəzetimiz bir müddət çıxmadi. O, tətilçilərin öz tələbləri üzərində möhkəm dayanaraq iki ayaqlarını bir başmağa dirəmələrində «Səda» ilə rəqabət aparıb işə rəxnə salmağa, pəl vurmağa çalışınların da böyük rol oynadıqlarını yazaraq, həmin adamlar bir də belə iş tutacaqları təqđirdə onların adlarını mətbuatda elan edəcəyi ilə hədələyirdi.

Sabir «Səda»nı hələ mətbəə işçilərinin tətilindən qabaq tərk etmişdi. İyunun (1910) 3-dən sonra qəzətin tətilinədək «Səda»da onun əsəri çıxmamışdı. İyunun onundan, daha doğrusu, Əhməd Kamal «Həqiqət» qəzətinə müdürüyə başlayandan sonra Sabirin imzası bu qəzətin səhifələrində görünməyə başlayır. Bir qədər dəqiq desək, «Həqiqət» qəzətində Sabirin ilk əsəri 1910-cu il iyun ayının 13-də çıxan «Görünəcə şəxs bir ərbəbi-sərvətin üzünü» misrası ilə başlayan təziyanədir.

«Səda»dan fərqli olaraq, «Həqiqət» tətilçilərlə, görünür, dil tapa bildiyi üçündür ki, onun nəşri həmin günlərdə dayanmadı. Bununla belə, Sabir, yəqin, həm iş yoldaşları ilə həmrəylilik, həm də «Səda»dan ona çatmalı olan əmək haqqını almaq məqsədilə əvvəlki iş yerinə hələ gedib-gəlirdi. Belə çətin məqamda Sabir kimi köhnə dost və qüdrətli qələminə daima hörmətlə yanaşlığı bir adamın ona tərəf çıxmayıb, tətilçilərlə eyni cəbhədə durması, üstəlik də onunla rəqabət apararaq, işinə rəxnə salmağa çalışanların idarəsində işləməyə başlaması ilə Haşim bəy kimi məğrur və prinsipial adam heç cürə barışa bilmirdi. Ona görə yekun məvacibini tələb edən Sabiri darda əli olmayan, etibarsız bir adam kimi idarədən qovdu. Sabir də əvəzini Haşim bəyin əleyhinə yazdığını təziyanələrlə çıxmağa başladı. Bu məqsədlə qələmə aldığı ilk təziyanədə deyilirdi:

¹Bax: «Səda» qəzeti, 25 avqust 1910.

*Dün yatıb Mir Haşımı röyadə gördüm, söylədim,
Seyyidim, hicrində arzı-şurişi-həşr eylərəm.
Ən həguntu bir «Səda» ilə dedi: Görməzmişən –
Hiylələr icad edib, bir qəzetəcik nəşr eylərəm!*

Sabir, guya, H. Vəzirovun ayrılığına dözə bilməyib ah-nalə etdiyini yazmaqla onun əsəblərinə toxunur, eyni zamanda onun «Səda»ni maliyyə burulğanından çıxararaq yenidən nəşr etmək üçün göstərdiyi cəhdləri hiyləgərlik kimi qələmə verirdi. O, get gedə Haşim bəyə qarşı daha amansız yazılar dərc etdirməyə başladı. İyulun 9-da (1910) eyni gündə biri yenə «Zənbur» jurnalında, digəri isə «Həqiqət» qəzetində çap olunan taziyanolərdə Sabir H. Vəzirovun məsləyini və şəxsi ləyaqətini təhqir edirdi:

*Sanma bir məsləyi təqiblə möhkəm qalaram,
Əlli arxin suyunu gündə bir arxa calaram!
Kefimin gəlməsinə bax, nə gərək, yaxşı, yaman?
Mən gəhi mixi, gəhi nəli döyüb tapdalaram.*

«Zənbur» jurnalı, 25 iyun 1910, №22. Qeyd: Bu taziyanə «Zənbur»un Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkatlar Dövlət Arxivinin kitabxanasında saxlanan komplektindəki eyni nömrəsində belə gedib:

گوربىچى

*Şeyx Fəzəllullahı dün röyadə gördüm, söylədim: سوْلَهْدِیم
Şeyxənə! Hicrində arzı-şurişi-həşr eylərəm. شَرْعَهْدِیم
Ən həguntu bir səda ilə dedi: Görməzmişən،
Hiylələr icad edib, bir qəzetəcik nəşr eylərəm. جَاهَلْهِدِیم بِيْسَن*

پاڭىز

Görünür, jurnal yiğildıqdan, hətta bəzi nömrələri çapdan çıxdıqdan sonra taziyanənin ilk məstalarında əməliyyat aparılaraq, həm Haşim bəyin adı açıq göstərilmiş, həm də onun şeiriyyəti bir qədər təkmilləşdirilmişdir. Lakin redaksiya jurnalın bu əməliyyatdan övvəl çıxan nömrələrini də müştərilərinə və satışa göndərmişdir. Bu fakt Sabirin «Zənbur» jurnalının redaksiyası ilə sıx əlaqə saxladığını bir daha təsdiq edir.

Burada Haşim bəyin məslək və əqidəsi, «Keyfim gələndə» başlığı və «Birisi» imzası ilə yazdığı silsilə felyetonları məna və məzmundan kənar, hədyan hesab edilib alçaldılırdı. «Zənbur»da çıxan taziyanədə isə H. Vəzirovun şəxsi ləyaqəti təhqir olunurdu:

*Dün bir eşəkxusal insana
Gəlməmiş xoş təraneyi-Zənbur;
Atda, şıllaq, dedim, əfəndim, sus,
Dağilar bilmə xaneyi-«Zənbur».*

Haşim bəy bu cür təhqirə dözə bilməyib polisə şikayət edərək, səhifələrində əxlaq normalarına sağlamayan, qeyri-etik yazılar çap etdiyinə görə «Zənbur»un iki aydan artıq bir müddətə bağlanmasına nail oldu.¹ Lakin Sabir yenə dayanmayıb həmin taziyanələrdən cəmi bir həftə sonra – 1910-cu il iyulun 16-da «Həqiqət»də dərc etdirdiyi «Bir müdərin ki, keçməyə qoluna» misrası ilə başlayan taziyanəsində də Haşim bəyin əxlaqını təngid edərək, onu məisət pozğunu kimi səciyyələndirdi...

Bütün bu yazılar Sabir kimi yumşaq bir adamın Haşim bəyə sonsuz qəzəb və nifratindən irəli gəldi. Öz növbəsində Haşim bəy də Sabirə borclu qalmadı. «Səda» yenidən işıq üzü görəndə elə uzun fasılədən sonra üzə çıxan ilk (sırə №162) nömrədə həqiqətə nəzirə qeydi ilə çap etdiyi «Dəyənək»də yazdı:

*Bana var vəsiyyəti nənəmin,
Hər nə it hürsə, düşmə çox dalma.
Hürməkdən həqiqət varsa qəmin,
Bir sümükdür izafə qıl yalma.²*

Növbəti «Dəyənək»də isə üzünü Sabirə tutaraq sanki açıq-dan-açıga onun dostluğu və insanlığı pula satması iddiası ilə yazdı:

*Haqqı pul, nahaqqı puldan özgə bir şey bilmədin,
Nəğd ahh «TƏNQİD» edir, bir hax bunun xülyasma.*

¹ Ətraflı bax: M. Məmmədov, Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, s. 106–109.

² «Səda» qəzeti, 25 avqust 1910.

*Əbləh olmaqdandır... iki qaysavadan pay uma,
Ya Günsəş görək uyar bir parça nan röyasına!'*

Əlbettə, Haşim bəy şairlik iddiasında deyildi. Sadəcə olaraq, ona yazılın taziyanələrə özünün qeyd etdiyi kimi, nəzirə olaraq «Dəyənək» quraşdırıldı. Odur ki, bu parçaların bədii səviyyəsi haqda danışmağı artıq hesab edirik. Haşim bəy sanki giley qarışq bir təəssüf və danlaqla köhnə dostunu başqalarının əlində onların verdikləri pulun müqabilində alatə çevrildiyini, sifarişlə «tənqid» yazdığı üçün qınayırdı. Bununla o, Orucovların qəzetlərinin hər nömrəsi üçün yazdığını şeirlərin müqabilində Sabirə ayda verdikləri 10 manat qonorarı da nəzərdə tuturdu.

Haşim bəyin təmkinli cavabı, aradan keçən vaxt və Bakı polismeystrinin qəzetləri bağlamaq qorxusu¹ Sabiri də bir qədər səngitmişdi. Ona görə onun Haşim bəyə ünvanladığı «Səda»nın 162-ci nömrəsinə² başlıqlı taziyanəsi bu mövzuda əvvəllər çap etdiridi yazılardan bədii səviyyəsi, ideyasının tutumluluğu və digər ədəbi normaları gözləməsi ilə seçilir:

*Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qaş-gözünü;
Necə kim, dün «Biris» baxdı mənə,
Gördü ayinədə ancaq özünü.*

Bu tənqid Haşim bəyə ünvanlanıb, onun «Biris» imzası ilə hər şey nişan verilsə də, fərdililikdən çıxaraq, daha çox ictimai məzmun kəsb etməkdədir. Sabir qələminin gücü elə onun ümumişləşdirmə, tipikləşdirmə səviyyəsinin yüksəkliyindədir.

¹ «Səda» qəzeti, 29 avqust 1910.

² Qəzetlərdə gedən qarşılıqlı tənqid və işa kompaniyası xoşagalmaz şəkil almışdı. Bakı polismeystrinin onları iyulun ikinci yarısından bağlaması ilə bir müddət ara sakinləşdi. Sabirin «Ay can!» («Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1 avqust 1910) satışı bu münasibətlə yazılmışdı.

³ «Günsəş» qəzeti, 17 sentyabr 1910.

* * *

Bakıya gələndə Sabirin yaxından əlaqə saxladığı idarələr arasında «Zənbur» jurnalının redaksiyası da var idi. Tədqiqatçılar onun bu vaxta qədər, yəni 1909-cu ildə həmin jurnalla əlaqə saxlayıb-saxlamaması sualına bir qayda olaraq mənfi cavab verməklə¹ kifayətlənmişlər. Maraqlıdır ki, Sabirin «Zənbur»da iştirakı jurnalın redaksiya heyətinin tamamilə dəyişdirildiyi vaxta düşür. Araşdırımlar göstərir ki, Sabirin bu satirik jurnal-la yaradıcılıq əməkdaşlığına 1909-cu ildə göstərdiyi cəhdin qarşısını redaksiya etinasızlıq, qısqanlıq və hörmətsizlik duyuları ilə kəsmişdir.

«Zənbur»un «poçt qutuları»nın birində oxuyuruq: «Şamaxıda – Çayda-çapana: Çərən sözləri yazmaqla çərənçi olarsan».²

Bələ ki, o dövrdə Bakıda çap olunan qəzetlərin əksəriyyətinin aparıcı jurnalıslarının və redaktorlarının – Ə.Ağayev, H.Vəzirov, Ü.Hacıbəyov və b. qarabağlı olması Bakıdan olan qələm əhlinin, heç də hamısı tərəfindən səmimi və normal qarşılanmamışdı. Söz yox ki, bu işdə qarabağlı jurnalıslarla sənət yarışmasında ayaqlaşa bilməyən və bakılı olmayan digər qələm sahiblərinin də qərəzli və məkrli fəaliyyətləri də az rol oynamırı.

Müşahidələr göstərir ki, bakılı jurnalısların qısqanlıq duyularından istifadə edib bu kompaniyanın qızışdırılaraq, ortaya bakılı-qarabağlı münaqişəsi salınmasında başqa daha məkrli qüvvələr – Əhməd bəy Ağayevi hədəf alıb onun Azərbaycan ictimai-siyasi mühitindən qoparılmrasında maraqlı olan ermənilər və rus hakim dairələri, məxfi idarələri durmuşdu. Çünkü həmin yerliçilik kompaniyası altında əsas etibarilə bütün qarabağlılar və digər bölgələrin təmsilçiləri deyil, məhz Ə.Ağayev hədəfə alınmışdı. Üzeyir Hacıbəyov isə onu müdafiə.

¹Bax: İsləm Ağayev. Satirik «Zənbur» jurnalı. Bakı, Azərb. EΛ nəşriyyatı, 1969. s.37–38. Məmməd Məmmədov. Sabir və matbuat. Bakı, «Elm», 1974, s.102.

²«Zənbur» jurnalı, 17 iyul 1909.

«Zənbur» jurnalının bu mövqeyini tənqid etdiyi üçün Ə. Ağayevə qatılmışdı. Üzeyir bəy bu cür addımların getdikcə daha da böyüküb təhlükəli şəkil alacağına yol verilməməsi naminə «Zənbur»çulara ciddi bir təklif¹ başlıqlı məqaləsində, haqlı olaraq yazmışdı:

«Ümummillətimizin asayış və salamətliyini gözləyən «Tərəqqi» kimi bir qəzetin mühərriri olduğum üçün «Zənbur»çulara ciddi surətdə təklif edirəm ki, mənə qarşı hər nə hədyanat söyləyəcəklərsə, söyləsinlər. Lakin məni bəhanə edib də yekdil və yekvücud olması lazım gələn millətimizin içincə «qarabağlı», «bakılı» kimi fitnəəngiz məsələlər salmasınlar. Mənim Əhməd bəyi müdafiə etməyim heç kəsə ixtiyar verməz ki, ortalığa qarabağlı, bakılı məsələsi salsın. Mən nə edim ki, öz elmimi, biliyimi və bütün istedad və qabiliyyəti-xudadımı millətin tərəqqisi yolunda sərf etməklə xain, həsud və bəxil «Zənbur»çuların gözlərinə bir ox olub batıram?... Madam ki, mən qaraqəlbli, kəsifürəkli «Zənbur»çuların xoşuna gəlmirəm, qoy gəlməyim. Qoy onlar bacarsınlar da məni dəfə çalışınlar. Lakin əhalini əhə dolayıb da, aralığa «bakılı», «qarabağlı» fitnəsi salmasınlar. Hər nə deyəcəkləri var mənə desinlər. Bu, bir ciddi təklifdir».

Göründüyü kimi, Üzeyir bəy milli birliyi taleyüklü bir məsələ kimi müdafiə və təbliğ edirdi...

«Molla Nəsrəddin» jurnalı iti müşahidə və kəskin qələmi ilə belələrinin ümummilli mənafeyimizə zidd olan mövqelərini «Tərəkəmə» felyetonunda ifşa edərək yazırı: «...Qafqazda hər bir yerin adamları qarabağlılar qədər köçəriliyə mal deyil-lər. Qarabağlı öz vilayətində otura bilməz. Dünya və aləm qarabağlı ilə doludur. Çünkü qanlarında köçərilik xasiyyəti var.

Naxçıvanda iki mötbəə tacir olsa, biri qarabağlıdır. Quba-da iki molların biri qarabağlıdır. Heç bir iş, heç bir sənət yoxdur ki, ora qarabağlı özünü soxmamış olsun... Tiflisdə qarabağlı dəstəsi. Aşqabadda qarabağlı məscidi. Xülasə, qarabağlı, qarabağlı.

¹ «Tərəqqi» qəzeti, 1 sentyabr 1909.

İndi gələk Badkubə şəhərinə.

Cəmi müəllimlər – qarabağlı, cəmi inşinerlər – qarabağlı. Hələ bu ötüşər: tamam qəzetçilər – qarabağlı. Doğrusu, insanda bir həya da yaxşı zaddır... Bari pərvərdigara, bu sırtiq qarabağlılar bu yazıq bakılılardan nə istəyirlər? Harada görsənib ki, bir şəhərdən bir adam çıxıb gedə bir özgə şəhərdə qəzet çıxarda? Nə Avropada belə adət var, nə də Rusiyada.

Heç bir millət heç bir işdə bizi oxşamır. Hər işimiz tərsinədir. Qarabağlısan, yazılıqliq etmək istəyirsən, cəhənnəm ol, get otur öz Qarabağında, nə qədər istəyirsən yaz. Dəxi sənin Bakıda nə işin var? Məgər bizim öz Bakımızda öz yazılımız yoxdur? Axır, insanda bir həya da yaxşı zaddır. Biz, vallah, billah, sizə çox hörmət qoyuruq, xatir saxlayırıq. Yoxsa indiyə kimi hamınızı qırıb qurtarmışdıq!'

Mirzə Cəlilin bu sözləri zənburçuların iç üzlerini, gah Ə.Ağayevi, gah H.Vəzirovu, gah Ü.Hacıbəyovu, gah da digərlərini, xüsusən qəzetçi qarabağlıları tənqid atəşinə tutmalarının səbəbini açırdı.

Zənburçuların tənqidlərində qısqanlıqlıdan duyulan tənqid hədəfinə qarşı subyektiv qənimkəsilmə, kin və təhqiramız gedis və ifadələri, istər satirik, istərsə açıq olsun, hər bir tənqidə ədəb normalarını və bədii sözün müqəddəsliyini tapdalamaşlarını tənqid edən Üzeyir bəy həmkarlarını ədavətdən, yerliçilik duyğularından əl çəkib ortaya bakılı-qarabağlı münaqişəsini salmaqdan çəkinməyə çağırırdı. O, jurnalist həmkarlarına – «Zənbur»çulara «Molla Nəsrəddin» jurnalını nümunə göstərib, ondan öyrənməyi tövsiyə edirdi. Üzeyir ırsinin yorulmaz və tanınmış tədqiqatçılarından olan Mir Abbas Aslanovun yazdığı kimi: «Ü.Hacıbəyov qələmin müqəddəsliyini gözləməyi, söyüş ilə satira arasındaki fərqi görüb seçə bilməyi, kəsərli, amma ədibanə, ləzzətli, duzlu yazmayı, rişxənd edəndə də

¹ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 6 sentyabr 1909, №36. Qeyd: Bu felyetə ilk dəfə diqqəti çəlb edən professor Məmməd Məmmədov olmuşdur.

mərifətli olmayı «Molla Nəsrəddin» jurnalından öyrənməyi «Zənbur»çu jurnalistlərə məsləhət göründü».¹

Ü.Hacıbəyovun «Zənbur»çulara, onların bəd, qərəzli niyətlərinin dəfincə yönəldilmiş yazılarının da inanca C.Məmmədquluzadənin bu məsələyə həsr edilmiş, yuxarıda haqqında danışdığını fəlyetonu İ.Ağayevin də dediyi kimi: «Zənbur»çular da daxil olmaqla, yerliçilik meyillərinə uyub aldanınanların hamisine çox gözəl bir iibrət dərsi verdi».² Lakin görünür, «Zənbur»un naşiri, müdrik ziyanlı doktor Əbdülxalıq Axundovun məsələyə müdaxiləsi öz işçilərinə verdiyi nəsihətlər də səmərə vermədiyi üçün o, çıxış yolunu jurnalın redaksiya heyətini tam tərkibdə yenidən təşkil etməkdə gördü. Sabirin 1909-cu ildə «Zənbur»a müraciəti, görünür, yerliçilik əhvalının redaksiyada tügyan etdiyi dövrə düşdüyü üçün rədd edilmişdi. Lakin yeni heyət, xüsusən jurnalın təzə təyin edilmiş «Sər mühərriri» Əlabəbas Müznib M.Ə.Sabirin qələminə və şəxsiyyətinə dərin hörmətlə yanaşındı. Ona görə Sabir 1910-cu ildə «Zənbur» jurnalı ilə six əməkdaşlıq etməyə başladı. Bu iliq münasibətdən həm redaksiya, həm oxucular, həm də ədəbiyyatımız qazandı. Jurnalda şairin bir-birindən məzmunlu «Qocalar marşı», «Ürəfa marşı», «Pula təvəccöh», «Millət şərqisi», «Giley, yaxud umuküsü», «Ey yay ki, heysiyyəti-millət götürüldü», «Rədd ol qapıdan, ağlama zar-zar, dilənci!» adlı satiraları və bir neçə taziyanəsi dərc edildi. Həmin satiraların təqnid hədəfləri şəhəvat düşküni, pul hərisi, kasib-kusuba əl tutmağı ağlına belə gətirməyən «səxt (bərk, qatı- A.B.) ürəkli» «məmənələr», sərvətdarlar, milli təəssüb və qeyrət hissindən məhrum intelligentlər və milli mənafeyi həmişə şəxsi mənşətlərinə qurban verən qara-guruuhçulardır.

Sabirle «Zənbur» jurnalı arasındaki yaradıcılıq əməkdaşlığı və şairin redaksiya ilə saxladığı six əlaqə ilə əlaqədar Əlabəbas Müznibin aşağıdakı qeydləri maraqlı və qiymətlidir. O yazırı:

¹Mirabbas Aslanov. Özeyir Hacıbəyov – jurnalist. Bakı, 1985, s.119.

²İslam Ağayev. Satirik «Zənbur» jurnalı. Bakı, 1969, s.31.

«1909-cu il qurtardı... «Zənbur»un Rza bəy Səlimxanovdan sonra müdürü olan Əzim Əzimzadə ilə məcmuənin naşiri doktor Əbdülxalıq Axundovun arasında törənən münaqişə müdirin dəyişməsi ilə həll olunmalı idi. Nədənsə bu məsələ bir ay «Zənbur»un çıxmamasına səbəb oldu.¹

Lakin məcmuənin mənim öhdəmdə olacağı da mənə söylənmişdi. Bunu da mən Sabirə bildirmişdim. O isə əhdinə vəfa edərək 1910-cu ildə çıxacaq «Zənbur»un birinci nömrəsi üçün «Qocalar marşı» sərlövhəsi ilə yazdığı satirasını irəlidən yazıb mənə vermişdi.²

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu sətirlər Sabirə «Zənbur» jurnalı arasındaki yaradıcılıq əməkdaşlığı dövrünün tanınmış satirik şairi və jurnalisti, qüdrətli qələm sahiblərindən olan Ə.Müzniblə Sabirin şəxsi tanışlıq və yaradıcılıq dostluğu sayəsində yaranmışdı. Elə bu dostluqdan doğan etibar və sədaqətin nəticəsidir ki, şair jurnalın inzibati problemlərinin həllini gözləmədən onun hələ təyin olunacağı müdirlinə qabaqcadan əsər vermişdi. Bu satira 1910-cu il yanvarın 29-dan «Palavandovun məsul müdirliliyi» və Ə.Müznibin mühərrirliyi ilə yenidən çıxmaga başlayan «Zənbur» jurnalının birinci nömrəsində dərc olunmaqla, həm də Ə.Müznibin əhdə vəfadarlığını sübut edib, Sabirin yeni heyətlə bir növ qaynayıb-qarışmasının başlanğıcını qoydu. O, Bakıda «Səda»dan başqa, özünə ruhən yaxın olan bir ədəbi orqan – «Zənbur» jurnalı ilə əməkdaşlıq binasının qoyulduğuna sevinərək, tez-tez redaksiyaya gələr, yeni nömrələrin hazırlanmasında fəal iştirak edərdi. Bu barədə yənə Ə.Müznibin xatirələrində oxuyuruq:

«Sabir «Zənbur» idarəsinə tez-tez gəlirdi. Hətta demək olar ki, özünü heyəti-təhririyyənin birisi sanırdı və o sıfətlə çalışırı. «Qocalar marşı»nın ardınca «Ürəfa marşı», «Millət şərqisi» sərlövhəsi ilə ardi-arası üzülmədən satıralar yazırı.

¹Bununla əlaqədar redaksiya özünün 29 yanvar 1910-cu il tarixli 1-ci nömrəsində oxuculara məlumat verib, üzrxahlıq etmişdi.

²Sabir xatirələrində. Bakı, «Gənclik», 1962, s.63-64.

Bir gün idarəyə gəlib «Zənbur»un 4-cü nömrəsinə baxdıqda İslami təmsil edən və qolu zəncirlə bağlanan bir tipi görünə güldü. Xüsusən zəncirin halqlarına diqqət etdikdə bütün halqların əmmaməli axundlardan ibarət olduğunu görüb xeyli düşündü. Mütləqa məzkar şəklə aid bir nəzm yazacağını söylədi və 5-ci nömrə üçün yazıb götirdisə də, ondan irəli düzülən:

*Qeyrət edib çalışdın, düşdün qabağa, millət,
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət –*

mənzuməsi hazır olduğu üçün onu altıncı nömrəyə saxladıq».¹

Sabir «Zənbur»un rəsmilərindən təsirləndiyi kimi, rəssama şəkil üçün mövzular verilməsində də iştirak edirdi. Ə.Müznibin yazdığını görə, «Zənbur»da Sabirin xüsusi teması ilə çəkiləm şəkillər vardır.²

Tədqiqatçıların da qeyd etdikləri kimi, «Zənbur»un taleyində Sabirin orada çap olunan taziyanələrinin müəyyən rolü olmuşdur.³

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Sabirin «Dün yatıb Mir Haşımı röyada gördüm, söylədim», «Dün bir eşşəkxisal insan» taziyanələri «Zənbur»da dərc edildikdən sonra H.Vəzirov polisə şikayət edib jurnalın bağlanmasına nail olmuşdu. Bununla əlaqədar jurnal tətildən sonra çıxan ilk nömrəsində «Mətbuatımızın tətilinə səbəb kim oldu?»⁴ başlıqlı məqalədə yazırı: «Mətbuatımızın tətilinə bir çox şəylər səbəb oldu isə də, lakin ən ümidişini söyləməyə məcburuq». Sonra jurnal həmin günlərdə qəzetlərin, o cümlədən «Səda»nın tətili barədə camaat arasında qəzet çıxardanlarının, guya əhalinin cibinə girib sərvət toplamları haqda yayılan şayiələri, müdir tərəfindən (H.Vəzirov nəzərdə tutulur) işçilərin əmək haqlarının verilmədiyini (sübut

¹Sabir xatirələrdə. Bakı, «Gənclik», 1982, səh. 64.

²Yenə orada.

³Bax: M.Ə.Sabir. Hophopname. Üç cild. II cild. İzah və şəhərlər. M.Məmmədov. Bakı, 1962, s.206. M.Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s.107-109; . I.Ağayev. Satirik «Zənbur» jurnalı. Bakı, 1969, s.31-33-35.

⁴«Zənbur» jurnalı, 24 sentyabr 1910.

üçün hələ də davam edən məhkəmə və şahidlər nişan verilir) və digər əhvalatları mətbuatın tətilinə səbəb olan amillər kimi misal göstərib, sözünə belə davam edir: «Şayəd bizdən soruşşalar ki, o, həqq verən deyildi, qəzətəsini tətil etdilər, sizə nə gəldi? Bizi də mərqum hərisin (H. Vəzirov nəzərdə tutulur. – A.B.) adına buraxılan GURULTU (Sabirin «Zənbür»da çıxan taziyənləri bu başlıq və «Patılı» imzası ilə çap olunub – A.B.) tətilə məcbur etdi.

Guya o, «cənab» mürəttiblərdən polisyaya şikayət etdikdə Əlabbas Müznib bunları tətilə təqib etmişdir – demiş: «Bəli, bizim də jurnalın tətilinə ümdə səbəb bu oldu!»

Burdan görünür ki, Haşim bəy polisa «Zənbür»dan onun adına çap olunan «Gurultu» ilə əlaqədar birbaşa şikayət etməyib, jurnalın bağlanmasına dolayı yolla nail olmuşdu. Odur ki, «Zənbür» da bununla kifayətlənməyib növbəti nömrəsində Haşim bəyə açıq-açığına hücum çəkib yazdı:

*Ey «Səda»yi-məlsənat, dəng eyləmə başım, çəkil!
Tuf sənə, ey nameyi-əmalın Mir Haşim, çəkil.
Pəncəyi-tədrici açma, nəsibin yox sanın,
Çünkü bişmiş sineyi-əhrarda aşın, çəkil.
Zahidə mənbənişin etmə bənimçün rövzəxan,
Qərq edər axır səni bu qanlı göz yaşılm çəkil.*

Bu nömrədən sonra «Zənbür» jurnalının nəşri də, «Səda» ilə onun arasındaki mətbuat çəkişməsi də dayandı.

* * *

Bakıda olarkən, orada çıxan mətbuat orqanlarında intensiv çıxışı Sabirin «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə əlaqəsini müəyyən vaxtlar seyrəltə də, tamamilə kəsməmişdi. 1910-cu il yanvarın ilk nömrələrində şairin hələ Şamaxıda ikən yazıb göndərdiyi «Zahid ölməkdən qabaq məqsədinə çatmaq dilər».¹

¹ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, yanvar 1910, №1.

«Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!»¹ misraları ilə başlayan satiraları çap olunub. Həmin əsərlərin imzası – «Ağlar güləyən» Sabirin o dövrdə Şamaxıda təqib və təhqirlərə məruz qalaraq keçirtdiyi ağır və dözülməz vəziyyətini ifadə etdirirdi. Professor M. Məmmədov bu barədə yazmışdır:

«Sabirin gizli imzalarını bələ tez-tez, əsərdən-əsərə dəyişdirməsinin başlıca səbəbini, hər şeydən əvvəl, böyük şairin qarşısına qoyduğu məqsəddə, bu və ya başqa satiranın mövzu və ideya məzmununda axtarmaq lazımdır».² Bütün bunlarla yanışı, «Ağlar güləyən» göstərir ki, Sabir gizli imzalardan özünün vəziyyətini ifadə etmək üçün də istifadə etmişdir. Təsadüfi deyil, bundan əvvəl o, «Güləyən» imzasını da işlədib. Şamaxıda şairin güzəranı və vəziyyəti ağırlaşdıraqca «Güləyən», «Ağlar güləyənə» çevrilmiş, Bakıda vəziyyəti yaxşılaşmağa doğru gedəndə «Ağlar güləyən» nöqtələrlə əvəz edilib. Bizca, bu, şairin həyatının, gün-güzəranının sakitliyə, bir növ sükuta, dincliya çatmasının ifadəsidir.

Müşahidələr göstərir ki, Sabirin «Molla Nəsrəddin» jurnalına Bakıdan göndərdiyi şeirlərin bəzisi it-bata düşmüş, redaksiyaya çatmamışdır. Bu barədə «Molla Nəsrəddin»in, «Poçt qutuları»nın birində oxuyuruq: «Balaxanıda Kablayı Feyzullah - «Rəhim xanın məktubu» adında şeiriniz bizə çatmayıb. Məlum olur ki, əvvəlinci kağızınız da bizə yetişməyib. Məktubunuza cavab yazıb göndərməsdik Bakıda haman şəxsə ki, yetirsin sizə. O kağıza cavab gözləyirik».³

Sabirin satirik gizli imzaları ətrafında geniş tədqiqat aparən prof. Məmməd Məmmədov «Kablayı Feyzullah» imzasının kimə məxsus olması barədə yazır:

«Redaksiyanın müraciət etdiyi «Kablayı Feyzullah» kimdir? «Molla Nəsrəddin» ilə bu cür sıx əlaqə saxlayan balaxanılı satirik şair kim ola bilərdi?

¹ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 3 yanvar 1910, №2.

² M. Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, s.65.

³ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 28 fevral 1910. Bu faktı ilk dəfə diqqəti M. Məmmədov çəlb etmişdir. Bax: M. Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s.73.

O zaman Balaxanıda yaşayıb «Molla Nəsrəddin»ə satirik şeirlər göndərən, redaktor ilə müntəzəm əlaqə saxlayıb məktublaşan yeganə şair Sabir idi. Xalq şairi 1910-cu ilin yanvarında iş dalınca Bakıya gəlmış və Balaxanı kənd məktəbində işə düzəlmüşdi...

Balaxanıdan yazıb göndərdiyi şeirlərdə Sabirin istifadə etdiyi gizli, satirik imzalardan biri də «Kablayı Feyzullah» idi. Həmin imzanın izinə şairin «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc edilmiş yegana bir əsərində rast gəlirik. O da redaksiyanın müraciətindən sonrakı növbəti nömrədə çap olunmuş «Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad Ərdəbil!» misrası ilə başlayan məşhur satirasıdır. Satira bu imza ilə çap olunmuşdur: «Kablayı Feyzullah»; Nazimi; «Ağlar güləyən».¹

«Poçt qutusu»ndakı həmin müraciətdən məlum olur ki, Sabirin «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə müntəzəm surətdə qarşılıqlı əlaqəsi onun həyat və fəaliyyətinin Balaxanı – Bakı dövründə də davam edirdi. Şairin Balaxanı kənd məktəbinə müəllim düzələndən sonra məktəbin otaqlarından birində qaldığı və görünür, poçt xidmətinin burada istənilən səviyyədə olmaması ucbaşından «Molla Nəsrəddin» jurnalından ona göndərilən məktub və teleqramlar Sabirin Bakıda yaşayan dostlarının birinin – balkə, elə onun Bakı səfərinə həsr etdiyi mənzumədə adını çəkdiyi Əliqulu adlı şəxsin – üstüna göndərilmiş.

Müasirlərindən Seyid Hüseyin, Əlabbas Müzni bəy və başqalarının xatirələrindən də görünür ki, Sabir Bakıda gündəlik müşahidə və qənaatlərindən hasıl olan bir-birindən məzmunlu satiralarını məxsusi olaraq «Molla Nəsrəddin» jurnalı üçün yazıb göndərmişdir. Şairin «Yatmışan, Molla əmu, gürcülər içərə hələ sən», «Altmış illik ömrüm oldu səndə bərbad, Ərdəbil!» və s. satiraları bu qəbildəndir.

Ə.Müzni bəyin xatirəsindən gətirilən aşağıdakı sətirlər Sabirin əsərlərinin həyatı müşahidələrdən, yaxud təsirləndiyi, diqqət yetirdiyi hər hansı detaldan yarandığını əks etdirmək bacımın-

¹M.Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s.73.

dan da əhəmiyyətlidir: «Bakıda mətbuat namına heç bir şey qalmamışdı. «Molla Nəsrəddin» isə Tiflisdə nəşr olunurdu. Sabir hər gün «Zənbur» idarəsinə gəldiyi kimi, yenə bir gün gəlib:

— Dur, bir gəzməyə çıxaq. Mən keçən həftə də Mollaya («Molla Nəsrəddin» jurnalına işaretdir — A.B.) bir şey yazma-
mışam, bəlkə bir mövzu təpib bir şey yazaq. — dedi.

Mən «Zənbur» redaksiyasını bağlayıb Sabirlə gəzməyə çıxdım. Parapeti bir-iki dövr dolandıq, bir-iki mövzuda bəzi vəzndə mətlələri inşad etdikə də, məğbul görülmədi. Nəhayət, mətbuatın qapanmasından danışmağımız o gün yazılıcaq mənzumənin mövzusunu təşkil cylədi. Odur ki, o gün:

Düsdü bütün qəzetlər qiymətdən, ay can, ay can.

Xalqın canı qurtardı zəhmətdən, ay can, ay can

— başlanğıçı satiranı şərikli yazıb, «Molla Nəsrəddin»in idarəsinə göndərdik.¹

Bütün bunlar Sabirin öz yaradıcılıq məktəbinə və ideyalara sədaqətindən və şairin məsuliyyətindən xəbər verir. Belə ki, o, harada olmayıñdan asılı olmayaraq, «Molla Nəsrəddin» məktəbi ilə ruhən bağlılığını və özünün yaratdığı poeziya məktəbinin taleyi qarşısındaki mənəvi məsuliyyətini qoruyur, uca tuturdu.

* * *

Balaxanı məktəbində Sabirin rahatlığı uzun sürmədi. Yu-
xarıda haqqında bəhs etdiyimiz «Qırmızı möhürlü vərəqə sahiblərinə» başlıqlı məqalədən də görünür ki, Balaxanı məktə-
binə qarşı hücumlar var imiş. Özü də bu hücumların əsas obyek-
lərindən biri şəriət və ana dili fənnidir. Müşahidələr göstərir ki,
Baxış Əhmədovun martın 16-da aldığı «Qırmızı möhürlü vərə-
qə»də hələlik şəriət və ana dili müəlliminin adı çəkilməsə də,
həmin yazı həm də Sabirə qarşı növbəti açıq və qərəzli hücum
fürsət hazırlıqdır. Çünkü burada o zaman məktəbdə əsas

¹ Sabir xatirələrde. Bakı, 1982, s.67-68.

Şəkil 2. Sağdan: (oturanlar) M.Ə.Sabir, H.Z.Tağıyev,
Əhməd Kamal və b.

fənlərdən sayılan və xalqın yeni tipli məktəbə münasibətində həlledici rol oynayan şəriət dərsinin vəziyyəti və onu tədris edən müəllimin şəxsiyyəti məsələsi də diqqət mərkəzində idi. Özü də məqalədə deyildiyi kimi, məktəbin əvvəlki şəriət müəllimi axund Molla Abdulla vəzifəsindən kənarlaşdırılıraq. Sabir onun yerinə təyin olunmuş, gələcək münaqişə, hücum və böhtən üçün elə buradaca müəyyən zəmin yaranmışdı.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi, Sabirin gəlişi ilə Balaxanı məktəbinin şəriət və ana dili dərslərinin tədrisində əsaslı dönüş yarandı. Az müddət içərisində əldə olunan yüksək nəticələr qaragürühçuları razi salmırıldı. Bu narazlığın qatılığı «Tərəqqi» qəzetindəki bir yazışdan da aydın olur; «Balaxanı kəndində xid-mətçi və təkfirçi»¹ başlıqlı imzasız yazışdan məlum olur ki, millətin və kəndin tərəqqisinə çalışan cavanlar millət rəisləri, daha doğrusu, köhnəpərəstlər tərəfindən kəskin təqibə və təkfirə məruz qalırlar. Yenə həmin qəzetdəki «Nemət Həqir» imzalı «Müxtəlisif dillər»² başlıqlı məqalədən məlum olur ki, fəaliyyət

¹ «Tərəqqi» qəzeti, 17 aprel 1909.

² «Tərəqqi» qəzeti, 21 iyun 1909.

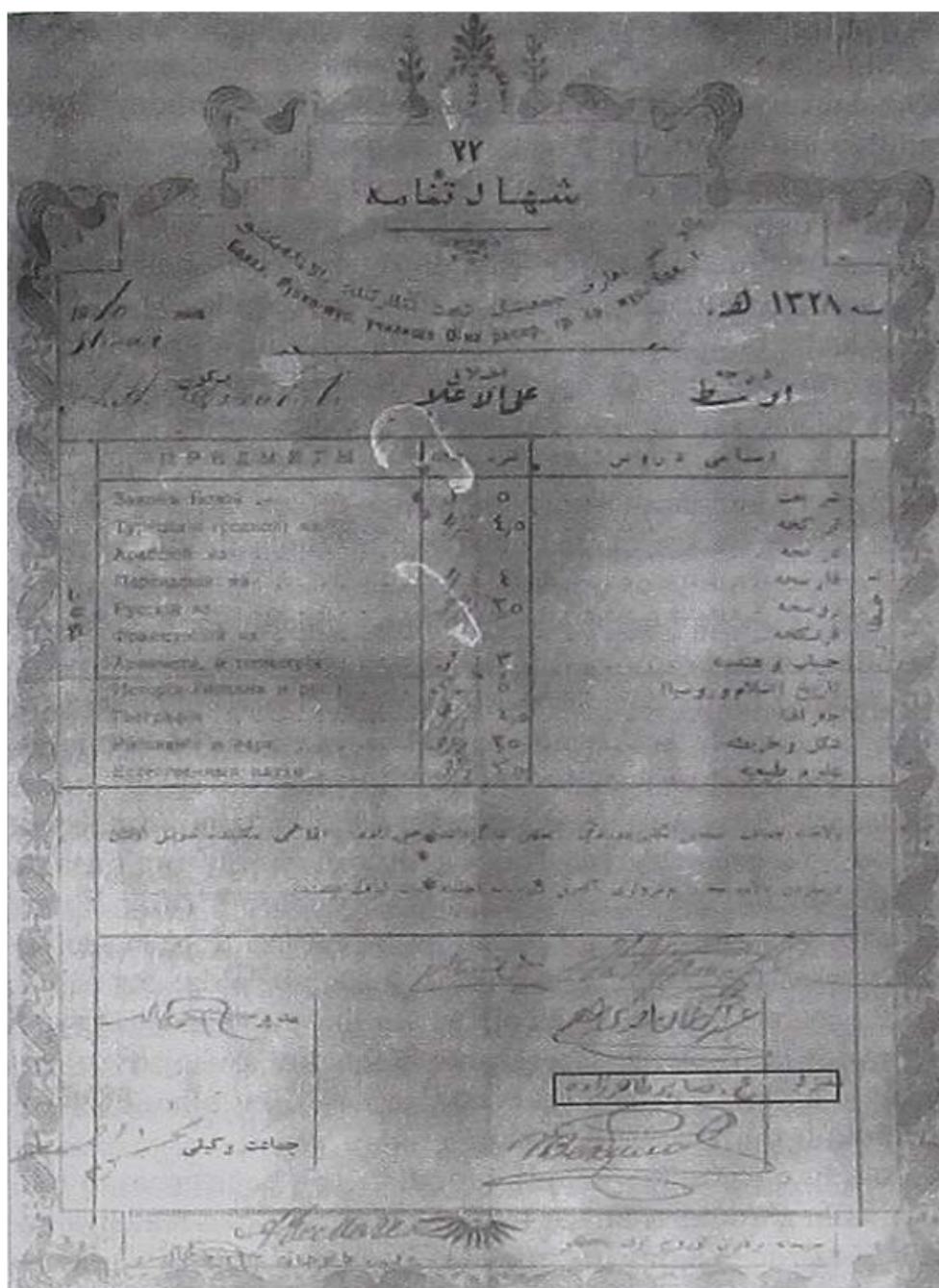
göstərdiyi iki il ərzində Balaxanı məktəbində xeyli uğur qazanlıb. Ancaq şagirdlər məktəbdə də evdə tərbiyə aldıqları pars dilində danışırlar ki, bu da ana dilinin tədrisində çox çətin manədir. Gənc müəllimlərin bu vəziyyətə son qoyub məktəbdə tədrisi təmiz Azərbaycan türkçəsində aparmaq cəhdləri köhnələrin ciddi müqaviməti və gənclərin məsxərəyə qoyulması ilə qarşılanır. 1909-cu ildə Balaxanı kəndində və camaat məktəbində sosial-psixoloji atmosfer belə idi.

Balaxanı kəndində məktəb ətrafında yaranmış bütün bu vəziyyəti nəzərə aldıqda Sabirin öz fəaliyyəti ilə orada elədiyi döñüşün miqyasını və bunun müqabilində köhnəpərəstlərin ona qarşı yönələn qəzəb və nifratlarının dərəcəsini təsəvvür etmək xeyli asanlaşır. Əlbəttə, məktəbdən çıxarıllaraq narazı salınan axund Molla Abdulla dinc durmayıb əvəz çıxməq üçün yollar axtaranda, ilk növbədə, həmin köhnəpərəstlərlə birləşəcək və onların yeniliklərə qarşı qısqanlıq duyğularından məharətlə istifadə edəcəkdir.

Bütün bunlar azmiş kimi, Balaxanı məktəbi yeni tədris ilinə maddi böhran şəraitində qədəm qoydu. Məktəbin camaat vəkili Baxış Əhmədovun «Balaxanı məktəbi»¹ adlı yazısı kənddə məktəb ətrafında, sözün həqiqi mənasında, partlayışa səbəb oldu. B.Əhmədov məlumat verirdi ki; «Balaxanı camaat məktəbi bu sentyabr ayının birində açılacaqdır. Şimdiyə qədər məktəbdə təhsil məccani (pulsuz – A.B.) idı. Məktəbin xərci camaat mədaxilindən verilirdi. Lakin məktəb böyüdü, müəllimlər artdı. Məktəb xərci də artdığından camaat mədaxili kifayət etməməyə başladı. Bu il şagirdan (şagirdlər – A.B.) icrət ilə (haqq ödəməklə – A.B.) təhsil edəcəkdir. Əvvəlləri icrəti-təhsil ildə 3 manat ikən, bu il qüvvəli şagirdlərə 6 manat icrəti-təhsiliyyə təyin edildi. Qüvvəsiz şagirdlər genə məccanıdır».

Göründüyü kimi, məktəbdə vəsait çatışmazlığı – tədrisin seviyyəsinin yüksəlməsi ilə əlaqədar yeni tipli məktəblərə əhalinin marağının artması nəticəsi olaraq əvvəlki illərə nisbətən

¹Bax: «Günəş» qəzeti, 24 avqust 1910.

*Şəkil 3. Balaxam məktəbi məzunlarından birinin attestatı.
M.Ə.Sabirin də imzası vardır*

bu il oxumağa çox uşağın gəlməsi Balaxanı məktəbini maliyyə çətinliyi ilə üz-üzə qoymuşdu. Ona görə vəziyyətdən çıxmaq üçün camaatdan əlavə təhsil haqqı tələb edildi. Valideynlər isə bundan imtina etdilər. Məktəbin rəhbərliyi həmin valideynlərin uşaqlarını dərsdən çıxarıb evlərinə göndərəndə onlar da məktəbi daşa basıb pəncərə şüşələrini çilik-çilik etdilər. Nəticədə məktəbin şagirdlərinin sayı dörd yüzdən yüz nəfərə endi.¹ Bu, köhnəpərəstlərin, o cümlədən axund Molla Abdullanın əlinə məktəbin əleyhinə fəal çıxış etmək üçün çıxdan gözlədikləri fürsəti verdi. O, həmin fürsətdən istifadə edərək, dərhal məktəbdən çıxarılan uşaqları öz başına yiğib, onlara «dərs keçməyə» başladı. Molla Abdullanın bu fəallığının şagirdlərin təhsilinə və kəndin mədəni tərəqqisinə, ümumən milli tərəqqimizə vurduğu zərər barədə məktəbin məzunlarından Əlisəttar İbrahimov yana-yana yazırıdı: «Bu günlərdə Balaxanı camaat müsəlman məktəbinin macərasından, müəllimlərin mənsəblərindən ixrac olunmasından, camaatın məktəbə soyuqluğundan istifadə edərək, məşhur mazipərəst (köhnəpərəst – A.B.) axund Molla Abdulla cənabları yaziq millət balalarını başına yiğib köhnə üsul ilə dərs deməklə məşğuldur. Bu səadət rəxnədarı (pozucusu – A.B.) təzədən kəndi bidətini (din, şəriət adı altında şəriət əleyhinə işini – A.B.) camaat arasına buraxıb bütün camaati şu sağalmayıcı mərəzə dübara giriftar etmək istəyir». Ona görə müəllif üzünü millət rəislərinə, xüsusilə camaat vəkili Baxış Əhmədova tutub sözünə belə davam edirdi: «...Böylə fənaliqların önünü almağı «milliyyət və müslimiyyət» xatirəsi üçün istəyiriz. Hərgah böylə fənaliqların məhv olmasına etina olmaz isə, solmuş cocuqların bədbəxt olmayı izharimən olmuşdur».²

Maliyyə çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün məktəb rəhbərliyinin gördükəli bu cür tədbirlərin verdiyi əks-reaksiya həmin günlərdə «Günəş» qəzeti əlavə çıxan satirik «Palanduz»

¹Bax: «Günəş» qəzeti, 26 noyabr 1910.

²«Günəş» qəzeti, 12 noyabr 1910.

səhifəsinin «Teleqraf xəbərləri»ndə də təqid olunmuşdu. «Palanduz» yazırıdı:

«Balaxanı - camaat müsəlman məktəbinə Balaxanı müsəlmanlarının tamam uşaqları - böyük, kiçik məktəbə dolmaqlarına görə bura rəisləri istadılər ki, bu işə bir sədd çəksinlər. Ona görə də srağagünkü iclaslarında (burada Balaxanı məktəbinin mövcud probleminə həsr olunmuş 31 oktyabr 1910-cu il tarixli yiğincağı və orada iclasın sədri Hacı Soltanəlinin dediyi «camaat məktəbi məccanə gördükdə bir oyuncaqxanə hesab ediyorlar» və s. kimi ifadələr nəzərdə tutulur - A.B.) qət etdilər ki, ya uşaqların məktəbə gəlməsinə bir xərc qoyulsun və ya məktəb bağlansın. Çox fikirdən sonra razi oldular ki, uşaqlardan xərc alınsın. Yəni, pul verə bilən oxuyar, verə bilməyənin canı çıxsın!»¹

Yuxarıdakı xəbərdən (Əlisəttar İbrahimovun yazısından) də göründüyü kimi, Balaxanı məktəbinin keçmiş şəriət müəllimi, savadsız, rəxnədar və köhnəpərəst axund Molla Abdulla məktəbdən çıxarılan uşaqları bir yerə yiğib «dərs deyirdi». O, çatlığı bu mənsəbdən dördəlli yapışaraq, həmişəlik olaraq balaxanılıların ümid yerinə, uşaqlarının «mötəbər müəllimi»nə çevrilmək üçün, birinci növbədə, Sabirin - öz nüfuzlu və savadlı, həm də çalışqan rəqibinin kənddən və məktəbdən uzaqlaşdırılmasına çalışırdı. Bunun üçün əlindən gələn bütün vasitələrdən - böhtan, təhqir, hədə və digər bu kimi çirkin əməllərdən istifadə edirdi. Molla Abdulla və onun digər köhnəpərəst tərəfdarları camaat arasında Sabirin savadsız və pedaqoji peşədə səriştəsiz bir müəllim olması barədə şayiələr yayır, bu fikri məktəb rəhbərliyinə də təlqin etməyə çalışaraq, onun işdən qovulmasını tələb edir, eyni zamanda şair-pedaqoqun özünə qarşı cürbacür vasitələrlə hücum və təhdid kompaniyası keçirirdilər.

Qaragüruhçular Sabirə imzasız hədə məktubları yazaraq, ondan tezliklə məktəbdən və kənddən çıxıb getməsini tələb

¹ «Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910.

edirdilər. Sabir isə bu cür hədə məktublarına kəskin ruhlu və cəsarətli taziyanə ilə belə cavab verirdi:

*Saxta bir xətti-xam ilə mənə kağız yazıb,
Ey məni təhdid edən min dörlü təkidat ilə!
Böylə: «Xortdan gəldi, dur qaç!» sözlərin get tiflə de!
Zatını Sabır tanırkən qorxmaç övhamat ilə!..!*

Taziyanənin ruhundakı qorxmazlıq, cəsarət və ötkəmlik şair-pedaqoqun mərdliyindən, mübarizələrdə bərkidiyi üçün bu cür hədələrdən çəkinməyib mövqeyində möhkəm dayanmasından xəbər verirdi.

Bu taziyanadən və Sabirin həyatının həmin dövrünə aid digər materiallardan bəhs edən mütəxəssislər imzasız məktub müəllisinin Haşim bəy Vəzirov olduğunu göstəriblər. Onlardan mərhum sabırşunas professor A.Zamanov fikrini belə əsaslandırır: «...Bədxahın balaxanılı olmadığını da nəzərə aldıqdan sonra, ehtimal etmək olar ki, «Qanlı köynək» (məktub bu imza ilə yazılıbmış – A.B.) liberal-burjuua mühərrirri Haşim bəy Vəzirovdur.

Biz ona görə belə ehtimalı irəli sürürük ki, o zaman Sabir H.Vəzirovun münasibəti son dərəcə gərgin idi və bu hərəkatı Vəzirovdan gözləmək olardı... Açıq demək lazımdır ki, simasızlıq, prinsipsizlik, kin saxlamaq, qabağına gələnə qərezlə hücum etmək – H.Vəzirovun mühərrirriliq fəaliyyətində tez-tez təzahür edən xüsusiyyətlər idi».²

«Sabirə ünvanlanmış hədə məktublarının Haşim bəy Vəzirov tərəfindən yazıldığına bizim heç bir şəkk-şübhəmiz yoxdur»,³ deyən sabırşunas professor M.Məmmədov bu məsələ üzərində A.Zamanova nisbətən geniş dayanaraq əsaslandırmaga çalışır ki, guya «H.Vəzirovun Sabirə yazdığı hədə məktubları şair-pedaqoqun təkcə pedaqoji yox, həm də ədəbi uğurlarından doğan paxılıqlı, kin və qəzəbin nəticəsi kimi üzə çıxıb:

¹ «Günəş» qəzeti, 3 noyabr 1910.

² Abbas Zamanov. Sabir və müasirləri. Bakı, «Gənclik», 1973, s.16-17.

³ M.Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, s.182.

«İstər «Həqiqət», «Günəş» və «Yeni həqiqət» qəzetlərin-dəki parlaq ədəbi nailiyyətləri. istərsə də Balaxanı kəndindəki ictimai-pedaqoji fəaliyyəti Sabirin əleyhdarlarını, xüsusilə Haşim bəy Vəzirovu daha da qəzəbləndirmişdi. Haşim bəy Vəzirov «Səda» qəzeti səhifələrində xalq şairinə qarşı qərəzli, bayağı «tənqidlər» çap etdirdiyi kimi, gizli hədə məktubları göndər-məkdən də çəkinmədi».¹

Tədqiqatçı fikrini əsaslandırmaq üçün Sabirin «Saxta bir xətti-xam ilə...» taziyanəsindəki «zatını Sabir tanırkən» ifadəsinə H. Vəzirovla xalq şairi arasında baş verən münaqişəyə və Baxış Əhmədovun «Adsız məktublara cavab» məqaləsindəki «sənin balaxanılı olmuyub, nərəli, nə karə və kim olduğunu, min dəfə görüb tanımış olduğumuz xəttin biza anlatdı» sözlü-rinə istinad edir.²

Balaxanı camaat məktəbi ətrafında baş verən hadisələrin yuxarıda izlənməsi zamanı məlum oldu ki, Sabirə və Baxış Əhmədova göndərilen hədə və təhdid dolu məktubların Haşim bəy Vəzirova qətiyyən dəxli yoxdur. Çünkü, o, Balaxanıda işlə-mirdi və bu məktəbdə də Sabirlə ortaqlı heç nəyi yox idi. M. Məmmədovun özünün də təsdiq etdiyi kimi, Sabirlə H. Vəzirov arasında ixtilaf pul davası, əmək haqqı üstündə başlanmışdır, daha Sabirin ədəbi uğurları üstündə yox. Burada M. Məmmədov, əvvəla, Sabirlə H. Vəzirov arasında münaqişə baş verəndə və Balaxanı camaat məktəbi ətrafindakı hadisələr və imzasız məktubların, «Saxta bir xətti xam ilə» taziyanəsi ilə «Adsız məktublara cavab» məktubunun üzə çıxdığı dövrə «Həqiqət» və «Günəş» qəzetindən fərqli olaraq, «Yeni həqiqət»in hələ işiq üzü görmədiyini nəzərdən qaçırır. Mövcud olmayan bir qəzetiñ səhifələrində heç bir ədəbi və digər uğurdan söhbət gedə bilməz. İkincisi, əksinə, H. Vəzirov M. Ə. Sabi-rin ədəbi və ictimai pedaqoji nailiyyətinə heç vaxt darılmayıb; yuxarıda H. Vəzirovun Sabirin ədəbi uğurlarına, poeziyasına

¹M. Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s. 160.

²M. Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s. 182.

və pedaqoji səriştəsinə necə yüksək qiymət verdiyini M.Məmmədovun tədqiqatında da görürük. H.Vəzirov Sabiri «Səda» idarəsinə də elə onun qələmینə, qabiliyyətinə inanaraq, dərin hörmət göstərdiyi üçün, M.Hadinin redaksiyadan İstanbula getməsi ilə əlaqədar yaranan boşluğu da doldurmaq məqsədilə götürmüdü. Odur ki, Haşim bəyi ən çox ağrından elə Sabir kimi sənətkarın onun əlindən çıxaraq ona rəqib olan adamların qəzetində çıxış etməsi idi. Həm də mətbuatda təqnid və təhqirləri birinci Haşim bəy yox, Sabir başlamış, H.Vəzirov isə «Səda» yenidən nəşrə başlayanda, sadəcə olaraq, ona cavab vermişdi.

Sabırla H.Vəzirov arasındaki çəkişmə iş yeri üstə deyildi ki, birinin çıxmamasında digəri maraqlı olsun. Belə bir maraq Balaxanıda axund Molla Abdullaya məxsus idi. Həm də həmin dövrə H.Vəzirovla Sabir arasındaki çəkişmə bir qədər səngimişdi. Hətta H.Vəzirov Sabirin «Günəş» qəzetiində çıxan «Hüseyin Kamal deyir ki:» taziyanesini təkrar öz qəzeti «Səda»da çap etmişdi.¹

Bütün bunları deyərkən biz H.Vəzirovu təmizə çıxarmaq sırrindən uzağıq. Haşim bəyin dikbaşlığı, bəylilik qüruru, ətrafında kılara yuxarıdan baxıb, daha çox dövlət adamları ilə oturubdurması, kəmhövsələliyi və acidilliyi, həmin xüsusiyyətlərdən gələn siltaşlıqları danılmazdır. Lakin, təkrar edirik, o, Sabirə istedadlı şair, bacarıqlı işçi kimi hörmət etmişdir. Bu hörmətin izləri Haşim bəyin yazılarında və digər hərəkətlərində özünü göstərib.²

Axund Molla Abdulla isə Sabirin Balaxanı məktəbindən çıxmäsında daha maraqlı idi. Əvvəla, Sabir bu məktəbdə onun yerinə işə götürülmüşdü. İkincisi də, Molla Abdulla bilirdi ki, Sabirin tədrisdə əldə etdiyi uğurlar onun (Molla Abdullanın) nüfuzuna böyük ziyan vurur, pedaqoji səriştəsizliyini üzə çıxarı. Ona görə əla əlverişli məqam düşən kimi, axund Molla Abdulla, birinci növbədə, Sabirin hörmətdən düşməsi, həm də qorxudulub məktəbdən getməsi üçün geniş fəaliyyətə başladı. Molla

¹ Qeyd: Bu taziyanə «Günəş» qəzetiində 9, «Səda» qəzetiində 17 sentyabr 1910-cu ildə dərc olunub.

² Bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu). M.Ə.Sabir «Səda»da işləmişdir. «Müxbir» jurnalı, yanvar, №1, 1989, s.31-32.

Abdullanın əvvəllər Balaxanı məktəbində müəllim işləməsini nəzərə alsaq. Baxış Əhmədovun «Sənin... min dəfə görüb tanmış olduğumuz xəttin bizi anlatdı», həm də doğru olaraq anlatdı. «Sənin xəttini tanıyanlar, məktubları görər-görməz, beduni-təhəmmül.....nin xəttidir deyə, hər yerdə buna şəhadət verəcəklərinə müqərrər oldular», - sözlərinin haradan gəldiyini təsəvvür etmək çətin deyil. Axı müəllimlər bir-birlərinin xəttini, iş yoldaşı kimi, demək olar ki, hər gün görür və tanıyırlar. Yəqin ki, Baxış Əhmədov «xəttini tanıyanlar», «min dəfə görüb tanmış olduğumuz xəttin» ifadələrini təsadüfən işlətməyib, bununla həmin xətt müəllifinin bir vaxtlar onlarla işlədiyinə işarə edirdi. O ki qaldı məktub müəllifinin balaxanılı olub-olmaması məsələsinə – axund Molla Abdullanın əslən Balaxanıdan deyil, başqa yerdən olması mümkündür.

Sabirin taziyənəsindəki «Zatını Sabir tanırkən» ifadəsinin təbiiliyi, yəni məktub müəllifinin şair-pedaqoq tərəfindən tənimsizdir. Axı Sabir bir şəriat və ana dili müəllimi olaraq, bu yerdə əvvəllər kimin işləməsi, o adamın şəxsi və pedaqoji keyfiyyətləri ilə maraqlanmaya bilməzdi.

Müasirlərinin xatirələrindən də bəlli olur ki. Sabir axund Molla Abdullanı nəinki tanımış, hətta onu kəskin satira atəşinə tutub dəfələrlə özündən çıxarmışdı. Yaxud Molla Abdulla da öz növbəsində imkanı daxilində Sabirdən əvəz çıxməq üçün fürsət gözləmiş, əlverişli məqam düşən kimi rəqibinə qarşı böhtan və hədə kompaniyasına başlamışdı. Həmin bədəmələrin izi Sabirin qələm məhsullarında, Baxış Əhmədovun məqaləsində, Balaxanı məktəbinin düşdürüyü ağır maddi böhran vəziyyətindən çıxış yollarının axtarılmasına həsr olunan 31 oktyabr 1910-cu il tarixli iclas haqqındaki yazıda¹ və digər materiallarda qalmaqdadır.

Baxış Əhmədovun «Adsız məktublara cavab» məqaləsini üzə çıxarıb tədqiq edən professor A.Zamanov həmin materialla əlaqədar yalnız bu qeydlə kifayatlıdır:

¹ N.B. Balaxanıların Balaxanı məktəbi barəsində ictimaləri. «Günəş» qəzeti. 5 noyabr 1910.

«Günəş» qəzetiində «Adsız məktublara cavab»ın çıxdığı nömrədə «B.N.» imzalı (qəzətdə N.B., yəni Nemət Bəsir – A.B.) «Bizə yazırlar» sərlövhəli («Bizə yazırlar» qəzetiin rubrikasıdır). Materialın başlığı isə belədir: «Balaxanılıların Balaxanı məktəbi barəsində ictimaları» – A.B.) xəbərdən məlum olur ki, son hədə məktubu Sabirə və Nəşri-Maarif cəmiyyətinin tapşırığı ilə Balaxanı məktəbinin inzibati və maliyyə cəhətdən ibarə edən maarifpərvər ziyanlı Baxış Əhmədova 1910-cu il oktyabrın 27-də çatmışdır.¹

Bu məqalədən məlum olur ki, Balaxanı kəndinin ağsaqqal və başbilenlərindən qırxa yaxın adam oktyabrın 31-də (1910) xüsusi dəvətnamə ilə yığışaraq, Balaxanı camaat məktəbinin düşdürüyü vəziyyətdən çıxış yolu arayıb. İclasda Hacı Soltanəli Haşimzadə sədrlik edib. Baxış Əhmədov çıxış edərək məktəbin maddi böhran içində çırpındığını göstərdikdən sonra bu barədə məktəbin müəllimlərinə də məlumat verdiyini söyləyir. Məqalədə oxuyuruq: «Axırda müəllimlərə rücu edib macəranı onlara nəql etdim... Müəllim əfəndilər də məktəbin bu halına baxıb, məktəbi idarə edə bilmədiyimi bilib də iki nəfər müəllim öz xahişləri ilə istefalarını qəbul etdilər. Bu da məktəb məzaricini iki min rübləyə qədər əksiltdi. Bunu da bilməlisiniz ki, istefanı qəbul edənlərin birincisi məşahir üdəbamızdan Əhməd Kamal bəy cənabları oldu».²

Yuxarıda Balaxanı məktəbinin növbəti buraxılış gününə həsr olunmuş yığıncaqdan danışarkən İsgəndər bəy Məlikovun çıxışından da məlum olmuşdu ki, Balaxanıda əleyhinə təbliğat aparılıb, təqib və hücumlara məruz qalanlardan biri də məktəbin direktoru Əhməd Kamal idi. O, özünün mənəvi məhrumiyətləri ilə yanaşı, məktəbin maliyyə böhranı içində boğulduğunu görüb işdən çıxır. Bu məlumatı verərkən Baxış Əhmədov sanki üzünü Əhməd Kamalın əleyhdarlarına tutub qınaqla bildirir ki, indi rahat ola bilərsiniz. Təsadüfi deyil ki, o, könüllü istəfa

¹ A.Zamanov. Sabir və müasirləri. Bakı, 1973, s.13.

² «Günəş» qəzeti. 5 noyabr 1910.

verən ikinci müəllimin adını çəkmir. Deməli, həmin adamın işdən çıxıb-çıxmaması camaat üçün maraqlı deyil. Lakin Sabir bu cəhətdən seçilir. Ona görə də camaat vəkili onun haqqında xüsusi danışmağı lazımlı bilib sözünə belə davam edir: «...Və bir də bu günlərdə bana üçüncü dəfədir ki, şəriət müəllimi Məşədi Ələkbər «Sabir» ləqəbli müəllimimiz barəsində məktubat yetişir ki, bən müşarileyhi məktəbdən xaric edəyim. Məktub sahibləri də bunu iyma (işarə – A.B.) edirlər ki, müşarileyh üsuli-tədrisdən bixəbərdir. Bən böylə məktublara bir o qədər etina etməyirəm.

Bən Sabir cənablarını işə Soltan Məcid Qənizadənin və cənab qazının şəhadətnaməsi ilə qəbul etmişəm. Özü də dindar, müttəqi (etiqadlı – A.B.) bir zatdır. İndi siz camaat nə əmr buyurursunuz, ifaya hazırlam!

Camaat: – Bu ana qədər siz və Hacı cənabları (Hacı Soltan-əli – A.B.) məktəbi dolandırılmışınız, yenə məsləhətiniz nə qərar verir isə öylə ediniz».¹

Burada diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də odur ki, Sabir haqda onun məktəbdən çıxarılması tələbi ilə imzsız hədə məktubları Baxış Əhmədova dəfələrlə (üçüncü dəfədir ki) çatsa da, o, Sabiri həm zəmanətliyi arxasında mötəbər və yüksək vəzifəli adamlar dardığına, həm də şair-pedaqoğun özünün şəriət və ana dili müəllimi qarşısında dayanan tələblərə layiqincə şəxsi və elmi-pedaqoji keyfiyyətləri ilə cavab verdiyinə görə, tutduğu vəzifədən çıxarmaq fikrində deyil və onu bu cür çirkin, məkrli böhtanlar fikrindən döndərə bilməz. Eyni zamanda həmin istəfa verən müəllimlərdən biri, daha doğrusu, ikincisinin Sabir olmadığı da buradan bir daha aydın olur.

Sabirin Balaxanı məktəbindən işdən çıxarılmadığını Baxış Əhmədovun «Adsız məktublara cavab» məqaləsindəki aşağıdakı sözlər də təsdiq edir: «...Sabir əfəndiyə yazdığını təhdidnamədə ona Balaxanıda qalmağa ancaq ayın başına qədər vaxt veriyorsan. Vaxt bitdiyi kimi getməz isə, işlərin də yaxşı keçməyəcəyini anladıyorsan?!».

¹ «Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910.

Əfəndim, ay başa gəldi. Vaxt da bitdi. Lakin Sabir getməli olmadı.

...İmdi, bununla bərabər, biz də sənə bir həftə vaxt verib, iki işin birini əmələ gətirməyi canabınə təklif edərək diyoruz ki, bu bir həftə daxilində ya qəzetə vasitəsilə təhrirən, lakin açıq imza ilə və yaxud Sabirin özündən şifahən bu xüsusda üzr istəyəsən. Vəlla, təhdidnaməni hökumət suduna verəcəyimizi ixtar ilə xətmə-kəlam ediyorum».¹

Demək, Baxış Əhmədov hədə məktublarına uyub Sabirin nəinki işdən çıxartır, üstəlik də bu iddiada olanları məhkəmə ilə hədələyib şair-pedaqoqdan üzr istəmələrini tələb edir. Bunu özlərinin vicdani, mənəvi və hüquqi borcu sayan Baxış Əhmədov yazır:

«Yavrum, bilmiş ol ki, Sabir, yaxud məktəbimizdə olan sair müəllimlər bizim övladımızın ruhani pədərləri olduğu kimi, bizim də həqiqi bəradərlərimizdir. Biz hər vaxt Allahın övni ilə onların mühafizəkarlarıyız...»²

Sabirə yazılın hədə məktublarında, Baxış Əhmədovun iclasdakı çıxışından gətirdiyimiz parçadan göründüyü kimi, şair-pedaqoqun, guya müəllimlikdən başı çıxmadiği, pedaqoji işdə səriştəsizliyi də iddia edilirdi. Bütün bunlar və Baxış Əhmədovun o cür böhtənlərə inanmayıb, Sabirin savadlı, əxlaqlı və pedaqoji səriştə cəhətdən qabil bir müəllim olduğunu tutarlı dəlillərlə sübut etdiyi «Adsız məktublara cavab» məqaləsində öz əksini daha geniş tapıb. Bu barədə həmin məqalədə deyilir:

«Əfəndim! Bildiyin kimi, Sabiri biz ülumi-riyaziyyə müəllimi deyə məktəbimizə almamışız. Məktəbimizin türk dilindəki hesab və coğrafiya təlimi Əlimişanın (Əlimişan Hüseynzadə - A.B.) vəzifəsidir. Sabirdən bizim istəyəcəyimiz şəriət, sərf, bir də türk və fars lisanları təlimidir ki, onları da kamalınca ifa ediyor və edəcəkdir də!

¹ «Günəş» qəzeti, 5 noyabr, 1910.

² «Günəş» qəzeti, 5 noyabr, 1910.

Qaldı ki, onun haqqında «türk dili təlimini də bilmiyor» – kimi dediyin sözlərinin iftirayı-məhz olduğunu kəndin daha iyi biliyorsan, yəqin edirəm.

Sən onu təhqir etsən də, bizcə, onun həvəslə, çalışqan, müqtədir (qüvvətli, bacarıqlı, burada savadlı – A.B.) həm də dindar bir müəllim olduğu sabitdir.

Bildir üç-dörd ay müddətində məktəbimizdə göstərdiyi hüñəri sayəsində idi ki, bu il üçün iyirmi manat da hər ayda məvacibinə əlavə etdi».!

Məqalədən də görünür ki, hədə məktubunun müəllifləri böhtançıya xas bir çirkinliklə ağına-bozuna baxmadan, yapışdı yapışmadı, dəxli yoxdur, Sabirə qarşı hər cür iftira yağıdırırdılar. Kin və qisasçılıq hissi onların gözlərini elə tutmuşdu ki, şəriət və ana dili müəllimini riyaziyyat və coğrafiyanı pis bilməkdə günahlandırırdılar. Odur ki, Baxış Əhmədov öz məqaləsində məktəbdə riyaziyyat və coğrafiya dərslərini Sabir deyil. Əlimişan Hüseynzadənin dediyini böhtançıların nəzərinə çatdırmağı, bununla da onları ədalətə çağırmağı lazımlı bilirdi.

31 oktyabrdakı yığıncaq haqqında məqala-məlumatdan məlum olur ki, camaat Sabirin məktəbdə qalib-qalmaması məsələsini Baxış Əhmədovla Hacı Soltanəlinin öhdəsinə buraxır. «Adsız məktublara cavab»da isə deyilir ki, Balaxanı məktəbin-dən «Sabir getməli olmadı... Sabirdən bizim istəyəcəyimiz şəriət, sərf, bir də türk və fars lisanları təlimidir ki, onları da kamalınca ifa ediyor və edəcəkdir də».

Deməli, Baxış Əhmədov sözünün üstündə möhkəm dayanıb, Sabiri işdən çıxartır. Lakin «Balaxanılıların Balaxanı məktəbi barəsində ictimaləri»ndən o da məlum olur ki, 31 oktyabr iclasında hər şagirddən illik tədris haqqı olaraq iyirmi manat alınması qərara alınmaqla yanaşı, Balaxanı məktəbinin maliyyə məsələlərinin idarəsi Mahmud Novruzov, Nəmət Bəsir Hacıyev, Ağarza Ağayev və Məşədi Qasımovdan ibarət yeni seçilmiş dördnəfərlik komissiyaya tapşırılır.

¹ «Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910.

«Müşarileyhlorin təsdiq olunması üçün kəndxuda ilə «pere-qovor» yazış imza toplanmaqdadır. Baxalım axırı nə olar».

Axırı da o olur ki, həmin komissiya elə ilk yiğincagindaca Sabirin məktəbdən çıxarılmasını lazımlı bilir. Bu barədə «Palanduz» satirik səhifəsinin «Günəş»in həmin nömrəsinə əlavə olunan 5-ci sayında «İdarəyə məktub» rubrikası ilə çap olunan «Şikayət!..» başlıqlı yazıda oxuyuruq:

«Ay Palanduz əmi! Hələ dünyanın işləri belədir. Adamın adamı olmayanda hələ böylə eylərlər. İki ildir ki, məktəbdə türk dili dərsi vermişəm, indi deyirlər ki, sən türk dili bilmirsən, sən də məktəbə nazir ola bilməzsən! Qamissiyanın iclasında mənim adamım hazır olmadıqından götürüb məni qaralayıblar. Heç bu da insafdır...»

İndi mən də gedib şikayət edəcəyəm ki, mən ondan da la-yiqəm. Onu qəbul etməyin. Onda görərsən ki, mən necə adamam!»¹

Bu şikayət məktubunun müəllifini ağıridaraq qələmə sarılmışa məcbur edən, onun savadlı və qabiliyyətli, həm də ikiillik müəllimlik təcrübəsi olsa da, iki ildən bəri tədris etdiyi fənni, guya, bilmir, müəllimlik qabiliyyəti yoxdur, deyə haqsız böhtan və hücumlara məruz qalıb işdən çıxarılmasıdır. Belə bir adam o zaman Balaxanı camaat məktəbində, tam olmasa da, iki tədris ili – 1909/10-cu tədris ilinin ikinci, 1910/11-ci tədris ilinin isə birinci yarısı, daha doğrusu, əvvəllerində – şəriət və ana (Türk) dili dərsi deyib, yüksək nəticələr əldə edərək, tərif və mükafatlarla yanaşı, təqib, təhqir, böhtan, hədə və haqsızlıqlara düşər olan Mirzə Ələkbər Sabir idi. Yuxarıdakı materiallardan («Balaxanılıların Balaxanı məktəbi barəsində ictimaları» və «Adsız məktublara cavab»dan) məlumdur ki, böhtançılar Sabirin, guya, türk dilini bilmədiyi, müəllimlik qabiliyyətinin olmadığı iddiası ilə onun məktəbdən işdən çıxarılmasını və Balaxanıdan çıxıb getməsini tələb edirdilər. Bu böhtanlara cavab olaraq müəllif gileyənlər ki, «iki ildir ki, məktəbdə türk dili

¹ «Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910.

dərsi vermişəm, indi deyirlər ki, sən türk dili bilmirsən, sən də nazir ola bilməzsən!»

Giley dolu şikayətin birinci hissəsi Sabirə aiddirə, ikinci, yəni «Sən də nazir ola bilməzsən!» – hissəsi Balaxanı məktəbinin artıq keçmiş direktoru Əhməd Kamalın məruz qaldığı təqibləri ifadə edir. Təsadüfi deyil ki, Balaxanı camaat məktəbində eyni dövrdə zərərdidə olub iş yerlərini itirən, özü də təqib, hədə və böhtan qarışq haqsızlıqlarla qarşılaşan Sabirə Əhməd Kamal yenə birlikdə, eyni redaksiyada çalışırdılar. Sabir həmin ifadə ilə sanki öz həmkarının da yarasına məlhəm qoyur, dərdinə şərik çıxırı.

«Komissiyanın iclasında mənim adamım hazır olmadığından götürüb məni qaraayıblar. Heç bu da insasdır...» sözlərin-dən məlum olur ki, Baxış Əhmədov və Hacı Soltanəlidən fərqli olaraq, 31 oktyabrdakı iclasda Balaxanı camaat məktəbinin maliyyə və inzibati işlərini idarə etmək üçün seçilən dörd nəfər-dən ibarət komissiya elə ilk yığıncağında Sabirin məktəbdən çıxarılması haqda qərar verib. Sabir də öz növbəsində bu qə-rarla, həm də onun yerinə tayin olunan adamin şəxsi və peda-qoji qabiliyyətləri ilə razi olmayıb, yuxarı dairələrə şikayət edə-rək, tapdanmış hüquqlarının bərpasına çalışacağını bildirir. «Şikayət!..» məktubunun haqsızlıqla barışmazlıq və mübərizlik ruhu, orada təsvir olunan hadisə, işlənən ayrı-ayrı cümlələr, ifa-dələr həmin günlərdə Balaxanı camaat məktəbi və Sabir (qis-mən də Əhməd Kamal) ətrafında cərəyan edən hadisə və çap olunan materiallarla üzvi surətdə bağlıdır. Ona görə həmin «Şikayət!..» məktubunun Sabir qələminə məxsusluğu şəksizdir».¹

«Şikayət!..» məktubu ilə qəzetin eyni nömrəsində çap olu-nan «Balaxanıların Balaxanı məktəbi barəsində ictimaləri» və «Adsız məktublara cavab» adlı materiallar arasında Sabirin Balaxanı məktəbindən işdən çıxarılib-chıxarılmaması barəsin-dəki ziddiyətə gəlinçə, deməliyik ki, görünür, Nemət Bəsirlə

¹Bax: A.Bayramoğlu (Məmmədov). Şairin «Şikayət!..» məktubu... «Azərbay-can» jurnalı, 1987, №5, s.115-116

Baxış Əhmədovun yazıları oktyabrın 31-i iclasından dərhal sonra - noyabrın biri, ən gec iki qələmə alınaraq redaksiyaya təqdim olunmuş, Sabirin «Şikayət!..»ı isə komissiyanın iclasından sonra, yəni ən gec noyabrın üçü və ya dördündə yazılarlaq çapa verilmiş, redaksiya da Balaxanı camaat məktəbinə aid olan materialların hamısını qəzetiñ eyni nömrəsində yerləşdirməyi lazımlı bilməşdi. Özü də «Şikayət!..» məktubu redaksiyaya deyil, ona əlavə olaraq çıxan satirik «Palanduz» səhifəsinə ünvanlanmış və orada da dərc edilmişdir. Hər üç materialın özündən də görünür ki, onlar ayrı-ayrı vaxtlarda və müxtəlif ovqatlarda yazılmışlar.

Sabirin «Şikayət!..» məktubu «Əz tərəfi-Mirzə Bisavad» imzası ilə dərc olunub. İmzanın bu cür seçilməsi də şairin gizli imzalarının ruhuna uyğundur. Yuxarıda «Ağlar güləyən» imzasından danışarkən qeyd etdiyimiz kimi, Sabirin satirik gizli imzalarının xüsusiyyətlərindən biri də onun öz müəllisinin düşdürü vəziyyəti, keçirdiyi mənəvi-psixoloji sarsıntıları özündə eks etdirməkdən ibarətdir. İmzanın ruhu, ifadə etdiyi məna, yəni «savadsız müəllim tərəfindən» sözleri Sabirə qarşı o zaman tuşlanmış, tədris etdiyi fənni, o cümlədən türk dilini bilmir, müəllimlik qabiliyyəti yoxdur kimi böhtanların ironik ifadəsi onlara satirik cavabdır.¹

O dövrdə Balaxanıda cəbhələşmə yaranmışdı. Noyabrın 3-də «Günəş» qəzetində «Balaxanıdan» başlığı, «Abdulla» imzası ilə çıxan yazıcıdan görünür ki, müəllif Baxış Əhmədovgilin, guya, təxribatları - əvvəller Balaxanı məktəbi camaat xərci ilə dolanlığı halda, indi valideynlərdən pul istənərək «Məktəbin tarümar»ına səbəb olmaları, onların sözlərinə əməl etməyərək hələ də qiraətxana açmadıqları və s. tənqid olunur. Həm bu, həm «Günəş»in 12 dekabr 1910-cu il tarixli nömrəsində Baxış Əhmədovun çap etdirdiyi «İdarəyə məktub»dan (bu barədə

¹Bax: A. Məmmədov (Bayramoğlu) Sabirin bəlli olmayan imzası, «Elm» qəzeti, 30 aprel 1986. Yənə onun, «Mirzə Bisavad» kimdir? AMEA-nın Məruzələri, 1987, №11, s. 82-83

irəlidə bəhs edəcəyik), həm Əlisattar İbrahimovun yuxarıda xatırlatlığımız məktubundan və digər materiallardan məlum olur ki, Molla Abdulla Balaxanı məktəbi ətrafında cərəyan edən hadisələrdə təşəbbüsü addım-addım ələ almaqda imiş. Görünür, Sabir «gedib şikayət edəcəyim ki, mən ondan da la-yiqəm», – deyəndə məhz Molla Abdullanın Balaxanı camaat məktəbinə yeni təyinatını nəzərdə tuturdu. Axı o dövrdə Sabirin yerinə, daha doğrusu, özünün əvvəlki iş yerinə – Balaxanı camaat məktəbinə yenidən şəriət və ana dili müəllimi kimi bərpa olunmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan, hər cür vasitəyə əl atan, hətta, böhtən, təhqir, hədə və sairədən çəkinməyən Molla Abdullanı şair bir-birindən kəskin taziyanələrlə ifşa edirdi. O, növbəti taziyanədə rəqibinin mənəvi və əxlaqi eybə-cərliklərini onun üzünə cirparaq yazdı:

*Haləti-məstliyində nə olur, ey əyyaş!
Baxıb ayınəyə görsən əcəba surətimi;
O kərahət, o səfələt, o razalət töküldən
Surətindən utamıb, anla nədir siyrətini??!*

Molla Abdullanın əyyaşlıq etdiyinə və köhnə üsulla dərs keçdiyinə görə məktəbdən çıxarıldığını, məktəbin böhrənlı günlərində sevinclə əl-ayaq açdığını və s. nəzərə alsaq, həmin taziyanənin ona qarşı yazılığına şübhə qalmaz.

O ki qaldı elmi ədəbiyyatda, guya, həmin taziyanədə Əhməd Kamalın nəzərdə tutulması fikrinə, bu, səhvdir. Çünkü taziyanənin dərc olunduğu «Yeni Süyuzat» jurnalının «Sər mühərriri Əhməd Kamal» idi. Taziyanə ona qarşı yazılmış ol-saydı, Sabir onu hökmən başqa bir mətbuat orqanında çap etdirərdi. Bundan başqa, yuxarıda gördük ki, Balaxanı məktəbinin direktoru olarkən təksir çomağına Əhməd Kamal da az hədəf olmamışdı. Bu cəhətdən Əhməd Kamalla Sabir Molla Abdulla və onun tərəfdarlarına qarşı eyni cəbhədə birləşirdi. Bu «birleşmə»nin izi «Şikayət!...» məktubunda olduğu kimi.

¹ «Yeni Süyuzat» jurnalı, 9 noyabr 1910 №4.

«Haləti-məstliyində...» taziyanəsinin dərcində də qalmaqdadır.¹ Balaxanı camaat məktəbində işlədiyi dövrdə Sabirin Molla Abdullanı ifşa edən taziyanələr yazmasını onun müasirlərindən Əlisəttar İbrahimovun xatirələri də təsdiq edir.²

* * *

Gərgin iş, ağır güzəran, daha doğrusu, ailədən uzaq, təkbaşına, ailə siyahından kənardə keçirdiyi günlər, üstəlik də əsəbi gərginlik, psixoloji sarsıntılar və s. Sabirin onsuz da zəif vücuđunu xəstəliyə salmışdı. Şairin keçirdiyi can ağrıları, mənəvi və psixoloji sarsıntılar onun həmin günlərdə üzə çıxan qələm məhsullarında da iz buraxmışdır:

*İdrakdır müsibətə mizan, əvət, əvət,
İdraksızların ola bilməz müsibəti;
İdrakinin məratibinə bağlıdır, fəqət,
Hər bir kəsin tutulduğu ənduhü möhnəti.³*

Doğrudan da, bəşər dəndlərini hər kəs öz ağlinin, idrakinin gücü çatdığı miqyasda dərk edərək, elə o ölçüdə də həmin dərdə mübtəla olur, onu çəkir. Sabir də öz vətəninin və milli müqəddəratının fikrini vətəndaşlıq təəssübü ilə çəkməklə yanaşı, onun çıçəklənməsi və tərəqqisi yolunda əlindən gələn xidmətləri edərək həm fiziki əziyyətlərə, həm də qazandığı uğurlarla qaragüruhun tənə, təhqir, hədə və digər hücumlarına məruz qalırdı. Beləliklə, həm Şamaxıda, həm də Bakıda və Balaxanıda, ümumən həyatda başına gələn müsibətlər ağlinin, dərrakəsinin, milli vətəndaşlıq heysiyyətinin yüksəkliyindən doğurdu. Çünkü yüksək dərrakə etrafda cərəyan edən hadisə və proseslərin incəliklərinə qədər dərkinə və şəxsiyyətin həmin mərtəbədə də təsirlənərək əməli fəaliyyətə can atmasına səbəb olur. Cox

¹Bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu). M.Ə.Sabirin elmi tərcüməyi-halının yazılımasına dair. AMEA-nın Xəbərləri (ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası). 1989, №3, s. 23-24.

²Bax: Sabir xatirələr. Bakı, 1982, s. 87.

³«Günəş» qəzeti, 12 noyabr 1910.

zaman əldə edilən uğurlar ətrafdakı dargöz, xudbin, qaraqəlb və «kisədust» (Sabir) adamların ciddi müqavimətinə rast gələrək vətəndaşı artıq əzab-əziyyətə düşür edir. Sabir həmin günlərdə Balaxanıda təqib və hədələrə məruz qalmağa başlamışdı. Bu işdə onun ağılı, dərrakəsi, iş qabiliyyətinin yüksəkliyi, əldə etdiyi əməli uğurlar və s. təsirsiz qalmamış, qaragüruhun şair-pedaqoqa qarşı kin və hiddətinin, qısqanlıq hissinin güclənməsində və onların çirkin fəaliyyətlərinin törətdiyi fəsadların nəticəsi olaraq Sabirin xəstəliyinin fəalllaşması və can ağrılarının şiddətlənməsində, həm də kəskinliklə üzə çıxmasında az rol oynamamışdı. Odur ki, bu təziyanə ictimai məzmun daşımaqla yanaşı, Sabirin həmin günlərdə keçirdiyi fiziki və mənəvi-psixoloji ağrıları da əks etdirir.

1910-cu ilin oktyabrından Sabirin can ağrıları şiddətlənməyə başlamışdı. Bunu onun yuxarıda haqqında danışdığınıza «İdrakdır müsibətə mızan» təziyanəsinin sabahısı çap etdirdiyi aşağıdakı satırlar də göstərməkdədir:

*Dərdim oldur ki, mənə arız olan dərdlərin
Etmayır bir gecə-gündüz də biri məndə sabat;
Mənə ol mərtəbədə dərd hücum eylər ki,
Bir dəqiqə belə qalmaz biri sabit, heyhat.¹*

Burada Sabirin ağrı və əzabları, duyuşu və narahatlıqları öz əksini tapıb. Ona bir tərəfdən məruz qaldığı hücumlar müqabılində keçirdiyi əsəbi və ruhi gərginlik, digər tərəfdən də getdikcə şiddətlənməkdə olan xəstəliyin ağrıları və ailəsinin, uşaqlarının gələcəyi, dolanışıği barədə valideyn və ata narahatlıqlarından doğan düşüncələr rahatlıq vermirdi.

¹ «Günəş» qəzeti, 13 oktyabr 1910.

MƏTBUATDAN GƏLƏN MÖVZULAR

Sabirin mövzuları həyatdan, real müşahidələrdən aldığı bəlli-dir. Bu cür faktlardan bəziləri haqda müasirlərinin xatirələrinə istinadən yuxarıda biz də bəhs etdik. Ancaq sabırşünashlığa o da bəllidir ki, şairin bəzi satiraları öz mövzusunu mətbuatdan almışdır. Daha doğrusu, Sabir həmkarlarının bəzilərinin qələm məhsullarına cavab satiralar da yazımışdır.¹ 1910-cu ilin oktyabr-novabr aylarında da Sabirin bir sıra satiralarının mövzusu mətbuatdan gəldirdi. Ancaq bu dəfə həmkarlarının bədii yazılarına cavab kimi yox, bir qədər başqa şəkildə, daha dəqiq desək, dövri mətbuatda çıxan müxtəlis səpkili yazılar – məqalə, xəbər, redaksiya qeydi və s. Sabirə mövzu verirdi. Çünkü bu dövrə Balaxanı camaat məktəbi böhran içinde cirpinirdi. Sabir də faktiki olaraq oradan uzaqlaşdırıldıqından bütün gücünü «Günəş» qəzeti redaksiyasındaki işinə vermişdi. Burada gərgin işləyən Sabir aldığı qonorar müqabilində qəzetə hər nömrə üçün yazacağı taziyanələrin mövzusunu bəzi hallarda elə «Günəş»in öz səhifələrində dərc olunan materiallardan alırdı. Bu materialın özü kimi Sabir satiralarının onlardan alınan mövzuları da zəngindir. Özü də şair mətbuatdan aldığı mövzuları şeir yazmaq xatirinə deyil, onu düşündürən müəyyən ictimai hadisə və problemlərə münasibət bildirməyə imkan verdiyinə görə qələmə alırdı.

Məlumdur ki, XIX əsrin ikinci yarısından quberniya mərkəzi «estafeti» əlindən çıxan Şamaxı² dəmiryolundan da uzaq düşməsdə. Doğma şəhərin çıxəklənməsi üçün dəmiryolunun əhəmiyyətini dərk edən şamaxılılar zaman-zaman bu məsələnin üstünə qayıtdıraq. Şamaxıya dəmiryolunun çəkilməsinə nail olmaq üçün müxtəlis dairələrə çoxsaylı müraciətlər edirdilər. Bəzi sərvətdarlar, iş adamları da Şamaxıda müəyyən işlər görmək üçün buraya dəmiryolu çəkilməsi, ya çəkdirilməsi məsələsində maraqlı idilər. Ona görə Şamaxı dəmiryolunun hansı istiqamətdən çəkilməsi

¹Bax: M.Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s. 56-62.

²Bax: A.Bayramoğlu. Quberniya mərkəzinin Şamaxıdan Bakıya köçürülməsinə dair. «Azərbaycan» qəzeti, 20 aprel 1927.

məsələsi də müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Sabir bir vətəndaş, həm də şamaxılı kimi bu məsələyə biganə qala bilməzdii. Odur ki, «Günəş» qəzetiinin nömrələrinin birində gedən bir yazı ona həmin məsələyə münasibət bildirmək üçün fürsət verdi. «Sığ-naq-Şamaxı dəmir yolu» adlanan xəbərdə deyilirdi:

«Knyaz P.Ə.Tumanov və mühəndis Təqi Yunusov Sığnaq ilə Şamaxı arasında dəmiryol çəkilməsi barəsində icazə tələbi üçün təşəbbüsətda bulunmuşlar. Necə ki, məlumdur, hökumət Kaxetiyadan Sığnağa kimi dəmiryol döşənməsinə icazə vermişdir. Və qeyri-xırda şirkətlər də Bakı-Şamaxı dəmir yolu üçün icazə tələbində bulunmuşlar. Binayi alıya hərgah fövqəzzikr Sığnaq-Şamaxı yoluna icazə verəcək olursa, o vəqt Bakı-Tiflis dəmir yol xəttinə bir şəqqə ayrılaçacaqdır».¹

Xəbərdən görünür ki, iş adamlarının bir qismi Şamaxiya dəmiryolu xəttini Sığnaqdan, digər qismi isə Bakıdan çəkilməsinin tərəfdarıdırıllar. Sabir bu xəbərdən iki gün sonra qəzetdə həmin məsələyə münasibətini belə bildirdi:

Tumanov izn alır ki, Şirvanə
Sığnaqdan çəkə dəmir yolumu;
Buna, aya, bizimkilər nə deyir?
Boşlayırlarını Kürdəmir yolumu?²

Demək, Sabir xəbərdə göstərilən istiqamətlərdən fərqli olaraq, üçüncü bir istiqamətin – dəmiryolunun Şamaxiya Kürdəmirdən çəkilməsinin tərəfdarıdır. Onun fikrinə, Bakı-Şamaxı xətti çox xərc aparıb, iqtisadi cəhətdən bir o qədər də səmərəli olmazdı. Həm də bu, Şamaxını yerləşdiyi regiondan bir növ təcrid edərdi. Sığnaq-Şamaxı xətti isə Şamaxını həm də Bakıdan və ümumən Azərbaycandan kənarlaşdırıar, necə deyərlər, üzünü əks-tərəfə çevirərdi. Həm iqtisadi, həm coğrafi, həm də mədəni və mənəvi cəhətdən Şamaxı üçün ən səmərəli yer və istiqamət Kürdəmir-Şamaxı dəmiryol xətti idi. Ona görə, Sabir «bizimkilər» deyə yerli sərvət, vəzifə və nüfuz sahiblərini həmin

¹ «Günəş» qəzeti, 22 noyabr 1910

² «Günəş» qəzeti, 25 noyabr 1910

məsələ ətrafında Kürdəmir-Şamaxı dəmiryol xəttinin xeyrinə səslərini ucaltmağa çağırıldı.

Sabirin bu poetik çağrıları 1910-cu il noyabrın 25-də çap edilib. 71 ildən sonra onun arzu və ümidişlərinin bir qismi doğrudu. Kürdəmirin Padar stansiyasından ayrılan dəmiryol xətti hələlik Şamaxının Çöl Göylər kəndinədək gətirilərək 1981-ci il dekabrın 27-də açılış mərasimi ilə işə salındı.¹ İndi Şamaxı və Şamaxı ətrafi obalar həmin yoldan istifadə edirlər.

XX əsrin əvvəllərində, xüsusən 1906 və 1907-ci illərdə Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilən I və II qurultaylarında milli məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsələsi bütün kəskinliyi ilə qoyulmuşdu. Bu problem öz aktuallığını 1910-cu ildə də saxlayırdı. Odur ki, xalq Duma üzvlərinə məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılması məsələsini dövlət səviyyəsində qaldırmağı da tapşırılmışdı. Hələ 1906-ci ildə Duma üzvü kimi Şamaxıdan Peterburqa yola salınan Məhəmmədtağı Əlizadə Şirvani öz həmvətənlərindən xahiş etmişdi ki, mən sizin istədiyiniz tərəqqi məsələlərini orada qaldıranda siz də yerlərdən müxtəlis yazılar, telegramlar və digər vasitə və üsullarla səsimə səs verin ki, istədiyimizə nail olaq...² Ancaq o zaman Duma buraxıldılarından bu niyyət baş tutmamışdı. İndi dövlət Dumasında Ana dili məsələsi yenidən qaldırılarda Şamaxıdan Ali məclisin ünvanına telegram vurulmuşdu. Bu barədə «Günəşin» xüsusi müxbiri «Təlimi-ümumi xüsusunda» başlıqlı yazısında belə xəbər verirdi:

«Şamaxı camaatı tərəfindən Peterburqa Dövlət Duması sədrinə və müsəlman fraksiyasına belə bir telegram göndərilmişdir:

Peterburq - Dövlət Duması sədri hüzuri-alilərinə! Komisiya müsəlman fraksiyasına:

Biz, Şamaxı şəhərinin müsəlman camaatı ən səmimi-qəlbimizdən Dövlət Duması müzakirəsinə qoyulacaq təlimi-ümumi

¹ Bax: A. Məmmədov. Yol həyatdır. «Kənd həyatı» jurnalı, 1982, №4, sah. 16.

² Bax: «Həyat» qəzeti, 11, 14 iyun 1906.

layihəsi xüsusunda sizdən razılıq edib, alqışlayırıq. Bununla, kəmali-icz ilə xahiş edirik, ibtidai təlim ümummilli lisanla olmaqla, dövləti dilə də lazımı qədər etinə olunsun.

Şamaxı camaatı tərəfindən vükəlata: Fəttahbəyov, İsmayılov, Salamov, Səmədov, Abdullayev».¹

«Günəş» qəzeti bu xəbərə belə bir qeyd verib: «Əcəba! Bakı müsəlmanları bu hay-huyu eşitmirlərmi?»

Qəzətin elə həmin səhifəsində «Abdullahi» imzalı «Mühüm məsələ» başlıqlı yazıda da Dövlət Dumasında müzakirə olunan ümumtəhsil məsələsi barəsində Dumaya və onun müsəlman fraksiyasına telegram vurmağın vacibliyi göstərilərək, bu barədə «srağagün şamaxılıların vurduqları telegrama» bakılıların «xabi-qəflət üzündən» səs verməmələrinə təəssüs olunurdu. Sonra müəllif fikrinə belə davam edirdi:

«İbtidai elmi-tədris məsələsi məcburi məccani olduqda lazımdır ki, öz ana dilimizdə olsun. Tainki bizim müsəlmanlıq ruhumuz fənaya getməyib, millətimiz məhv olmasın».

Millətin bu mühüm taleyülü məsələsinə şamaxılıların vaxtında və çevikliklə göstərdikləri münasibət redaksiya əməkdaşlarının milli təəssüb hislərini hərəkətə gətirərək, onların Dumaya vurduqları telegramın çap olunduğu nömrədə həmin yazıların meydana çıxmamasına səbəb olmuşdu. Çünkü çarizmin ruslaşdırma siyasetinin əksinə olaraq, ümumtəhsil məktəblərində o vaxtkı dövlət dili, yəni rus dili saxlanmaqla (bunsuz mümkün də deyildi), tədrisin milli dildə aparılmasına nail olmaq fürsatını əldən vermək, yuxarıdakı məqalədə deyildiyi kimi, milli-mənəvi dəyərlərimizin, milli ruhumuzun get-gedə fənaya gedərək millətimizin məhvə yuvarlanması ilə barışmaq, bu prosesə göz yummaq demək idi. Odur ki, belə bir vətənpərvərlik təşəbbüsünün həmyerliləri tərəfindən göstəriləməsi və bakılı həmkarlarının onlara qibtəsi Sabirin sinəsini qürur qarışq təəssüflə doldururdu. Şair özünün sevinc və qürurunu həmin gün qələmə alıb, qəzətin növbəti nömrəsində çap etdirdiyi taziyanədə belə bildirirdi:

¹ «Günəş» qəzeti, 17 oktyabr 1910

*Bakıtlar deyirlər ki:
Şamaxıtlar kimi işsiz, kifayəsiz deyiliz
Ki, tel vuraq dumaya biz ana lisani üçün;
Klubda, bağda, qoruqda var ol qədər işimiz
Ki, ev, uşaq yada düşmür, o Anna cami üçün!'*

Sabir bakılılarının, ümumən üzdəniraq inteligentlərin bu kimi «vacib» işlərini özünün «Yatmişan, molla əmu, gürcülər içərə hələ sənl!» satirasında, «İnteligentlər deyir ki:», «Millət deyir ki:» və başqa taziyanələrində də ifşa etmişdi. Bununla şair həmin zümrələrin milli təəssüb hislərini oyadaraq, onların gülərini milli mənəsəyimizə xidmətə yönəltməyə çalışırıdı. Odur ki, maarif və tərəqqi ilə əlaqədar olan hər bir hadisəyə öz münasibətini fəal şəkildə bildirirdi. Məsələn, «Günəş»in 2 dekabr 1910-cu il tarixli nömrəsinə «Əlavə vərəq»də çap edilən «Səmərqənddə «Tərbiyət» mədrəsəsinin qapanması»² məqaləsində deyilirdi ki, Səmərqənddəki İran tacirləri maarif xidmət üçün keçən il burada (Səmərqənddə) kasıb balaları üçün «Tərbiyət» adlı bir məktəb açmışdır. Burada dərslər nizamlı, şagirdlər çalışqan, müəllimlər həvəslidir. Lakin həmin tacirlərin məktəbi öz boyunlarından atdıqlarına görə orada dərslər dayanıb. Məqalə aşağıdakı çağrıyla qurtarırdı:

«Möhtərəm Məhəmməd Hadi əfəndinin bu zeyldə yazılın neçə sətir şeirin sizlərə dəvət üçün yazış insaniyyət naminə rica edirəm, bundan artıq «mədrəseyi-Tərbiyət»in tətil eyləməsinə razi olmayasınız. İstəş şeir:

*Məktəblə qılar növi-bəşər dəf bəlaya,
Məktəblə çıxar zahirə əsrəri-xəfaya,
Məktəblə yaşar rahəti məsud-rədaya,
Eylər qələmim şu sözü təkrar fəsaya
«Darüldədəbin» bilməliyiz qədrini, millət!
İkmalına göstərməli olduqca həmiyyət».*

¹ «Günəş» qəzeti, 18 oktyabr 1910.

² «Günəş» qəzeti, 2 dekabr 1910.

Bu kədərli xəbər Sabirin aşağıdakı taziyanəsi ilə qarşılandı:

*Bildir ehyayı-Səmərqənd etdi İran taciri,
Məktəb açdı, xəqli xiürsənd etdi İran taciri,
Gördü əlsizlər, ayaqsızlar da insantək oxur -
Məktəbi bilmərrə dərbənd etdi İran taciri.¹*

Göründüyü kimi, taziyanədə Sabir İran tacirlərinin alay-yarımçıq işlərini, verdikləri vədə xilaf çıxmalarını özgün tərzdə tənqid edərək, onları kasib balalarının şövqlə oxumalarını gözləri götürməməkdə, dargözlükdə günahlandırırırdı.

Bu cür qədirbilməzlik, milli etinasızlıq və insan taleyinə biganəlik faktlarından biri də Xəzər dənizində «Merkuri» gəmisində batan iki yüz İran vətəndaşının, sərnişinin həyat bahasının, qan pulunun İran konsulluğu tərəfindən yüz qırx min rubl müəyyənləşdirilməsi məsəlesi idi.

Qəzetlərin yazdığını görə, batan «Merkuri» gəmisinin mənsub olduğu şirkət ölenlərin ailələrinə yüz qırx min rubl məbləğində ödənc verəcəkdi.² Sabir iki yüz nəfərin həyatının sona yetməsi müqabilində təyin olunan məbləğin son dərəcə az və təhqirəmizliyinə etirazla yazırdı:

*İki yüz qərq olan iranlıların
Qiymətin bildi əcəb konsulunuz!
İstədi «Merkuri»dən yüz qırx min...
A yetimlər, sevinin, var pulunuz!³*

Ölenlərin yetim qalan balalarının bu məbləğlə bir yana çıxa bilməyəcəklərini ürəkağrısı ilə nəzərə çatdırın şair üzünü həmin yetimlərə tutub, ironiya ilə onları şadyanalığa çağırırdı. Sabirin taziyanəsindən bir neçə gün sonra ona cavab olaraq çıxan başqa bir şeir həmin tənqid və ironiyani bir qədər də aydınlaşdırırırdı:

¹ «Günəş» qəzeti, 5 dekabr 1910.

² Bax: «Günəş» qəzeti, 26 noyabr 1910.

³ Yenə orada. 28 noyabr 1910.

*Yeddi yüz rüblə nə puldur, a bizim arifimiz!
 «Merkuri»dən nəfərə konsulunuz geri aldı.
 Çünkü o, tikməsiydi həzrət Xəlilullahın
 Bu bizim milləti, həp dövləti satdı!'*

Burada İran konsulunun ölen hər adam başına yeddi yüz rubl müəyyənləşdirməsi milli və dövləti xəyanət, satqınlıq kimi damğalanmışdır.

İranda cərəyan edən ictimai-siyasi və inqilabi proseslər də Sabirin daima diqqət mərkəzində idi. Vaxtilə o, bu mövzuda «Səttarxana!», «Satıram!», «Bura say!», «İran özümündür» və s. əsərlərini yazıb çap etdirmişdi. Həmin günlərdə isə o, mətbuatdan və teleqraf xəbərlərindən aldığı məlumatlarla İran hadisələrinə həssaslıq və fəallılıqla münasibət bildirirdi. «İranlılar deyir ki:», «Mülki-Şirazə Zilli Sultanının», «Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə», «Zilli Sultana, amandır, verməyin İranə yol», «Şurə gəlib şad olun, iranlılar!», «Derlər, İran günbəğün xar olur, əlbəttə ki:», «Eynüddövlənin istefasından dolayı bəstə girmək istəyən Tehran tacirinin qeyrətməndanələrinə:», «Hətifdən gələn bir nida deyir ki:» və s. əsərlərin mövzusu mətbuat xəbərlərindən alınmış və onlar yüksək ideya-bədii səviyyədə işlənmişdir. Sabir yaradıcılığı üçün ayrıca mərhələ olan bu satiralarda İranda və onun ətrafında həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərə müdriklik və uzaqgörənliliklə qiymət verilir, iranlılar siyasi ayıqlığa və fəallılığa dəvət edilirdi.

Mətbuatda çap edilən «Bizim Məhəmmədəli eşqbazlıq edir-mış»² başlıqlı yazıda keçmiş İran şahı Məhəmmədəli Mirzənin başına gələn macəralar haqda deyilirdi ki, «...Məhəmmədəli Mirzənin Odessadan Avropaya getməsi siyasetçiləri narahat edib. Odur ki, Tehran hökuməti onun dalınca adam salıb, öyrənib ki, keçmiş şah 19 yaşı bir irlandiyalı rəqqasəyə bənd olub. Rəqqasə onu rədd edib Avstriyaya-Vyanaya gedib.

¹ «Günəş» qəzeti, 3 dekabr 1910.

² «Günəş» qəzeti, 29 noyabr 1910.

Məhəmmədəli Mirzə qızə orda da evlənməyi təklif edib. Qız yenə rədd cavabı verib. İndi şah onu şəhərbəşəhər izləyir».

Sabirin bir neçə satirasında Məhəmmədəli Mirzənin mənəvi, siyasi eybəcərlilikləri, milli xəyanət və etinasızlığı təqnid edilmişdi. Həmin xəbərin təsiri ilə qələmə alıb «Molla Nəsrəddin» jurnalına göndərdiyi «Avropada Məmdəlinin eşqbazlılığı»¹ satirasında keçmiş İran şahının mənəvi kasıblığı və əxlaqi düşkünlüyü onun öz dili və yaramazlığı, adı bir kişi kimi belə dəyərsizliyi isə rəqqasə madmazelin dili ilə ifşa olunurdu:

Məmdəli:

*Rəhm et mənə, can madmazel!
Könlüm olub qan, madmazel!
Birbaş Ədesdən gəlmışəm
Ardınca, canan madmazel!
Gör hali-biaramımı,
Dil hisükundur, gəl mənə!
Eşqim füzündur, gəl mənə!*

Madmazel:

*Rədd ol, a zalim Məmdəli!
Şahi-məzalim Məmdəli!
Artıq həyasız görməyə
Yoxdur məcalim, Məmdəli!
Get-get ki, zülmündən vətən
Dəryayı-xundur, gəlmənəm!
Boynun yoğundur, gəlmənəm!*

Burada taxtdan salınaraq həm özü, həm də vətəni və millət-dasıları xarici imperialistlərin əlində oyuncaya çevrilən keçmiş İran şahı özünün milli-mənəvi təəssüb hissindən və vətən-pərvərlik duyğusundan məhrumluğunu, yalnız şəxsi ehtiyaclarının əsiri olduğunu açıb göstərir. Təsadüfi deyil ki, madmazel də onu müqəddəs insani duyğulardan məhrum olan həyasız,

¹ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 25 yanvar 1911.

ədalət hissindən uzaq bir zahm, cəmdəyini piy basmış, boynu yoğunlaşmış bir varlıq kimi rədd edir.

Sabir yaradıcılığında dini xurafat və din adından, xalqın etiqadından öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edənlər kəskin satira atəşinə tutulub. Belələrindən biri 1910-cu ildə özünü on ikinci və qeyb olmuş Mehdi Sahibəzzaman elan edərək, yer üzündə ədaləti bərpa üçün gəldiyini bildirən 60 yaşlı kişi idi. O, Saratovda meydana çıxıb öz fikirlərini «M» hərfi ətrafındaki üzdəniraq yozumların köməyi ilə yaymağa çalışırdı. «Günəş» qəzetiinin 76-ci nömrəsinə «Əlavə vərəq»də çap olunan «Mehdi» məqaləsindən məlum olur ki, keçən il rus qəzetlərində haqqında oxuduğu bu «peyğəmbəri», «on ikinci imamı» bu il Həstərxana getməyindən istifadə edib görə bilən müxbir onda elə bir qeyri-adilik müşahidə etməyib. Qeyd edək ki, məqalə «Edil» qəzetiindən tərcümə edilərək, «Günəş»də çıxmışdı. Həmin adamın din adından əllaməliklə danışıb, xalqın etiqadı ilə oynaması Sabirin aşağıdakı taziyanəsi ilə qarşılındı:

*Bəs deyilmiş bunca Mehdilər xüruci, indi də
Volqudan bir taza Mehdi xalqı iğfal eyləyir.
Cahiliyyət hökmfərmadır ki, hər şəxsi-müzill
«Mehdiyəm» namılə xəlqüllahu izlal eyləyir.¹*

Burada Sabir din adından istifadə ilə xalqı «iğfal eyləyib», tovlayıb «izlal edən», düz yoldan azdırın sırlıdaqcılardan milletin zara gəldiyini şəxsi ovqatı timsalında ifşa edərək, nəhayət, bu cür əllaməciliklərə birdəfəlik son qoymağın vaxtı çatdığını bildirir. «Bəs deyilmiş bunca Mehdilər xüruci», yəni bu qədər üzdəniraq Mehdinin zühuru yetməzmi? – ifadəsindəki hövsənin daralması, bezikdirici mühitdən zara gələnin üsyəni şairin vətəndaş harayından qidalanır. Sabir kədərlə bildirir ki, cəmiyyətdə cahillik hökm sürdüyüñə görə hər yerindən duran bədniyətli, pis yola meyilli adamlar «Mehdiyəm» namılə xalqı yoluandan azdırır. Şəirdən çıxan məntiqi nəticə də bu kimi hallara bir

¹ «Günəş» qəzeti, 24 noyabr 1910.

daha yol vermemek üçün xalqın cəhalət məngənəsindən xilasına nail olmağa çağırışdır. Çünkü, Sabirə görə, bu cür halların meydana çıxmاسının əsas səbəbi cəmiyyətdə «cahiliyyətin hökm-förmə» olmasındadır.

* * *

Sabir Balaxanı məktəbindən uzaqlaşdırılsa da, həmin məktəb ətrafında, ümumən maərif ocaqlarının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tərəqqipərvərlərin göstərdikləri cəhdlərin çox zaman boş çıxması ilə əlaqədar baş verən hadisələrə də fəal münasibət bildirirdi. Belə ki, mətbuatda Balaxanı məktəbinə sərvətdarların lazımlıca kömək göstərmədikləri ucbatından millət balalarının məktəbdən və təhsildən kənar qalmaları və bu cür vəziyyətə son qoymaq üçün imkanlı şəxslərin əməli fəaliyyətə çağırılması ilə əlaqədar yazılar çap edilirdi.¹ Həmin çağırışların çoxunun cavabsız qalması Sabirin vətəndaş qəlbini ağırdırdı. Odur ki, taziyanələrinin birində yazırıdı:

*Şimdi hər millət edir nəfsini irfanə fəda,
Vətən övladı üçün elmə, dəbistənə fəda.
Qara məxluq deyil, bizdəki arıflar də
Vətən övladın edir nəfi-cibişdanə fəda.²*

Sabir milli sərvətdarlarımıza və ziyahılara digər millətlərin öz nəfslərini, şəxsi istək və mənəfəatlərini vətən övladlarının təhsilinə və tərəqqisinə qurban vermələrini nümunə göstərməklə yanaşı, təəssüflə bildirirdi ki, bizdəki qara məxluq, yəni oxumamış, bisavad kütlə bir yana, hətta arıflar də şəxsi mənəfəatlərini milli tərəqqidən üstün tutub, vətən övladının tərəqqisinə deyil, öz ciblərinə çalışırlar.

Sabir milli-mədəni tərəqqi naminə qələm çalarkən oxumaqdansa avaraçılıqla gün keçirən məktəbyaşlı yeniyetmələri də tənqid atəsinə tuturdu. Onun «Palanduz» satirik səhifəsində çap etdirdiyi taziyanələrinin birində bu barədə oxuyuruq:

¹Bax: «Günəş» qəzeti, 12, 19 noyabr 1910.

²«Günəş» qəzeti, 16 noyabr 1910.

*Axşam olcaq uçeniklər hərə bir madmazelin
Keçirib qol qoluna küçədə cövlen ediyor.
Sonyalar bınları tədris edəsiymiş, acaba,
Uçitellər dəxi məktəbdə nə meydan ediyor??!*

Şair avaraçılıqla, yüngül əyləncələrlə gün keçirən uçenikləri «əsl dərsi sonyalardan» deyil, məktəbdə müəllimlərdən al-mağɑ, beləliklə, layiqli vətəndaş kimi yetişməyə çağırırırdı.

Yuxarıda Sabirin Şamaxı ilə əlaqədar olan hər bir ictimai-milli və mədəni hadisəni diqqətlə izleyib, onlara fəal və ayıq münasibət bəslədiyiini, üzə çıxan xeyirli işlərdən sevindiyi, qurur hissi keçirdiyi kimi, qan qaraldan, nəyə görəsə ziyanlı olan işlərdən təəssüf və təlaşla söhbət açmasından bəhs etmişik. Şairin doğma vətənində gözlənilən belə milli-ictimai hadisələrdən biri də şəhərdə qız məktəbinin açılması məsəlesi idi. Bu məsələ ilə əlaqədar hələ Bakıya köçməmişdən əvvəl Sabir də az məşğul olmamışdı... Lakin göstərilən cəhdlər hələ bir nəticə verməmişdi. Ancaq 1910-cu ilin aprelində şamaxılıların dəvəti ilə yenidən həmin şəhərdə təşkil olunacaq üsuli-cədid məktəbinə müdər kimi işləməyə gələn Hafiz Məhəmməd Əfəndi Şeyxzadənin¹ da, özünün müəllimə qızının işlə təmin olunması üçün Şamaxıda qız məktəbinin açılması məsələsində maraqlı adam kimi çalışmağa başlamasından sonra həmin sahədə bir qədər irəliləyiş hiss olunurdu. Lakin çox keçmədi ki, Şeyxzadənin qızı Bakı məktəblərinin birində işə dəvət olundu.² Bununla da Şamaxıda qız məktəbinin açılması yenidən düyüñə düşdü. Sabir həmin məsələ ilə əlaqədar keçirdiyi təəssüf və kədər hissini poetik dillə belə ifadə etmişdi:

Həfiş deyir ki:

*Bəs, Şamaxıda məktəbi-nisvan
Açıcaqdın, buna güman çok idi...*

¹ «Günəş» qəzeti, 22 oktyabr 1910.

² Bax: «Həqiqət» qəzeti, 18 aprel 1910.

³ Bax: M.Ə.Sabir. Hophopnama. Üç cild. II cild. «İzah və Şorhlər», Bakı, 1962, s. 21.

Müdir əfəndi deyir ki:

*Bəli, onda müəllimə qızımın
Bakıdə çünki məktəbi yox idi!*

Bununla şair milli tərəqqi naminə deyil, yalnız şəxsi məqsədləri üçün çalışan Şeyxzadənin iç üzünü açır. Belə çıxır ki, öz qızı iş tapdıcı, daha başqalarına oxumaq və ya işləmək lazımlı deyil.

Xoşbəxtlikdən Şamaxıda qız məktəbi rəsmən açılmasına da, Gövhər xanım adlı vətənpərvər bir qadın onu idarə edərək, həm də məktəbin rəsmi təsdiqinə çalışmaqdır idi. Bu barədə mətbuatda «Şamaxıda ünas məktəbi və rəsmi-güşad»¹ başlığı ilə dərc olunan «Səfdər» imzalı yazında oxuyuruq:

«Bu gün bir aydır ki, müəllimə Gövhər xanım idarəsində bir qız məktəbi açıldı, iyirmi nəfər tələbələri ilə dərsler başlandı. Şəhərimizdə qız məktəbi namını nisfrətlə yad edənlər çoxdur sa da, məhəbbət gözü ilə baxanlar da yox deyildir. Allah üçün sədriməclis, ziyalı və əhli-maarif qazi Mustafa əfəndi hər barədə və ələlxüsus açındığı məktəbləri haqqında ciddən şayani-təşəkkürdür».

Bu xəbərdən o da məlum olur ki, Şamaxıda qız məktəbinin açılmasının əleyhdarları da yox deyil. Odur ki, ciddi manealərin dəf olunması və gərgin mübarizələr hesabına əldə edilən bu uğurdan sevinən Sabir «Şamaxıda» başlıqlı şeirində yazdı:

*Əsri-bistümdür, səhabətində qalmaz şəmsi-elm.
Bir zaman tələt açar, pərtöv saçar, zülmət qaçar;
Məktəbi-nisvan lüzumu hər kəsa maşium olar.
Şeyxzadəm açmaz isə, xahərim Gövhər açar.²*

Şair sevinirdi ki, elm və bilik qəməri qara buludların altında qalmayıb üzə çıxaraq, şəfəq saçır, ətrafi nura qərq etdi. O, Gövhər xanımın vətənpərvərliyinə yüksək qiymət verərək, bildirirdi ki, Şamaxıda qız məktəbi açmanın lazınlığı çoxlarına

¹ «Günəş» qəzeti, 16 noyabr 1910.

² «Günəş» qəzeti, 5 dekabr 1910.

³ «Günəş» qəzeti, 8 dekabr 1910.

bölli idi. Lakin bu işi Seyxzadə görmədi, Gövhər bacım başa çatdırdı. Həmin günlərdə Sabir Şamaxıda idi.

Burada maraqlı bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşər. O da əvvəlki taziyanədə təqid olunan həsiz Məhəmməd Əfəndi Seyxzadənin adının gizli saxlanmasıdır. Məlumdur ki, 1910-cu ilin iyun-sentyabr aylarında Bakı mətbuat orqanlarının səhifələrində çoxlu qarşılıqlı təqidi yazılar çap olunmuş və bunlar əksər hallarda şəxsi qərəzlik səviyyəsinə enib açıq təhqir şəklini alaraq, oxucuların və hakim dairələrin narazılıqlarına səbəb olmuşdu. Odur ki, «Günəş»in bir «poçt qutusu»nda qəzetiin Moskva müxbiri Həsən Səbri Ayvazova bildirilirdi ki, «Sədə»nın 201-ci nömrəsində «Keyfim gələndə» sərlövhəsi altında «Birisi» imzalı yazan mühərrirə (Yəni Haşim bəy Vəzirova - A.B.) yazdığınıza cavabı aldıq. Lakin onun nə dərəcədə haqq və lüzumlu olduğunu etiraf etdiyimizdə belə dərcindən imtina ediyoruz.

Müsəlman qəzetələri ilə, baxusus məhəlli qəzetələr ilə heç bir münaqişəyə yol verməyəcəyimizi qət etdik.

Şu münaqişələrdən qarelərimizin narazı olduğunu nəzərə alıb da minbəd qəzetəmizdə heç bir xüsusi cavab və mübarizələrə yol verməyəcəyik. Bununla «Birisi»yə və həmfikirlərinə elan edirik ki, H.S.Ayvazov qəzetədən heç bir mənəseət, pul alımn!¹

Görünür, həm xüsusi təqiddən, həm şəxsi münaqişə yaranacağı ehtimalından qaçmaq, həm də təqidin bədii keyfiyyətini qorumaq üçün Sabir birinci şeirdə Seyxzadənin adını çəkməyib. Ancaq sonrakı şeirdə təqidlə bərabər, müqayisə, həm də sevinc, təqdir olduğu üçün Seyxzadənin adı açıq-açığına çəkilmişdir. Yəqin ki, burada təqidin heç bir incikliyə, şəxsi qərəziyə əsas vermediyi də nəzərə alınmışdır.

* * *

Sabir bir şair və poeziya məktəbinin bayraqdarı kimi, bədii sözün və dilin təmizliyi, saflığı və halallığı keşiyində də saylı dayanırdı. O, bir tərəfdən başqalarının əməyi hesabına özünü

¹ «Günəş» qəzeti, 28 oktyabr 1910.

şair kimi qələmə verənlərin iç üzünü açırdısa, digər tərəfdən tərcümə ilə çevirməni, eyni dil qrupuna daxilolma ilə müxtəlif dil ailələrini təmsilətməni qarışdırılanları da təqid edib məsələyə aydınlıq gətirməyi lazımlı bilirdi.

«Günəş» qəzeti Gəncədən göndərilən xəbərlərin birində deyildi: «Gəncə Nəşri-Maarif cəmiyyəti Mirzə Məhəmməd Axundovun «Röyam» nam əsərini basdırıb və nəşrə başladı. Müşarileyhin osmanlıcadan tərcümə (!) edilmiş «Nədamət» nam əsəri dəxi «Dram» cəmiyyəti tərəfindən nəşr edildi. Hər iki əsər Gəncədə Hacı Həsənovların mətbəəsində basılmışdır».¹

Həmin xəbərlə əlaqədar Sabir yazdı:

*«Osmanlıcadan tərcümə türkə» – bunu bilməm,
Gerçek yazıyor gəncəli, yainki hanəkdir;
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
«Osmanlıcadan tərcümə türkə» nə deməkdir?!*²

Burada şairin etirazı «osmanlıcadan türk dilinə tərcümə» ifadəsinədir. Osmanlı dili ilə türk dili arasında onların bir-birinə tərcümə edilməsi dərəcəsi qədər fərq görməyən Sabir etiraz edir ki, «Osmanlıcadan tərcümə türkə nə deməkdir?!» Onun bu təziyanəsi qələm dostu Əliqulu Qəmküsər tərəfindən belə bir cavabla qarşılandı:

*Osmanlı dili çünki mürəkkəbdır ərəbdən,
İşkalə sahə qareini işbu səbəbdən,
Türkə eləyib tərcümə, etsək onu islah –
Asanraq edər faidəhəxs elmü adəbdən!'*

Ə.Qəmküsərin cavabı ona əsaslanırdı ki, Osmanlı dili ərəb söz və tərkibləri ilə ağırlaşdırıldığı üçün oxucunu çətinliyə salır. Ona görə onu türkcəyə «tərcümə eləyib» asanlaşdırmaq lazımdır.

Sabir qələm dostunun bu mühüm məsələnin incəliklərinə varmadan fikir söylədiyini görüb, fikrini bir qədər də aydınlaş-

¹ «Günəş» qəzeti, 14 oktyabr 1910.

² «Günəş» qəzeti, 17 noyabr 1910.

³ «Günəş» qəzeti, 26 noyabr 1910.

dırmağı lazımlı bildi. Odur ki, «Ə.Qəmküsər bəradərimə cavab»¹ şeirində yazırıdı:

*«Təhvili-ibarət» sözünü «tərcümə» qanmaq, –
Məktəbli çocuqlar da bilir kim, bu xətadır.
Bir boyla xəta kəlmə mühərrir qələmündən
Cari olur isə ədəbiyyata bəladır!..*

Şair izah edirdi ki, çevirmə ilə tərcümə arasındaki fərqli böyüklüyünü məktəb uşaqları da bildiyi halda, qələm əhlinin belə bir xətaya yol verməsi ədəbiyyat üçün bəladır. Yəni həmin fikrə kimse, nə vaxtsa istinad edərək ciddi dolaşıqlıqlara səbab ola bilər. Sabirin mövqeyini «Molla Nəsrəddin» jurnalı da müdafia edərək yazmışdı:

*Osmanlı dili çünki lisani-ədəbidir,
Oldur ki,...onu anlaya bilməz;
Yoxsa onu «Türkə eləmək tərcümə» ləfzi
Məntiqlə qələtdir, belə şey heç ola bilməz.²*

Burada «Molla Nəsrəddin» jurnalı da Ə.Qəmküsərin və «Gəncəlinin» fikrini məntiqdən uzaq, tamamilə səhv bir mövqə kimi tənqid edib bildirir ki, osmanlı dili heç də pozuq, ərəb ifadələri ilə ağırlaşdırılmış bir şivə olmayıb, ədəbi dil səviyyəsinə yüksəlmış türk dillərindədir. Odur ki, türk dilinin türk dilinə tərcüməsindən danışmağın özü qəbahətdir.

Ə.Qəmküsər bu tənqid, töhmət və izahatlardan çıxardığı nəticəni növbəti şeirində belə ifadə etdi:

*Mən yazdığım kəlamdakı ləfzə tərcümə
Bixud pozubdur Sabiri-ali cənabımı;
Təhvili-kəlmə, ya ki ibarət olur, vəli
Açmaz ərəb lügətləri üzdən niqabımı.*

Tərcümə sözünü heç də hərfi mənada işlətmədiyini bəyan edən Ə.Qəmküsər bundan Sabirin əhvalının pozulduğuna

¹ «Günəş» qəzeti, 2 dekabr 1910.

² «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 27 dekabr 1910.

təəssüfunu bildirməklə yanaşı, hər halda osmanlı dilində işlənən çoxsaylı ərəb sözlərinin tərcüməsinin mütləq lazımlığını söyləyirdi. Şairin sözündən belə çıxır ki, o, «tərcümə» sözünü bütövlükdə osmanlı dili haqda deyil, onun tərkibindəki çoxsaylı ərəb söz və ifadələri barədə işlədir.

Bu ədəbi-elmi müşairədən bir qədər sonra, ona yekun vurmaq məqsədilə çıxan «Tərcüməni təbdil və yaxud təhvilmə?» başlıqlı məqalədə də Sabirin fikrinə haqq qazandırıllaraq, onun bu məsələyə həsr etdiyi «Osmanlıcadan tərcümə türkə...» taziyanəsindəki fikir və mövqe haqlı və məntiqli hesab edilmişdir.

Müəllif Abdulla Tofiq Sur Osmanlı və Azərbaycan türkcələrinin daşıyıcıları – osmanlılar və azərbaycanlıların eyni soy və dil qrupundan olmalarını əsas tutaraq, Sabirin haqlı olduğunu bildirmiş, eyni zamanda Ə.Qəmküsərin və Sabirin həmin məsələ ilə bağlı mübahisəsinin davamı kimi yazdıqları yuxarıda diqqətə çatdırıldığı taziyanələri müqayisə və təhlil edib onların mövqelərinə belə aydınlıq gətirmiştir: «...siz mülahizə ediniz ki, Sabir əfəndi nə demiş, bu nə deyir? Əcəba, Sabir əfəndi diyormu ki, osmanlı dili sədə bir dil olub, əsla ərəbdən və farsdan qarışığı yoxdur? Xayıf: O, bunu demiyor. O diyor ki, əvət, osmanlı türkcəsi buraca anlaşılmadığı üçün onu tərcümə deyil, təhvıl etməli».

Ə.Qəmküsərin «Mən yazdım kələmdəki...» taziyanəsində özüne bəraət qazandırmağa çalışarkən hər şeyi daha da dolaşdırması da məqalə müəllisinin diqqətindən qaçmamış və o, Sabirin haqlı mövqeyini qarşı tərəfə və oxucuya belə izah etmişdir:

«Əcəba, Sabir əfəndinin üzülməsinə bu dəlil görülürmü? Sabir əfəndi nədən pozulur? Halbuki bu cənab Ə.Qəmküsər özü «təhvıl-kəlmə, ya ki ibarət olur», deyə, kəndi səhvini etiraf ediyor. Nət (qəti – A.B.) diyor ki, «ərəb lügətləri yüzdən (üzdən – A.B.) niqabımı açmaz».

A.Sur Ə.Qəmküsərin bu iddiasının da tamamilə əsassız olduğunu, sanki üzünü ona tutaraq belə təkzib və tənqid etmişdir:

«Əfəndim! Bir dilin içində ərəb ləzələrin (kəlmələrinin, sözlərinin – A.B.) tərcümə edilməsini o dilin həpsini tərcümə

etməyi iddiasında bulunuyorsunuz? Öyle isə səhv ediyorsunuz. Tərcümə böylə olmaz. Bəlkə hərfi-hərsinə olar. İmdi zənn edərəm ki, bunu hər kəs anladığı kimi, siz də anladınız! Artıq yetər!...»

Məqalədən görünür ki, onun müəllifi Abdulla Tosiq Sur həm də mübahisənin münaqişə şəklini ala biləcəyi ehtimalına yol verməmək üçün hər iki tərəfi sakitləşdirməyə çalışmışdır. Lakin Ə.Qəmküsər fərqinə varmağı əhəmiyyətsiz hesab etdiyi bu mühüm ədəbi-əlmi məsələyə aydınlıq gətirilməsində Sabirin əhvalının pozularaq kəskin mövqə tutması özünün əhəmiyyəlli rolunu layiqincə oynadı.

Bir məsələyə də aydınlıq gətirmək istərdik; Abdulla Surun «Tərcüməmi, təbdil və yaxud təhvilmə?» məqaləsində dil və tərcümə məsələlərinə, M.Ə.Sabirlə Ə.Qəmküsər arasındakı mübahisəyə onun vurduğu yekundan danışarkən Cəlal Qasımov yazımışdır: «...A.Sur o zaman çap olunmuş M.Ə.Sabirin «Osmanlıcadan tərcümə türkə, bunu bilməm» şeirinə qayıdır və böyük satirikin mövqeyini müdafiə edirdi. İndiyə qədər ədəbiyyatşunaslığımıza A.Surun bu mövqeyi məlum deyildi».¹

Halbuki hələ 1962-ci ildə «Hophopnamə»nın ikinci cildinin «İzah və şərh»lərində onun tərtibçisi və şərhlerinin müəllifi, Sabir ırsinin görkəmli tədqiqatçılarından olan professor Məmməd Məmmədov A.Surun həmin məqaləsinin məhz M.Ə.Sabirlə Ə.Qəmküsər arasındakı mübahisə ilə bağlı yazıldığını göstərmiş;² 1974-cü ildə isə yazmışdır:

«Bu məqalə (A.Surun «Tərcüməmi, təbdil və yaxud təhvilmə?» məqaləsi – A.B.) Sabirə və onun ədəbi fəaliyyətinə dərin ehtiram bəsləyən təqnidçi qələminin məhsuludur. 1962-ci ildə «Hophopnamə»nın şərhlərində həmin məqalə haqqında müxtəsər məlumat vermişdiksə də, onun müəllifi haqqında bir söz deməmişdik. «A.T.» imzası ilə çap olunmuş bu məqalə çox

¹ Cəlal Qasımov, Abdulla Surun hayatı və yaradıcılığı. Bakı, «Təhsil» nəşriyyatı, 2004, s. 56.

² Bakı: M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç ciddə. II cild. Bakı, 1962, s. 224.

güman ki, görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas Abdulla Tofiq Sur tərəfindən yazılmışdır. Məqalənin mövzusu və məzmunu da, Abdulla Surun 1910-cu ildə Bakıda olması və nəhayət, tənqidçinin «Həqiqət» və «Günəş» qəzetlərinə iştirakı da belə bir ehtimala əsas verir».¹

Göründüyü kimi, Abdulla Surun həmin ədəbi mübahisədə tutduğu mövqe ədəbiyyatşünaslığımıza 1960-cı illərin əvvəllerindən məlum olmuşdur.

Yuxarıdakı təhlillərdən bir daha aydın oldu ki, M.Ə.Sabir ictimai fikrin formallaşmasında mühüm vasitələrdən olan mətbuatda qaldırılan məsələlərə də həssaslıqla yanaşmış, onların bəzilərinə özünün şair-vətəndaş münasibətini bildirmişdir. Sabirin haqlı mövqeyi bir çox halda müsbət əks-səda doğurmuş, geniş fikir mübadiləsinə təkan vermişdir.

¹Məmməd Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, s. 177.

«HƏFTƏYİ-ƏDƏBİ»DƏ VƏ «PALANDUZ»
SATIR MƏCLİSİNDƏ

Əhməd Kamalın dəvəti ilə «Həqiqət» qəzetiinə gələn Sabir geniş oxucu kütləsi qazanmaq məqsədilə redaksiyanın təşkil etdiyi «Həftəyi-ədəbi»¹ guşəsinin fəal iştirakçılarından və istiqamətvericilərindən oldu. «Həftəyi-ədəbi» səhifəsində bir həftə ərzində redaksiyaya göndərilən orijinal, yaxud başqa müəlliflərdən seçmələr, atalar sözü və məsəllər dərc edilir, həftənin sonunda isə qaliblər müəyyənləşdirilərək, bəyənilən əsərlər yenidən çap olunurdu. Sabir «Həftəyi-ədəbi»nin Bakıdan kənara çıxdığını nəzərə alaraq, uzaq məsafələrdən göndərilən yazıların da guşəyə çatmasının təminatı namına onun müddətinin bir həftə deyil, on beş gün olmasını təklif etmişdi. O, «Fikrim» başlıqlı yazısında təklifini belə əsaslandırırdı: «137-ci nömrənizdə «Həftəyi-ədəbi» ünvanı altında nəşr etdirdiyiniz məqaleyi-müsidiyi oxuduq... Müsaидinə gəlinca, qəzetənizin fəqət Bakı şəhəri üçün olmayıb, Qafqazımızın mahali-bəidəsinə şumuli olduğu məlumunuzdur. Binaənileyh bir həftə müddətində uzaq vilayətlər ilə mürasilat üçün zaman kifayət edəməyəcəyindən bu müddətin on beş gün olmasını müqərrər etsəniz, daha münasib olur zənnimi arayi-müsibənizə ərz ediyorum».²

«Sabirin bu maraqlı və əməli xarakter daşıyan təklifi istər redaksiya, istərsə ədəbi ictimaiyyət tərəfindən dərhal bəyənilmiş və işdə əsas alınmışdır».³ Belə ki, redaksiya bu təklifdən bir həftə sonra oxucularına bildirirdi ki, «Bundan sonra uzaq yerlərə vəqt qazandırmaq üçün həftəyi-ədəbi komissiyası on beş gündə bir dəfə ictimaiyyətə icat etmək təklifi etdi. Yəni on beş gün zərsində göndərilən cavablar günü-gününə qəzetəmizdə dərc olunub, on beşinci gün komissiya tərəfindən birinci, ikinci, üçüncü dərəcəni qazanan cavablar seçiləcəkdir».⁴

¹ «Həqiqət» qəzeti, 17 iyun 1910.

² «Həqiqət» qəzeti, 21 iyun 1910.

³ M. Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s. 163.

⁴ «Həqiqət» qəzeti, 28 iyun 1910.

«Həsteyi-ədəbi» guşesində Ə.Haqverdiyevin, Ə.Qəmküsərin və b. ilə yanaşı, Sabirin seçib təqdim etdiyi beylər və orijinal əsərləri çap olunmuşdur. Xalq şairi «Həsteyi-ədəbi»də Ə.Xaqanidən bir beyt¹ və onun haqqında «Xaqani»² adlı rəvayət, A.Bakıxanovdan isə bir beyt³ çap etdirmişdir. Sabir «Həsteyi-ədəbi»də uşaqlara aid daha çox şeir çap etdirmişdir. Professor M.Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, «Şairin «Həsteyi-ədəbi» üçün yazdığı əsərləri, o cümlədən uşaqlara aid şeirləri müsabiqədə həmişə birincilik qazanmış, mükafata layiq görülərək müntəzəm surətdə həmin səhifədə dərc edilmişdir. «Təbib ilə xəstə», «Qarınca», «Qoca bağban», «Şanlı gördükçə məni sanki edir qövr fələk» və s. belə əsərlərdəndir».⁴

Qeyd edək ki, Sabir «Həsteyi-ədəbi»nin həm də komissiya üzvlərindən biri idi. «Həqiqət»in növbəti nömrələrindən birində guşənin «intixab əncüməni»nin tərkibi aşağıdakı sıra ilə göstərilmişdi:

«Yusif Əli, Sultan Məcid Qənizadə, Əhməd Kamal, Mehdi bəy Hacinski, Mirzə Ələkbər Sabir».⁵

Sabirin redaksiyanın belə bir mötəbər tədbirinin komissiya tərkibinə daxil edilməsi onun istedad və nüfuzunun, həmçinin redaksiya rəhbərliyinin şairə ehtiramının nəticəsi idi.

Bu xəbərdən bir nömrə sonra «Həqiqət» qəzeti bağlıdır. Onun ardınca «Günəş» qəzeti (4 avqust 1910) nəşrə başladı. «Həqiqət»in davamı kimi çıxan bu qəzetdə də Sabir müntəzəm çıxış edirdi. Ancaq burada «Həsteyi-ədəbi» deyil, başqa bir ədəbi guşə fəaliyyətə başladı. Həmin guşə satirik mahiyyətdə olub, «Palanduz» adlanırdı. «Palanduz»un müdürü Toxmaq, naşırı Heyvərə idisə, müəllifləri Qayıq, Sancaq, Biz, Töylə mixi, Balta, Mismar, İynə, Xüftan, Nizə, Ariq, Əyyar və başqalarından ibarət idi.

¹ «Həqiqət» qəzeti, 30 iyun 1910.

² Yenə orada, 6 iyul 1910.

³ Yenə orada, 21 iyun 1910.

⁴ M.Məmmədov. Sabir və matbuat. Bakı, 1974, s. 165.

⁵ «Həqiqət» qəzeti, 15 iyul 1910.

«Palanduz» zərurət üzündən meydana çıxmışdı. Belə ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalı səhifələrində formalasılıb kamala çatan Sabir satira məktəbinin Bakı şöbəsi yetişmişdi. Şairin satiraları Bakı mətbuat orqanlarına əvvəllər «Bəhlul» jurnalı vasitəsilə yol taparaq, onun ənənələri «Zənbur» jurnalında (əvvəllər qismən «Tazə həyat» və «İşşad» qəzeti) davam və inkişaf etdirilməklə, Sabirin öz iştirakı ilə «Zənbur», «Həqiqət» və «Günəş» səhifələrində kamilləşmişdi. Bakıda satirik müəlliflər ordusu yetişmişdi. Onlar satiralarını çox zaman elə öz ustadlarına oxuyub, ilkin mələhətlər alırdılar. 1910-cu ilin sentyabrından isə «Zənbur» jurnalının nəşri dayanmışdı. Ona görə redaksiyada «Günəş»ə əlavə olaraq «Palanduz» adlı satirik səhifə çıxartmaq qərara alındı. Qəzetdə vaxtaşırı çap olunan satirik əsərlərdən, təziyana və qırmanclardan əlavə «Palanduz»dakı bütün yazılar satirik idi. Onun nömrələri də qəzətdən fərqli olaraq, ayrıca sıralanırdı.

«Palanduz»un ilk nömrəsi «Günəş»in 8 oktyabr 1910-cu il tarixli 36-ci nömrəsinə əlavə olaraq çıxdı. Sabir onun ilk nömrəsindən başlayaraq əsərlərini «Çuvalduz» ümumi başlığı və «Nizədar» imzası ilə dərc etdirirdi. Xalq şairi bu səhifənin sadəcə sıracı üzvlərindən deyil, onun əsas bayraqdarı və ideya-bədii istiqamətvericilərindən idi. Təsadüfi deyil ki, səhifənin adı ilə Sabirin orada dərc etdirdiyi əsərlər üçün işlətdiyi ümumi başlıq həmqası yədir: Palanduz – Çuvalduz. Burada «Palanduz» səhifənin, «Çuvalduz» Sabirin səhifə içərisindəki xüsusi guşəsinin başlığıdır.

Sabirin burada işlətdiyi imza da «Palanduz»un digər müəlliflərinin imzalarından seçilirdi. O biri müəlliflər səhifənin, sadəcə olaraq, Nizəsi, Bizi, Baltası, Mismarı, Sancağı, İynəsi və s. idilərsə, Sabir – Nizədarı, yəni bayraqdarı idi.¹ «Palanduz»da çıxış edən müəlliflər sanki vahid bir satira ədəbi məclisində birləşmişdilər. Sabir onların, xüsusən poeziya şöbəsinin nizədan, bayraqdarı idi. Ona görə, xalq şairi məclisin bütün işlərində iştirak edir, əsərləri onun səhifəsində fasiləsiz çap olunurdu.

¹A. Məmmədov (Bayramoğlu). Sabir və «Palanduz» satira məclisi. «Elm» qəzet. 25 dekabr 1986.

Şairin «İntelijentlər deyir ki:», «Millət deyir ki:», «Axşam olacaq...», «Mürtəcelər, sevinin, kişvəri-İranə yenə», «Şurə gəlib şad olun, iranlılar!», «Şikayət!..», «Bakıda Şamaxı yolundakı həbsxanənin qabağında oxunan növhədir», «Yuxu» kimi kəskin içtimai-siyasi ruhlu əsərləri məhz «Palanduz»da dərc edilmiş, «Qurban bayramı» satirası isə həmin səhifə üçün nəzərdə tutulsa da, həsr olunduğu mövzu ilə əlaqədar «Günəş» qəzetiində çıxmışdır...»¹

Lakin bu ardıcılıq uzun sürmədi. Gərgin əmək fəaliyyəti, ailə nəvazisindən, məişət rahatlığından uzaq həyat tərzi, mənəvi-psixoloji hücumlar önündə keçirilən ruhi və əsəbi gərginlik və s. bu kimi hallar Sabiri fiziki cəhətdən üzərək, xəstəliyinin şiddətlənməsinə səbəb olmuşdu. Balaxanı məktəbindən işdən çıxarılması da onun maddi vəziyyətini xeyli ağırlaşdırılmışdı. Qarşidan isə Qurban bayramı gəlirdi. Ona görə o, yavaş-yavaş Şamaxiya getməyə hazırlaşırdı...

Şamaxiya getməsi Sabirin «Palanduz» satira məclisi ilə əlaqəsinin bir müddət kəsilməsinə səbəb oldu. Onun bir-birindən duzlu-məzəli və içtimai-milli dəyərli satiralarını «Palanduz» səhifələrində görməyə alışmış oxucular şairin intizarına dözməyib redaksiyaya müraciət edərək «Nizədar»ın son vaxtlar gözə dəyməsinin səbəbini soruşturdular. Səhifəni daim izləyən bu həssas və diqqətli oxucu öz müraciətini onun ruhuna uyğun olaraq «Mərsiyəxan» satirik imzası ilə göndərmişdi. «Palanduz» da özünün «poçt qutusu»nda oxucusuna elə onun imzasının ruhunda belə bir cavab vermişdi: «Mərsiyəxana – Nizədar əfəndimiz, bir az nəqahəti olduğundan Şamaxiya getmişdir. Buna görə də bir-iki nömrədir ki, yazmayı. İnşallah, bu gələcəkdə bir mərsiye deyəcəkdir».²

Sabirin Bakıdan Şamaxiya getmə tarixinə aydınlıq gətirmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu faktı ilk dəfə üzə çıxardan mərhum professor A.Zamanov onun şərhində müəyyən dolaşıqlığa yol vermişdir.³

¹Bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu). Törəmə bir imzanın yaranma səbəbi. «Elm və həyat» jurnalı, 1985, № 9, s. 26

²«Günəş» qəzeti, 24 dekabr 1910, «Palanduz», № 11

³Bax: Abbas Zamanov. Sabir və müasirləri. Bakı, 1973, s. 22-24

Məlumdur ki, Sabirin arxiv qalmayıb. Onun həyat və fəaliyyət yolunun o dövrün satirik və ciddi mətbuat orqanlarındakı materiallardan, ötəri qeyd, işarə və ya sözaltı mənalarдан, müasirlərinə məxsus materiallardan, xatirə və memuarlardan istifadə yolu ilə işıqlandırılması məcburiyyətində qalan hər bir sabırşunas tədqiqatçı belə çətinliklərlə tez-tez üzləşir. Araşdırma zamanı tədqiqatçı xüsusən satirik mətbuat materialına müraciət edərək, oradakı işarə və eyhamlarının səbəb və məzmununu açmaq çətinliyi ilə də qarşılaşır. A.Zamanovu çasdıraraq, onun Sabirin Bakıdan Şamaxiya getmə tarixi haqda qeyri-dəqiq fikir söyləməsinə səbəb isə «Günəş» qəzeti ilə «Palanduz» satira səhifəsinin hər birinin ayrıca nömrələnməsi olub. Professor M.Məmmədov «Palanduz»la onun çap olunduğu «Günəş» (sonralar «Yeni həqiqət») qəzetinin nömrə fərqli müşahidə edə bildiyi üçün xalq şairinin Bakıdan Şamaxiya getmə tarixi barədə daha dəqiq fikir söyləyib.¹ O, mülahizələrini belə yekunlaşdırılmışdır:

«Məsələyə bu nöqtəyi-nəzərdən (yəni qəzətə «Palanduz»un sıra nömrələrinin fərqli olması baxımından – A.B.) yanaşdıqda, həmin xəbərin məzmununun doğru olduğuna şübhə yeri qalmadığı kimi xalq şairinin Bakıdan Şamaxiya qayıtması tarixini dürüstləşdirmək də çətin deyildir. «Mərsiyəxan»a cavabın məzmunu, böyük satirikin 1910-cu ildə «Palanduz» səhifəsindəki son əsərinin noyabrın 19-da dərc edildiyini nəzərə alaraq, belə bir qəti fikir söyləmək olar ki, Sabir xəstələndikdən sonra Şamaxiya tədqiqatçının (A.Zamanovun – A.B.) müəyyənləşdirdiyi vaxtdan azı bir ay əvvəl, noyabrın axırlarında getmişdir».²

M.Məmmədov fikrini daha da dəqiqləşdirmək üçün Sabirin Q.Şərifzadəyə yazdığı 6 fevral 1911-ci il tarixli məktubuna da istinad edib belə bir yekun qərara gəlir ki, «Məktubdakı tərixləri tutuşdurduqda, 1910-cu il noyabrın son, yaxud dekab-

¹Bax: Məmməd Məmmədov. Sabir və mətbuat. Bakı, 1974, s. 167–170.

²M.Məmmədov. Satira və mətbuat. Bakı, 1974, s. 169.

rın ilk günlərindən etibarən Sabirin artıq Şamaxıda olduğuna heç bir şübhə ola bilməz».¹

Buradan görürük ki, M. Məmmədov yuxarıda «belə bir qəti fikir söyləmək olar ki» desə də, aşağıda həmin fikri bir qədər də dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyur. Onun hər iki mülahizəsi həqiqətə uyğun olmaqla, ikinci fikir, bizcə, daha obyektivdir. Bunu sonralar üzə çıxartdığımız bəzi faktlar da təsdiq edir. Odur ki, 1985-ci ildə dərc etdirdiyimiz bir məqalədə biz Sabirin Bakıdan Şamaxıya getmə tarixini «1910-cu il dekabrın lap ilk günləri»² kimi göstərmışık. Bu, səbəbsiz deyildi.

Sabirin «Palanduz»dakı poetik əsərlərini «Nizədar» imzası ilə çap etdirdiyi məlumdur. Sabırşunaslıqda belə bir qənaət var ki, səhifənin yeddinci nömrəsindən sonra xalq şairi bir də 1911-ci ilədək orada çıxış etməyib. «Mərsiyəxan» imzalı oxucu da redaksiyaya elə bu münasibətlə müraciət edərək, məsələni aydınlaşdırmaq istəyib. Redaksiyanın «Mərsiyəxan»a verdiyi cavab «Palanduz»un 11-ci nömrəsində çıxb. Orada göstərilir ki, «Nizədar əfəndimiz bir az nəqahəti olduğu üçün Şamaxıya getmişdir. Buna görə də bir-iki nömrədir ki, yazmayır...»

Əgər «Nizədar əfəndi» səhifədə yeddinci nömrədən sonra çıxış etməsəydi, on birinci nömrədə onun «bir-iki nömrədir ki», yox, heç olmasa, «iki-üç nömrədir ki» yazmadığı qeyd olundur. Deməli, Sabirin «Palanduz» satira məclisində 1910-cu ildəki iştirakı onun səkkizinci nömrəsinədək davam edib. Axtarışlar da bunu təsdiq edir.

«Palanduz»un 8-ci nömrəsində «Çəkic» imzalı, «Qurban bayramı»³ başlıqlı maraqlı bir felyeton var. Felyetonda oxuyuruq:

«Qurban bayramının axşamı müdirimiz Toxmaq həzrətləri «Palanduz» mühərrirlərindən: Qayığı, Sancağı, Bizi, Töylə mi-

¹M. Məmmədov. Satira və mətbuat. Bakı, 1974, s. 169-170.

²A. Məmmədov (Bayramoğlu). Sabir Balaxanı məktəbində. «Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi» («Azərbaycan Məktəbi» jurnalına əlavə) 1985, №1, s. 44.

³«Günəş» qəzetli, 3 dekabr 1910.

xını, Balta, Mismar, Nizədar, İynə, Xüftan, Arix və Əyyan naşirimiz Heyvərənin evinə dəvət edib hökm etmişdi ki, bayram günü səhər sübhədən hər kəs öz öyündən çıxıb hərə bir müsəlman məhləsinə gedib müsəlmanların halından, qoyun dərilərinin yiğilmasından, müsəlmanların nə növ bayram keçirməsindən məlumat yiğsinlar. Bu xüsusda Qiyiq bir az naz etdişə də, fəqət bir şey edə bilmədi.

Bayram günü bunlar müxtəlis yerlərə gedib dünən idarəyə böylə məlumat verdilər».

Sonra növbə ilə Sancaq, Biz, Töylə mixi (naxos olduğu üçün heç bir yerə gedə bilməyib), Xüstan, İynə, Həzrət, Nizədar, Arix, Əyyar, Mismar, Balta, Qiyiq çıxış edərək hər bini bayram günü getdikləri yerdə aldığı təəssürat haqda məlumat verir. Həmin yiğincəqda Nizədarın, yəni Sabirin çıxışı belədir.

«Nizədar: – Mən məhz bir cəmiyyətə dəvət olunmuşdum. Burada ittihadi-İslam barəsində danışq var idi. Burada bir çox natiqlər var idi. Kimisi İrandan Hindistan yolunun keçməsindən zərərindən deyirdi ki, müsəlmanlar gərək Almaniya imperatoruna telegram vurmayıeydilər. O biri deyirdi ki, canım, yox, lazımiydi. Xülasə, bir çox danışqdan sonra məclis təsdiq ediyor ki, İranın hal-hazırda boynuna sarmaşan ilanların arasına girmək mümkün deyildir. Burada bir mühüm qətnamə yapılmış işə, fəqət o, hələ məxfi saxlanır».

Göründüyü kimi, «Nizədar»ın hesabatı «Qurban bayramında müsəlmanların nə növ bayram keçirmələri, qoyun dənlərinin necə yiğilması» və s. haqda olmayıb, sırf ictimai-siyasi məsələyə, daha doğrusu, beynəlxalq hadisəyə münasibəti eks etdirir. Bu da təsadüfi deyil. O dövrə Sabiri ən çox narahat edən problemlərdən biri İran hadisələri, Şərq məsəlesi idi. Qurban bayramı haqda şairin poetik hesabatı isə «Günəş» qəzetinin 30 noyabr 1910-cu il tarixli nömrəsində «Qurban bayramı» başlığı, «Palanduz» şairlərindən «Nizədar» cənabları» imzası ilə çap olunmuşdur. Cünki, 1910-cu ildə Qurban bayramı noyabrın 30-na düşmüştü. Müsəlmanların Qurban bayramını necə keçirməsini eks etdirmək üçün Sabirə əlavə

müşahidə lazımlı deyildi. O, hər il bu prosesi incəliklərinə qədər görürdü. Odur ki, «Qurban bayramı» satirasında yazdı:

*Bayram olcaq şövkətlilər, şanlılar,
Dövlətlilər, pullular, milyanlılar,
Tirboyunlar, şışqarmlar, canlılar
Qurban kəsir Xəlilullah eşqinə,
Fağır-füğür gəzir Allah eşqinə.*

Bu, varlıların bayram keçirmələrinin təsviridir. Sabir göstərir ki, bayram elə «dövlətlilər, pullular, milyonlular» üçündür. Kasib-kusub üçün isə bayram yoxdur. Hətta eyni millətdən və dindən olan varlılar kasib qonşularına belə el tutmurlar:

*İki qonşu bir-birinin milləti,
Hər ikisi bir peyğəmbər ümməti,
Biri kəsir qurban, bişirir əti,
Bayram edir Xəlilullah eşqinə,
O biri da baxır Allah eşqinə.*

*Görürsənmi bizim Hacı Pirini,
Paylamayır ətin ondan birini,
Qonşu sorur barmağının kirini.
Hacı yeyir Xəlilullah eşqinə,
Yatır, şisir, köpür Allah eşqinə.*

«Palanduz» satira məclisində qoyun dərilərinin yiğilması barədə verilən tapşırıqla əlaqədar olan məlumat da acınacaqlıdır. Məlum olur ki, həmin «tirboyunlar, şışqarmlar, canlılar, hacılar, kərbalayılar» qurban kəsdikləri qoyunların dərisini xeyriyyə üçün verməkdən cürbəcür bəhanələrlə boyun qaçırırlar; gah bu işin onlara düşmədiyini, gah dərinin özlərinə son dərəcə vacib və lazımlı olduğunu bildirirlər:

*Dedim, Hacı, gözlə işin birisin,
Diqqət elə irəlisin, gerisin,
Ver məktəbə qoyunların dərisin,
Elm oxunsun Xəlilullah eşqinə,
Çocuqları şad et, Allah eşqinə.*

*Dedi, bizdə dəri vermək sınağı
Yoxdur, versəm, ollam arvad qınağı.
Basdırırıq onda xəmir çanağı,
Bərəkətdir, Xəlilullah eşqinə.
Saxlayırıq evdə Allah eşqinə.*

Satiradakı təsvirlər, mövzu və ideya «Qurban bayramı» fəlyetonunda göstərilən hadisə ilə uyğun gəlir. Bu da həmin əsərin - «Qurban bayramı» satirasının «Palanduz» satira məclisinin konkret tapşırığı ilə yazıldığını göstərir. Çox güman ki, Sabir bu şeiri Toxmağın dəvəti ilə «Palanduz» mühərrirlərinin Heyvərənin evinə yiğişdiqları axşam Toxmağın tapşırığını alan kimi «Palanduz» üçün yazış vermiş, satirik səhifənin növbəti - səkkizinci nömrəsi dekabrın 3-nə planlaşdırıldıgına görə, xalq şairinin şeirinin elə Qurban bayramı günü çap olunması mələhət görülmüş, eyni zamanda «Qurban bayramı»nın imzası ilə («Palanduz» şairlərindən «Nizədar» cənabları) onun məhz «Palanduz» üçün yazıldığı nəzərə çatdırılmışdır.

Demək, Sabirin 1910-cu ildə «Palanduz»da ardıcıl iştiraki onun 7-ci yox, 8-ci nömrəsinədək (həmin nömrə də daxil olmaqla) davam edib. Ona görə də redaksiya «Mərsiyəxana» cavabında «Nizədar»ın iki-üç nömrədir ki, yox, məhz «bir iki nömrədir ki», yazmadığını bildirir. «Mərsiyəxan»a cavabın «Palanduz»un 11-ci nömrəsində çıxdığını və Sabirin «Palanduz»da 8-ci nömrədən iştirak etmədiyini nəzərə alsaq, «Nizədar»ın məhz «bir-iki nömrədir ki», daha dəqiq desək, iki nömrə bundan, yəni 11-ci nömrədən əvvəl yazmadığı məlum olur.

Felyeton janrında bədii elementlərin mövcudluğunu unutmadan, onun əsas etibarilə konkret hadisələrə əsaslandığını nəzərə alaraq, 1910-cu il 29 və 30 noyabrda «Palanduz» mühərrirlərinin bir yerə yiğişmalarına və Sabirin burada iştirak edərək «Qurban bayramı» şeirinə, səhəri gün isə çıxış etməsinə əsaslanıb onun 1910-cu il noyabrın son günlərinədək Bakıda olmasını təsdiq etmək olar. Odur ki, Sabir 1910-cu ildə Bakıdan Şamaxiya nə dekabrın 25-dən sonra (A.Zamanov), nə də

noyabrin sonlarında və ya noyabrin son, dekabrin ilk günlərində, (M.Məmmədov) gedə bilərdi. Xalq şairinin 1910-cu ildə Bakıdan Şamaxıya gəlişi, daha doğrusu, qayıtması dekabrin 1ap ilk günlərinə, daha dəqiq desək, dekabr ayının 1-nə, 2-nə düşə bilər. Bu fikri söyləyərkən biz M.Məmmədovun Sabirin Q.Şərifzadəyə yazdığı 6 fevral 1911-ci il tarixli məktubundan gətirdiyi faktları da nəzərə alırıq.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, bu qeydlərdən o da aydın olur ki, «Palanduz» satira məclisinin üzvləri qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində yazış-yaratmış, bir-birlərinin yaradıcılıqlarına hörmət və səmimiyyətlə yanaşmış, biri digərinin yaradıcılığından bəhrələnmiş və bunu özlərinə başucalığı hesab etmişlər. «Palanduz»un «Mərsiyəxan»a verdiyi cavabdan da görünür ki, Sabirin qələmداşları onu tezliklə öz sıralarında görmək, «inşallah, bu gələcəkdə bir mərsiyə deməsinin» şahidi olmaq arzusundadırlar. Həm oxocuların, həm də «Palanduz» üzvlərinin bu arzusu «Günəş» qəzeti bağlanıb, onun yerinə «Yeni həqiqət» çıxandan sonra çin oldu: 1911-ci il yanvarın 28-də «Palanduz»un 4-cü nömrəsində «Nizədar»ın «Palanduz» müdürü. Heyvərəyə müraciətlə yazdığı «Yuxu» satirası dərc olundu:

*Heyvərə, ey müdürü-əhli-füsün,
Bir yuxu görmüşəm, de, xeyir olsun!
Görürəm mən dünən gecə yuxuda
Yenə də sakın olmuşam Bakıda.*

Bundan sonra şair yuxusunu danışaraq, bildirir ki, şəhərin (Bakının) əldən-ayaqdan uzaq, uçuq-sökük küçələrində gəzirdim. Gördüm ki, həmin o bərbad küçələr indi xeyli «ziyalanmış», gözəlləşmişdir. Orada indiyədək görünməyən adamlar, özü də varlı-hallı şəxslər gözə dəyirdi. Onlar qapıları bir-bir döyüb ev sahibləri ilə nə haqdasa danışır, bəziləri issə, hiss olunur ki, təzə tanış olur, birinə pul, digərinə vədə verib söz alaraq dua edə-edə aralanırlar. Şair bu əhvalatların mahiyyətini anlaməq istərkən yuxudan ayılır. Ona görə, guya, heç nə başa düşməyərək, Heyvərəni köməyə çağırır:

*...İstədim anlayam – nə işdir bu,
Nə alışdır bu, nə verişdir bu?
Məni xis basdı fərti-heyrətdən
Heyf, oyandım o xabi-rahətdən!
Söylə təbirini bilirsən ağər?
O soqaglar, o şəxslər, yahu,
Kimdir, aya, nadir, nə işdir bu?*

Sabir real mənzərəni təsvir edib nəticə çıxartmayı həmkarının və oxucunun öhdəsinə buraxır. Bununla o, öz oxucusunu düşünməyə, əqli nəticəyə gəlməyə sövq edir. Şairin təsvir və ifadələri o qədər aydın və sərrastdır ki, dərhal müəllisin Duma seçkilərinin eybacər mahiyyətini, orada səs qazanmaq üçün namızadların verdikləri rüşvət və digər yalan vədlər, seçkidən seçkiyə gözdən pərdə asmaq xatırına küçə və meydanlarda aparılan ötəri abadlıq işlərini və s. satira atəşinə tutduğu qə-naətinə gəlirsən. Elə şeirin altında «Məbər» imzası ilə verilən «Təbir»-dən də məlum olur ki, «Nizədar»ın yuxusuna girən «Bakı qlasnları»dırular:

*Nizədara, edib yuxarı təsir.
Guş ver, mən edim onu təbir:
Gördüyündür Bakı qlasnları
Ki, təmizlətilər küçə-hazarı.
Gecələr gəst edib yiğirlər «səs»,
Arıfə bir işara olmuş bəs!...*

«Nizədar»ın «Yuxarı» satirasının digər əks-sədası «Palanduz»un elə həmin nömrəsində çıxan «Qlasnlıq məsələsi»¹ felyetonundan da gəlir. «Palanduz» satira məclisinin bayraqdarının, «Nizədar»ının yeri yaman görünürmüştər ki, onun əsəri «məclisə» daxil olan kimi, şairin qələmداşlarına ilham və mövzü vermişdir. Odur ki, «Qlasnlıq məsələsi» felyetonunda da Duma seçkilərinin eybacərliklərinin başqa çalarları açılır. Həmin

¹ «Yeni həqiqət» qəzeti, 28 yanvar 1911.

felyetonun ideya-bədii dəyərini və oxucular üçün maraqlı olacağını nəzərə alıb burada bütövlükdə verməyi lazımlı bilirik:

«*A kişi, hərdənbir mənim fikrimə belə gəlir ki, nə oldu qlas-nılığa özümü sala bilmədim. Nə qədər bu barədə fikir edirəm, xayallaşırıam bu barədə heç bir tədbir qura bilmirəm. O idi ki, bir gün bir nimdaş qlasnum yanladım. Dədim, aşna, iyirmi ildir ki, sən bizim dumə şoqəribdə qlaslılıq edirsən. Bircə mənə de görüm ki, necə edim ki, mən də bu cənəzəni dumaya birtəhər salım. Bu sözü nimdaş qlasmı məndən eşidən kimi dedi; Adə, üst-başından Quba meydanında köhnə paltar satana oxşayırsan. Bu ağızınanda gör nə fikirlərə düşübsən. Bir də, balam, sən bu ağız ilə orada nə danışacaqsan?*

— *A kişi, məgər bizim qlasımlar damışmaq üçün oraya seçiliblər? Onlar millətin heykəlləridir dumada oturublar. Allah eləməmişkən, bunların haqqında bir şey deyilsə, o saat durub cavab verərlər. Yoxsa ki, nə lazımdır boş yerə laqqıldamaq. Bir də, ey qlası, həs, nədən altı il bundan qabaq məktəblərdə süpür-gəcilik edən bizim Nəstə xanının oğlu bu həvəsə düşüb? Sabah-biri gün ona şar yesiyi qoyulacaqdır. Ona heç bir söz deyən yoxdur. Hələ bir gözün məni görür.*

Dedi ki, sən uzun danışma, onun Ömrə ibn As kimi bir tərəfdarı var.

Bu sözü o cənahdan eşidən kimi dedim:

— *Haqqın var, Məşədi, sən deyəndir ki sən deyən!!...*

Qarəz, nə başını ağrıdım, mən burada söhbəti dəyişdirdim. Dədim ki, aşna, indi ki, bu qlaslılıq mənə müyəssər olmuşdu, heç olmasa, mənə qlaslılığın sıfətlərini bir-hir deginən.

— *Oğlum, əvvəla, budur ki, qlası oldum, böyük-böyük adam-larınan tanış olarsan. Bu, bir, Kartoçkada da yazarsan: Məşələn: «Lal Şirvani, yainki neft makleri, filankəs qlası Bakinski dum». Hər yerə getdin əlüstü cibindən əbulçəni çıxardıb pridstavit eylərsən. Bir də gördün ki, səni bir yerə təyin etdilər. Onda ki, lap vur-çatlasın.*

Bunlardan əlavə, qardaşoğlu, qlası olduqda, şəksiz, evin birə-on dəfə ucuz qiymət ediləcəkdir. İndi ki, oğlum, sən qlaslılıq

həvəsindəsən, ikicə adəd yol örgədim. Əvvəla, gələn seçki üçün bir az üst-haşuvı quraqla, bir az da pul sazla. Rəştədən də bir neçə kisə düyü yazdır. İndi arıssən, məsələni başa düş. Vallah qor-xuram...

Qüvvət sūqərəsi!

Balta Bizoviç Nizədarov.»

Göründüyü kimi, «Yuxu» şeiri ilə mövzu və ideyaca üzvi vəhdət təşkil edən bu yazı imzalanarkən Sabirin istifadə etdiyi gizli imza, familiya yerində işlənmişdir. İmzadan sonra isə belə bir qeyd verilmişdir: «Hər kəs bizim imzamızı etiraz etsə, tə-vəqqə edirik, qəzetimizi diqqətlə oxusun».

Həm imzanın bu cür işlənməsi, həm də ona verilən qeyd təsadüfi deyil: «Nizədar» kimi «Balta» və «Biz» də «Palanduz» satirik səhifəsində işlədilən satirik gizli imzalardandır. Müəlliflər belə imza işlətməklə, bir tərəfdən həmin imza sahiblərinin «Qlaslılıq məsələsi» felyetonunun meydana çıxmamasında qarşılıqlı bəhrələnmə və əməkdaşlıq şəraitində işlədiklərini nəzərə çatdırmışlarsa, digər tərəfdən Sabirin işlətdiyi gizli imzani – «Nizədar»ı familiya götürməklə xalq şairini özlərinə ulu bir ustad hesab etdiklərini göstərmək istəmişlər.

«Yeni həqiqət» qəzetiinin 2 fevral 1911-ci il tarixli 18-ci nömrəsinə əlavə olunan «Palanduz»da (№-6) «Əcayibat» başlığı ilə dərc olunan başqa bir yazıda «...Son zamanlar Bakıda təzəcə peyda olan bir «Heyvan»ın» malik olduğu eybəcər sıfətlər satirik ifşa hədəfinə çevrilmişdir. Felyeton «Qiyməkeş» imzası ilə çıxmışdır. Müəllif yazır:

«...Bu heyvanın... (Bakıda təzəcə peyda olan «Heyvan»ın-A.B.) bədəninə nə «Qiylıq», nə «Nizə», nə «Biz», nə «İynə», nə «Qiyməkeş» («Palanduz»da işlədilən satirik gizli imzalardır.-A.B.) heç biri kərgər olmayırlı!...»

Bəli!... Deyir ki, «Qiyməkeş» də bunun bədəninə kərgər eyləmir. Vəhalonki bundan zorba və bundan da qalınqabıq bir heyvanın boynuna bircə dəfə «Qiyməkeş» ilişdirdiyimdən budur bir ilə yavuqdur ki, bu heyvanın «Şillaq» atıb «Oxumağ»ından tamam Bakı cəmaəti təngə gəlibdir?!»

Bütün bunları sadalayıb həmin «zorba heyvan»a heç kəsin təsir edə bilmədiyini söyləyən müəllif sözüne belə davam edir:

«Palanduz! Müdirindən də xahiş edirəm ki, mənim bu sözlərimi yavaşca heyvan sahibinin qulağına piçildəsin! Vallah bu işdən bizim «Nizədar» da xəbərdar olsa, vay olsun heyvanın halına. O zaman gələrsə, qabaqca gərək mən sarsaq kişinin gözlərini «lyne» ilə çıxardam. «Biz»lə deşəm, burnuna da bir taxta keçirəm...»

Bu sətirlərdə Sabir istedadına, onun satirasının ictimai-siyasi gücünə sonsuz inam və ehtiram ifadə olunmaqla yanaşı, «Qiyməkeş» digər yoldaşlarının da fikrini ifadə edərək öz qələm dostu «Nizədar»ın tezliklə sağalmasını arzu etmişdir. Sabirə dərin hörmətlə dolu olan bu cür yazılar başqa mətbuat orqanları ilə yanaşı, «Palanduz» satirik səhifəsinin digər nömrələrində də var...

Məsələn, Sabir «Ruhum!...»¹ şeirində can ağrılarından, xəstəliyin getdikcə şiddətlənməsindən zara gələrək, öz ruhuna bu xəstə bədəni tərk edib göylərə çəkilməyi tövsiyə edir. Çünkü o ruh o qədər incədir ki, şairin dərdlərinə çarə etməyə gücü çatmaz:

*Ruhum, ey şəhbəzi-i ilviyyət,
Hümmətimtək fəzadə pərvəz et!
Uç! Uç! Övci-səmədə pərvəz et!
Təngneyi-bədəndə var xissət.*

*Aşıyanı-bədəndə etmə qərar.
Yanma sən də mənim kimi nərə!
Bulamazsan məlalimə çarə!
Sixılırsan, lətifəsən, zinhar!*

Şairin həyat fəlsəfəsinə görə, o, yalnız bədən deyil. Əslində ruh onun özüdür. Odur ki, hər ikisi – ruhla şair daim vəhdətdə olacaqlar. Mövcud bədən torpağın başqa şəkli, elə torpağın özüdür. Ona görə «bir ovuc xakı», torpağı elə torpağın özüնə də təhvil verib səmaların ənginliklərinə uçmaq istəyir:

¹ «Yeni Süyuzat» jurnalı, 28 dekabr, 1910.

*Hara getsən sənində mən də varam,
Şu bədəndə fəqət əsiriz, zar,
Ölməyimlə sevinməsin əğyar. –
Aləm olduqca mən daxi duraram!*

*Bir səfa bulmadıq bu aləmdə,
Başqa bir aləmə varıb gedəlim;
Bir ovuc xaki xaka tərk edəlim
Mədfəni-şumi-alı adəmdə!*

Sabir inanırdı ki, onun uğrunda canını qoyduğu idealları, azadlıq amalı dünya durduqca yaşadığı kimi, şairin özü də əbədiyyətə qovuşmaqla aləm olduqca dəxi duracaq. «Ruhum!...» şeirini çap edən jurnal («Yeni Füyuzat»ın Sər mühərriri Əhməd Kamal idi) ona belə bir qeyd verib:

«Sabir, böyükülüün ən böyük sıfəti səbirdir. İstə sən də bu sıfətlə mövsum və mövsufsan. Əzizim, səni incidentlərə həmpa olmamaq üçün sabir ol, sən ölmə! Sən ölürsən, ölümünlə sevinəcək» qədər binəsib insaniyyət təsəvvür edəməm. A Sabir!... Sana da əğyar olacaq qədər tədənniyi-əxlaqəmi düşdün?...

*«Fələk hər dörlü əsbabi-cəfəsin toplasın, gəlsin,
Dönərsək, alçağız millət yolunda bir əzimətdən!»*

Şairin qələm dostu Əhməd Kamal da ona sağlamlıq, uzun ömr və millət yolunda əzmlə çalışmaqda qüvvət arzulamaqla yanaşı, Sabirin ölümünü böyük bir milli itki hesab edirdi. Odur ki, onun ölümüne sevinəcək bir adam, hətta o, düşmən olsa belə, təsəvvür etmirdi. Bu, Sabir istedad və şəxsiyyətinə sonsuz hörmət, ehtiram və inamın ifadəsidir.¹

Lakin Şamaxıda Sabirin xəstəliyi daha da şiddətlənirdi. Həmin günlərdə qələmə aldığı «Ey dilbəri-hurriyyət!», «Dəhr bir müddət oldu mənzilimiz», «Nola ərbəbi-kəmal eyləyə təhsin mənə kim» şeirlərində göz önündə xəstəlikdən əzab çəkən

¹ Bax: A. Məmmədov (Bayramoğlu). Sabir müasirlərinin gözü ilə. «Ədəbiyyat və incəsənat» qəzetli, 11 iyul 1986.

şairin üzüntülerini ilə yanaşı, keçdiyi yola, uğrunda mübarizə apardığı amala nəzər salıb özünün ömrü boyu düz yolda olması qənaəti ilə təsəlli, ruhi dincilik tapan müdrik bir insanın xoşbəxt çöhrəsi canlanır:

*...Dövr edər başımə hər gündə humayi-dövlət
Ki, əza Gülsəninə bülbüli-nalanəm mən.
Müddəilər gözünə xarı-muğilanəm əgər.
Nəzəri-paki-ahibbadə gülüstanəm mən.¹*

Sabir inanırdı ki, qanmazların, alçaqların gözüne dəvətikanı kimi batırsa, dostların, əsl insanların gözündə gülşəndir. Odur ki, əziyyət, zülm və sitəm gülşəninin daim nalə çəkən bülbülü kimi onun başına huma quşu dolanmaqdadır... Digər sahələrdə olduğu kimi, şairin «Həsteyi-ədəbi»də və «Palanduz»da iştirakı, yaradıcılıq fəaliyyəti və ona bəslənən hörmət və ehtiram dolu xoş münasibət də bunu təsdiq etməkdədir.

¹ M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə. III cild. Bakı, 1965. c.65.

SABİR «NUR» QİRAƏTXANASINDA OLUBDURMU?

Bəzi mənbələrə görə, guya, Sabir Balaxanıda işləyərkən orada fəaliyyət göstərən «Nur» qiraətxanasında da yaxından iştirak etmiş və burada dövrünün bir çox ictimai xadimləri, o cümlədən bolşeviklər və inqilabçı fəhlələrlə yaxınlıq etmişdir. Hətta Sabiri «Nur» qiraətxanasında fəhlələr arasında şeir oxuyarkən təsvir edən rəsm əsəri var. Ancaq araşdırılmaların üzə çıxartdığı faktlar bu deyilənlərin əksini göstərir.

Balaxanıda qiraətxana açmaq ideyasına 1909-cu ildə «Tərəqqi» qəzetində çıxan «Balaxanı kəndində xidmətçi və təkfirci¹ başlıqlı yazıda rast gəlirik. Həmin il yenə «Tərəqqi»də Ağahüseyn Rəsulzadənin «Balaxanı kəndində gözlənən hasıl»² məqaləsində kənd məktəbində buraxılış günü münasibətilə keçirilən tədbirlərdən razılıqla danişdiqdan sonra böyüklerin də oxuyub öz təhsillərini artırımları üçün «məktəb cünbündə» (yanında – A.B.) qiraətxananın güşadına tezliklə səy edilməsinin vacibliyi bildirilirdi. 1910/11-ci tədris ilinin əvvəlində Balaxanı camaat məktəbi maliyyə böhranı keçirəndə qaragürühün məktəbə hücum üçün əlində olan bəhanələrdən biri də, guya, ziyan cavanların kənddə qiraətxana açılması məsələsinə laqeyd yanaşmaları idi. Ancaq əsas çətinlik maliyyə vəsaitinin yoxluğu və rəsmi icazə məsəlesi idi. Odur ki, «Balaxanı camaat vəkili Baxış Əhmədov» «İdarəyə məktub»unda³ camaat məktəbinin fəaliyyətə başlaması xəbərini verdikdən sonra yazdı: «Və bir də hər bir camaat övladı üçün məktəbin nə qədər lüzumu var isə, əqli üçün, yəni böyükleri üçün qiraətxananın lüzumu o məsabədə olduğu bədihidir.

Bizim kəndimizdə isə bu kibi bir mənbə-i-seyzin mövcudiyəti çoxdan bəri mətləbumuz idisə də, təşkilinə nail olmuyorduq. Məəttəşəkkül bu günlərdə onun da şuruna (başlama – A.B.)

¹ «Tərəqqi» qəzeti, 17 aprel 1909.

² Yenə orada. 18 iyun 1909.

³ Bax: «Günəş» qəzeti, 3 dekabr 1910.

bilfel iqdamat olundu. Bu xüsusda qradonaçalnik cənablarına ərizə verdik. Şimdi məktəbin cünbündə (Balaxanı məktəbinin yanında - A.B.) açacaq olduğumuz qiraətxana ləvazimatını mühəyyə etmək üçün iki yüz manata mütəcaviz ləvazimat tədarükü üçün iki yüz manata qədər para sərf olunmaqdadır. Bir çox kitab alınmaqla bərabər, Rusiyada, Türkiyədə, Qafqazda, İranda nəşr olunan qəzətə və jurnalların bəhrindən birər danəsinə qiraətxanamız abunə olaraq ənqərib rəsmi-güşad mərasimi icra olunacaqdır».

Baxış Əhmədovun yazısından məlum olur ki, qiraətxananın açılmasına icazə üçün ərizə 1910-cu il dekabrın birinci ongünüyündə verilib. (Bu zaman Sabir Şamaxıda idi). «Qiraətxana üçün təşəbbüsət»¹ başlıqlı xəbərdən isə məlum olur ki, «Balaxanı camaat müsəlmanlarının vəkili Baxış Əhmədov qradonaçalnikə bir ərizə verib, Balaxanıda bir məccani qiraətxana açmaq üçün icazə istəmişdir. Tainki buraya müsəlman şagirdləri və camaat gəlib mənşəətbərdar olsunlar.

Bu qiraətxananın xərcini məzkur (yəni Baxış Əhmədov - A.B.) öz öhdəsinə götürmüştür. Eşitdiyimizə görə, məzkurun xahişinə əməl olunacaqdır».

Doğrudan da, çox keçmədən Balaxanıda qiraətxana açılmasına icazə verildi. Bu barədə Baxış Əhmədovun eyni gündə «Səda» və «Yeni həqiqət» qəzetlərində dərc olunan «Balaxanıdan»² başlıqlı yazısında deyilirdi:

«Qac sənədən (bir neçə ildən - A.B.) bəri arzusunda olduğumuz qiraətxananın bu gün güşadına (açılışına - A.B.) müvəffəq olduq.

Keçən pəncənəbə günü... Balaxanıda bu işə məxsus bir yığıncaq oldu. Bu kəndin mollası Molla Abdulla cənabları da məclisin qərardarı ilə fəxri üzvülüyünə intixab edilmişdir (seçilmişdir - A.B.). Və atidə əsamisi mündəric zatlar (aşağıda adları dərc olunan şəxslər - A.B.) heyati-idariyyə müntəxəb və sənəvi (illik - A.B.) üzvülüyə sərfi-himmət etdilər.

¹ «Günəş» qəzeti, 17 dekabr 1910.

² «Səda» qəzeti, 21 fevral 1911, «Yeni həqiqət» qəzeti, 21 fevral 1911.

Nazir Səfər bəy Novruzov, katib İsmayııl Mustafayev, xazin Baxış Əhmədov.

Heyəti-təfəlliyyə: Paşa bəy Vəkilov, Sağər Hüseynzadə, Rəhdər Qasımov, Balamırzə Xanmirzəyev, Məşədi Nemət Hacızadə, Nəsrəli Kərimzadə.

Fəxri üzvlər: Hacı Soltanəli Haşimzadə, Məşədi Muxtar Quluzadə, Məşədi Qasimzadə, Baxış Əhmədov.

Əzayi-haqiqi: Beş manat verənlər: Hüseynrza Haşimzadə, Səfər bəy Novruzov, Hacı Bəzirgan Qadiyev, Ağanəzər Qədimov, Paşa bəy Vəkilov, Sağər Hüseynzadə, Rəhdər Qasimzadə, Ağaklışı, Balaklışı, Məşədi Qasimzadə, Balamırzə Xanmirzəzadə, İsmayııl Mustafayev, Məşədi Nuhbala Novruzov, Hümmət Manafzadə, Kərbalayı Cavanmərd Cəbizadə, Kərbalayı Loğman Yusifzadə, Əlixas Xanmirzəzadə, Həsənağa Ağayev, Mirhəbib Seyidzadə, Əlisamət Bağırzadə.

Üç manat verənlər: Sərxan Yusifzadə, Sahib Salahzadə, Məşədi Nemət Hacızadə, Məhəmmədtağı Kərimzadə, Mirzə Quluzadə, Əlimişən Hüseynzadə, Abdulla Ziya Abdullazadə, Nəsrəli Kərimzadə, Tahanus Dadaşzadə, Hüseyn Cəfərzadə, Malik Eldarzadə, Əlizahəb Hüseynzadə.

Daha da pul verən üzvlər vardır. Gələcək nömrələrdə əsamisin dərc edərək.

Qeyd: Fəxri üzvlər sənəvi 25 manat verməklə qəbul edildi.

Kəndin mollası Molla Abdullanın fəxri üzvlüyə məhz məclisin qərarı ilə qəbul edilməsinin ayrıca göstərilməsindən aydın olur ki, bu məsələdə fikir ayrılığı olub. Özü də Baxış Əhmədov və digər tərəqqipörvər ziyahlar Molla Abdulla ilə bir sıradə olmaq istəməsələr də, Molla Abdulla öz istəyinə nail ola bilib. Görünür, əks-tərəf yenidən söz-söhbət balskarı olmamaq və bir çox başqa səbəblər naminə vəziyyətlə hesablaşmayı lazımlı bilib. Burdan görünür ki, Molla Abdulla məqsədinə nail olmaq, içtimai-milli məzmunlu tədbirlərdə qabaq sıralarda dayanmaq üçün mümkün olan vasitələrdən istifadə edə, hətta 25 manatın məhəbbətini ürəyindən çıxarda bilmışdır.

Yazıdan məlum olur ki, Balaxanıdakı «Nur» qiraətxanası «keçən pəncənbə günü» açılıb. Yazı fevralın 21-də çıxıb. On dan əvvəlki pəncənbə isə fevralın 17-nə düşüb. Deməli, «Nur» qiraətxanası 1911-ci il fevralın 17-də açılıb. Odur ki, Sabir bu qiraətxanada iştirak edə bilməzdi.¹ Çünkü həmin günlərdə xəstəliyi daha da şiddətlənən xalq şairi Tiflisdə «Molla Nəsrəddin» jurnalı idarəsində olub, Həmidə xanımın və Cəlil Məmmədquluzadənin köməyi ilə müalicə olunurdu.²

Qeyd edək ki, sovet hakimiyyəti illərində, xüsusən 1920–30-cu illərdə M.Ə.Sabiri «füqəra şairi», «bolşeviklərin yaxın dostu və məsləkdaşı» kimi təqdim etmək cəhdləri sovet ideologiyasının tələbləri və amansızlıqla hər hansı şeyə qadağa qoymaq təhlükəsi baxımından başadışlıdır. Görünür, bu cür cəhdlər (yazilar, tablo və s.) o vaxt Sabirə şairin irləini qorumaq üçün məqsədli şəkildə edilmiş və bu diplomatik niyyət baş tutmuşdur. Lakin artıq belə manevrlərə ehtiyac yoxdur. Ona görə də əsl tarixi həqiqətləri bərpa etmək lazımdır.

¹Bax: A.Məmmədov (Bayramoğlu). Sabir «Nur» qiraətxanasında?! «Elm» qəzeti, 7 sentyabr 1987, Yenə onun. Bir daha «Nur» qiraətxanası haqqında. «Ədəbiyyat və incəsənat» qəzeti, 31 mart 1989.

²Bax: Ə.Şərif. Sabir Tiflisdə. Sabir xatirələrə. Bakı, 1982, s.112–125; M.Məmmədov. Ideal qardaşları. Bakı, 1967, s.161–167, Yenə onun. Sabir: mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, 1990, s.156–167; A.Məmmədov (Bayramoğlu). Üzeyir Hacıbəyovun Sabirə görüşü. «Elm və hayat» jurnalı, 1986, №8, s. 22. Yenə onun. Sabir «Molla Nəsrəddin» jurnalı idarəsində. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1 yanvar 1987.

BAKİYA SON VƏ UĞURSUZ SƏFƏR

Sabirin Bakıya gəlişi bir də 1911-ci ilin iyuluna təsadüf edir. Bu barədə Hacı İbrahim Qasımov «Ə.Sabir, yaxud xəstə şairimiz»¹ adlı məqaləsində yazırıdı:

«Bu gün qəzetədə başqa sərlövhə ilə bir məqalə yazmaq niyyətində idim; lakin məni o niyyətdən bir mügəsilət (qovuşma, görüş – A.B.) vaz keçirtdi və məni də fövqələzir sərlövhəli məqaləni yazımağa məcbur etdi.

Gərək Qafqaz əhalisinə, gərək Bakı əhalisinə məlumdur ki, bir neçə vaxtdan bəri şairi-möhtərəm Ə.Sabir cənabları naxosdur.

Keçənlərdə «Molla Nəsrəddin», «Nicat», «Kaspi» qəzeti lərində bu xüsusda təkrarbətəkrar yazılıb mumiəlihin müalicə olunmasından ötrü cüzi bir məbləğ cəm edildi. Bu qədər yazılar, bu qədər fəryadlar sonunda bir cüzi məbləğ əyalə hasil oldu». Sonra müəllif xristianlarla müsəlmanlar arasında belə məsələlərə – tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərə, millət yolunda böyük xidmətləri olan xadimlərə bəslənən münasibətlərdə kəskin fərq olduğundan, müsəlmanların cəhalətindən və s. acı-acı şikayətlənib, əsas məsələyə keçir:

«Hər nə isə, keçəlim mətləbə.

Möhtərəm şairimiz (Sabir – A.B.) Şamaxıda qabil həkimlər bulamadığından haləti-zəif-tamam ilə bərabər dübarə Bakıya övdət etməni (qayıtmayı, geri dönməyi – A.B.) məsləhət görüdüyü üçün şəhərimizə varid olubdur. Bən bunu eşidər-eşitməz möhtərəm şairimizin ziyarətinə müşərrəf oldum (getdim, bu şərəfə çatdım, şərəfləndim – A.B.)».

Bu səirlərdən sonra müəllif – Hacı İbrahim Qasımov M.Ə.Sabirin xəstə və üzgün halını, son dərəcə zəiflədiyi üçün tanınmaz vəziyyətə düşdüğünü ürəkağrısı ilə belə təsvir etmişdir: «İbtida gördükən həqiqətə tanımadım; öylə pərişan və zəif olmuşdu ki, adam tanımaz. Nəhayət, görüşdük. Bu müvasiləti (bir-birinə yetişmək, görüşmək – A.B.) bir daha insan arzu edə bilməz.

Möhtərəm şairimiz məni bu müvasilətdən son dərəcə məyusər (qəmgin, kədərlənmiş – A.B.) gördükdə üzünü mənə tərəf tutub

¹ «Məlumat» qəzeti, 4 iyul 1911.

ağlar göz ilə ustadı-möhtərəmi (möhtərəm, hörmətli ustadı – A.B.) mərhum Hacı Seyid Əzim Şirvaninin bu bir beytini mənə söylədi:

*Dünyaya gələn getmək içündür, bu nə qəmdir?
Bir fikr elə bu xilqəti-aləm nə üçündür.*

– Əfəndim, pərişan olmayıınız, əcəlimiz yetişmiş isə, ömrümüz bitmiş isə iadəsi (geri döndərilməsi, qaytarılması, təkrar edilməsi, yaşanması – A.B.) naməmkün. Bitməmiş isə, hər xəstə olan ölməz. Bunun üçün də qəm etməli deyil. Ətim ilə qanım getmiş isə də, behəmdülləh, ruhum ilə sümüklərim qalib, buraya gəlmişəm:

*Raziyam ölməyə mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm».*

Bu təsvir və söhbətdən, vəziyyətinin ümidsizliyinə baxma-yaraq, Sabirin neçə təmkinli, dözümlü, etiqadlı və iradəli bir insan olduğu bir daha göz önündə canlanır. O, ən üzgün vəziyyətində belə həyat eşqini, qədərə, taleyə inamını itirmir. Bunu-nla belə, can ağrılarının, keçirdiyi ruhi sarsıntıların təsiri ilə bəxtindən, həyatı və ictimai-milli mübarizələri ərzində məruz qaldığı təqib və sitəmlərdən də şikayətlənməli olurdu:

*Arizi-qəmbər əlinən ürəyim işmiş idi,
Zənn edərdim edəcəkdir ona çarə ciyərim.
Bəxti-mənhusıma bax, mən bu təmənnadə ikən
Başladı işitməyə indi üzü qarə ciyərim.*

Yaxud, çəkdiklərini və dərdinə əlac tapılmadığını dilə belə gətirmişdi:

*Mənə bəd keçdi şəhri-Şirvanda,
Mərəzim şiddət etdi hər yanda.
Bir tərəfdən təvərrüni-ciyərim,
Bir tərəfdən ürəkdəki kədərim.*

Qeyd edək ki, bu şeirlərin hər ikisi Sabirin vəfatından sonra «Məlumat» qəzetində 29 iyul və 10 avqust 1911-ci ildə «Mərhum Sabirin axırıncı günlərdə dediyi kəlamlarından» və «Şairi-mərhum Sabirin axırıncı kəlamlarından biri» qeydləri ilə dərc edilmişdir.

H.İ.Qasimov «Raziyam ölməyə mən...» beytindən sonra vətəndaşlıq və insanlıq yanğısı ilə sözünə belə davam edirdi:

«Şairimizin bu sözləri hər daşürəkli və hər qəlbi qəsavətli (sərt, rəhmsiz, ürəyi bərk – A.B.) olanlara təsir edər zənnindəyəm... Yaziq müsəlmanlar daşdan-dağdan da möhkəm yaranıblar. Heç bir şey əsər etməyir, nə edəsən».

Sonra müəllif «ömrünü millət yolunda sərf etmiş bu kimi möhtərəm ədiblərimizə» yardım edilməsinin ümummilli qeyrət işi olduğunu bildirib, Sabirin vəziyyəti haqda məlumatını bəla tamamlayır:

«Cərrahlar məsləhət görərlər isə, şairimiz bu günlərdə (operatsiya) əməliyyati-cərrahiyə etdirmək niyyətindədir. Və bunun üçün də bir neçə yüz manat pul lazımdır...

Şairimiz «İslamiyyə» mehmanxanasında 18 nömrəli mənzildə bulunur.

Himmət lazımdır! Himmət!

Ruhuna müraciətlə onu bu xəstə canı tərk edib «övci-səməyə» uçmağa çağırın Sabir Tiflisdə həkimlərin cərrahiyə əməliyyatı aparmaq təklifini zarafata salıb rədd etmişdisə də, indi son ümidi üçün Bakıya üz tutmuşdu ki, bəlkə bir qədər yaşaya bildi. Lakin uzunmüddətli və ağır xəstəlik onu tamamilə üzüb əldən salmışdı. Cərrahiyə əməliyyatına dözəcək halda deyildi. Ona görə həkimlər onun, dirçəlmək bəhanəsilə, Şamaxıya qayıtmasını məsləhət gördülər. Bu barədə «Xəstə şair» başlıqlı xəbərdə deyilir:

«Keçənlərdə qəzetiimdə möhtərəm şairimiz Ə.Sabir canablarının xəstə olduğunu və bu yaxın zamanda (operatsiya) əməliyyati-cərrahiyə etdiyini yazış camaatın mumileyhə müavinətdə bulunmalarını təmənna etmişdik.

Həkimlərin tövsiyəsilə şairimiz Şamaxı yaylaqlarına qayıtmaga məcbur olmuşdur. İki ay orada qalıb təqviyət tapdıqdan (dirçələndən – A.B) sonra Bakıya gəlib operatsiya etdirəcəkdir.»

Lakin bu xəbərdən iki gün sonra – 1911-ci il iyulun 12-də Sabir öz dünyasını cismən dəyişdi. Dostları – A.Səhhət, C.Məmmədquluzadə, M.Hadi, F.Köçərli, H.İ.Qasimov və b. onun vəfatı ilə əlaqədar hüzn və təssüf dolu yazılar çap etdirdilər.

¹ «Məlumat» qəzetli, 10 iyul 1911.

NƏTİCƏ ƏVƏZİNƏ

Sabir öz adı ilə bağlı olan inqilabi satira poeziya üslubunun ideya-estetik prinsiplərini hazırlayıb həyata tətbiq etdikdən bir qədər sonra müasirlərinin bəziləri bu yazı tərzini yavaş-yavaş mənimsəməyə və Sabir satirik üslubunda şeirlər yazmağa başladılar. Həmin proseslə bağlı araştırma aparan sabırşunas alim, professor Məmməd Məmmədov yazmışdır:

«Sabir ədəbi məktəbinə mənsub olan şairlər öz ustadlarının poetik üslubunu, satirik ifşa tərzini və spesifik yazı manerasını birdən-birə həzm və dərk edə bilmir, tədricən mənimsəyirdilər. Müşahidələr göstərir ki, 1906-ci ilin ortalarından başlanan bu dərkətmə və mənimsəmə prosesi, təxminən, 1907-ci ilin axırlarına qədər davam etmişdir. Bu surətlə Sabir satirasının təsiri altında yazılmış bəzi şeirlərə «Molla Nəsrəddin» jurnalının ilk illərində ara-sıra təsadüf edilsə də, bu təsir 1908-ci ildən etibarən özünü daha qabarıq şəkildə göstərməyə başlayır. Diqqətəlayiq haldır ki, Sabir ənənələri ilə bu və ya digər dərəcədə bağlı olan şairlərin çoxu məhz bu vaxtdan satirik şeiro keçmiş, öz mənzum əsərləri ilə «Molla Nəsrəddin» səhifələrində müntəzəm surətdə çıxış etməyə başlamışdılar. M.S.Ordubadi və Əli Nəzminin 1906–1907-ci illərdə jurnalda dərc olunmuş bir-iki satirasını nəzərə almasaq, bu sözlər mollarənərəkçi şairlərin, demək olar, hamisəna şamil edilə bilər».¹

Qeyd edək ki, Sabirin satira üslubu ancaq «Molla Nəsrəddin» jurnalı səhifələrində və Əli Nəzmi, M.S.Ordubadi, Əliqulu Qəmküsər, Məşədi Həbib Zeynalov, Əli Razi Şamci-zadə, Salman Mümtaz, Zansullu, Qeybi və b. imzalı müəlliflər tərəfindən davam etdirilməklə məhdudlaşmış qalmadı; tanınmış ədib və jurnalist Haşim bəy Vəzirov özünün nəşr və redaktorluq etdiyi «Təzə həyat» qəzetinin 15 iyul 1907-ci il tarixli nömrəsində (№75) çap etdiyi «Molla Nəsrəddin»ə nazirə» şeirini Sabir üslubunda belə yazmışdı:

¹Məmməd Məmmədov, Sabir və mətbuat. Bakı, «Elm», 1974, səh. 34.

*Necə gör başıma daş düşdü müsəlman ölübə,
Göstərir yol biza hər hərzəvü-hədyan ölübə.
Dəxi bundan da böyük nisgil orurmu, yarəb?
Gəlib islamə riyasət edə tiflan, ölübə...*

Yaxud, görkəmli romantik şair Məhəmməd Hadi «Səda» qəzetiinin 17 yanvar 1910-cu il tarixli nömrəsində (№13) «Fəxamətli əfəndim! Pardon hörmətli əfəndim! «Molla Nəsrəddin»ə» şeirini Sabiranə şəkildə qələmə almışdı. Şeirdə oxuyuruq:

*Son nüsxəni aldıq, oxuyub bildik, a molla!
Gördük bütün əvaqını təqiqidlə, a molla!
Hər bir sözü tədqiqə nə kəskin nəzərin var,
Təsvirdə bundan daha artıq hünərin var!
Səfi, çürütüy seçməyə parlaq nəzərin var,
«Fazıl!» mütəhərrirlərə döymək kötəyin var!*

Sonunda yazılmış tarixi 14 yanvar 1910-cu il kimi göstərilmiş bu şeirin Sabiranə yazılması bir tərəfdən onların – Sabirla Hadinin dostluğunundan irəli gəlirdi. digər tərəfdən «Molla Nəsrəddin»in (və Sabirin) təsvir və təhkiyə üslubuna olan rəğbat və məhəbbət, həmçinin Sabir şeirinin təsir gücү ilə bağlıdır.

Onu da deyək ki, M.Hadi M.Ə.Sabir üslubunda şeir yazan yeganə romantik şair deyil: 1912-ci ildə şairin əsərlərini «Hop-hopnamə» adı altında kitab halında nəşrə hazırlayan Abbas Səhhət, qələm dostunun poetik ırsını küll halında yenidən diqqətlə oxuduğu zaman istər-istəməz həmin il «Kəlniyyat» satiralarını qələmə almışdı. Həmin satiraları ilk dəfə üzə çıxardan alim-dosent İramın İsayevdir.¹ Gənc Cəfər Cabbarlı isə 1915-ci ildə «Qurtuluş» jurnalının elan etdiyi ədəbi müsabiqədə iştirak edib, şeir üzrə birinci yeri tutmuş və müsabiqənin şərtlərinə uyğun olaraq, həm də «Hop-hopnamə»nın 1914-cü il nəşrinin bir

¹Bax: Əjdər Ağayev, İramın İsayev. «Şeyx Şeypur» kimdir? «Azərbaycan mülküm» qəzeti, 30 iyul 1971, İramın İsayev. Abbas Səhhətin təlim və təribyi haqqında fikirləri. Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, ADPU kitabxanası, 1973, sah.33.

nüsxəsinə sahib çıxmışdı. Az sonra, daha doğrusu, yaradıcılığının birinci dövründə C.Cabbarlı «Babayi-Əmir» jurnalında Sabir üslubunda müntəzəm olaraq satirik şeirlərlə çıxış etmişdir.¹

Sabir poeziyasının təsiri ilə Azərbaycanın Cənubunda Mirzəli Möcüz Şəbüstəri, Bayraməli Abbaszadə (Hambal), hazırda Mirzə Hüseyn Kərimi (Marağa) öz yaradıcılıq yollarını müəyyənləşdirmiş, ustadlarının poeziya ənənələrini davam və inkişaf etdirmiş, yeni mövzular, ifadə tərzi baxımından daha da zənginləşdirmiş, yaşatmışlar.

Bakıda və İravanda «Molla Nəsrəddin» jurnalistika məktəbinə aid olan «Bəhlul», «Zənbur», «Ari», «Məzəli», «Lək-Lək», «Babayi-Əmir», hazırda «Kirpi» jurnalları səhifələrində olduğu kimi, «Həqiqət», «Günəş», «Yeni həqiqət», «Məlumat» və s. qəzetlərdə, onların «Palanduz», «Pinəçi» adlı satirik səhifələrində də Sabir poeziya məktəbinin layiqli nümayəndələri yetişmişdir. Diqqətəlayiq haldır ki, həmin müəlliflər özlerinin satirik poetik və publisistik əsərlərini, bir qayda olaraq, ustadları Sabir kimi satirik gizli imzalarla – «Balta», «Biz», «Balta Bizoviç Nizədarov», «Qıçıq», «İynə», «Xüftan», «Ariq», «Əyyar», «Sancaq», «Qiyməkeş», «Töylə mixi», «Heyvərə», «Toxmaq», «Cərmək», «Əqrəb», «Avara» və s. dərc etdirmişlər.

Sonrakı illərdə Əliağa Vahid, Rüfət Əhmədzadə, Baba Püñhan və başqaları tərəfindən Sabir poeziya ənənələri davam etdirilərək, ideya-estetik baxımından yeni çalarlar qazanmışdır. İnqilabi satirik poeziya ənənələri bu gün də davam etdirilərək, özünün əbədiyyaşarlığını qorumaqdadır. Bütün bunlar M.Ə.Sabir sənətinin kamilliyindən, poetik təsir gücünün qüdrətindən, həyatiliyindən və milli koloritliyindən irəli gəlir.

¹Bax: Məmməd Arif. Əsrinin oğlu. Bakı, «Yazıcı», 1979, səh. 18-22; Rauf Sadıxov. Cəfər Cabbarlı yaradıcılığının ilk dövrü (1915- 1922). Bakı, «Elm», 1985, səh.13; Alxan Məmmədov (Bayramoğlu). Cabbarlışunashığa töhfə. «Bakı» qəzeti, 8 iyul 1986; Arif Abdullazadə. Şair Cəfər Cabbarlı (poeziyası). Bakı, «Elm», 1989, səh.35-72.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Abdullazadə A. Şair Cəfər Cabbarlı (poeziyası). Bakı, «Elm», 1989.
2. Ağayev Ə. İsayev R. «Şeyx Şeypur» kimdir? – «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 30 iyul 1971.
3. Ağayev İ. Stirik. «Zənbur» jurnalı, Bakı, 1985.
4. Arif M. Əsrin oğlu. Bakı, «Yazıcı», 1979.
5. Aslanov M. Üzeyir Hacıbəyov jurnalist. Bakı, 1985.
6. Azərb. MDƏİA. Fond 465, siy, 1. sax. vah. 251, vər. 1.
7. Bayramoğlu (Məmmədov) A. Törəmə bir imzanın yanma səbəbi. «Elm və həyat» jurnalı, 1985, №9, s.26.
8. Bayramoğlu (Məmmədov) A. Sabir Balaxanı məktəbində. «Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi» («Azərbaycan məktəbi» jurnalına əlavə). 1985, №1, s.40–44.
9. Bayramoğlu (Məmmədov) A. «Şirvanın növcavan şairləri» və yeni ictimai-ədəbi meyillər. Azərbaycan EA-nın Xəbərləri. (ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası). 1990, №3, s.7–19.
10. Bayramoğlu A. Sabirin bəlli olmayan imzası. «Elm», qəzeti, 30 aprel 1986.
11. Bayramoğlu A. Sabir müasirlərinin gözü ilə. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 11 iyun 1986.
12. Bayramoğlu A. Üzeyir Hacıbəyovun Sabirlə görüşü. «Elm və həyat» jurnalı, №8, s.22.
13. Bayramoğlu A. Sabir və «Palanduz» satira məclisi. «Elm» qəzeti, 25 dekabr 1986.
14. Bayramoğlu A. Sabir «Molla Nəsrəddin» jurnalı idarəsində «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1 yanvar 1987.
15. Bayramoğlu A. Şairin «Şikayət!..» məktubu. «Azərbaycan» jurnalı, 1987, №5, s.115–116.
16. Bayramoğlu A. «Elmlə sərfəraz olun». «Elm», qəzeti. 5 iyun 1987.
17. Bayramoğlu A. Sabir «Nur» qiraətxanasında?! «Elm» qəzeti, 7 sentyabr 1987.

18. Bayramoğlu A. «Mirzə Bisavad» kimdir? «Azərb. EA-nın Məruzələri», 1987, №11, s.82–83.
19. Bayramoğlu A. «İrşad»ın xüsusi müxbiri. «Müxbir» jurnalı, 1988, №1, s.25–27.
20. Bayramoğlu A. Xatirə şəklinin tarixçəsi. «Kommunist» qəzeti, 11 sentyabr 1988.
21. Bayramoğlu A. M.Ə.Sabir «Səda»da işləmişdir. «Müxbir» jurnalı, 1989 №1, s.31–32.
22. Bayramoğlu A. M.Ə.Sabirin elmi tərcümeyi-halının yazılmasına dair. Azərb. EA-nın Xəbərləri (ədəb, dil, və incəsənət seriyası), 1989, №3, s.18–23.
23. Bayramoğlu A. Müəllimlik hüququndan «Ümmid» məktəbinə qədər. «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1990, №8, s.53–54.
24. Bayramoğlu A. Quberniya mərkəzinin Şamaxıdan Bakıya köçürülməsinə dair. «Azərbaycan» qəzeti, 20 aprel 1995.
25. Bayramoğlu A. Sabir Bakıda. «Bakı», qəzeti, 3 iyun 1991.
26. Qarayev N. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri. Namizədlik dissertasiyası AMEA-nın Elmi Kitabxanası. Bakı, 1971.
27. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı. «Azərnəşr», 1965.
28. Marks K., Engels F. Seçilmiş məktublar. Bakı, 1955.
29. Məmmədov A. Yol həyatıdır. «Kənd həyatı» jurnalı, 1982, №4, s.16.
30. Məmmədov (Bayramoğlu) A. Cabbarlışunashığa töhfə. «Bakı» qəzeti, 8 iyul, 1986.
31. Mirəhmədov Ə. Sabir. «Azərb. EA-nın nəşriyyatı». Bakı, 1958.
32. Məmmədov M. Sabir və matbuat. Bakı, «Elm», 1974.
33. Məmmədov M. Sabir: Mübahisələr, həqiqətlər. Bakı, «Yazıcı», 1990.
34. Məmmədov M. İdeal qardaşları. Bakı: «Azərnəşr», 1967.

35. Mustafayev Ə. Xatirələri, hekayə və felyetonlar. Bakı, «Yazıcı», 1985.
36. Nəbiyev B. Firidun bəy Köçərli. Bakı, Azərb.EA-nın nəşriyyatı, 1963.
37. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə. I, II cild, Bakı, 1962.
38. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Üç cilddə. III c., Bakı, 1965.
39. Sadixov R. Cəfər Cabbarlı yaradıcılığının ilk dövrü (1915–1922). Bakı, «Elm», 1985.
40. Səhəhat A. Əsərləri. İki cilddə. I və II cild, Bakı, «Azərnəşr», 1975, 1976.
41. Şərif Ə. Sabir Tiflisdə. Sabir Xatirələrdə. Bakı, «Gənclik», 1982, s.112–125.
42. Zamanov A. Sabir və müasirləri. Bakı, «Gənclik», 1973.
43. «Günəş» qəzeti, 1910.
44. «Həqiqət» qəzeti, 1910.
45. «Həyat» qəzeti, 1905–1906.
46. «İşşad» qəzeti, 1905–1908.
47. «İttifaq» qəzeti, 1908–1909.
48. «Molla Nəsrəddin» jurnalı, 1909–1911.
49. «Məlumat» qəzeti, 1911.
50. «Nicat» qəzeti, 1911.
51. «Səda» qəzeti, 1910.
52. «Təzə həyat» qəzeti, 1907–1908.
53. «Tərəqqi» qəzeti, 1908–1909.
54. «Yeni füyuzat» jurnalı, 1911.
55. «Zənbur» jurnalı, 1909–1910.

Bakı, 1995.

ƏLAVƏLƏR

ERMƏNİ VƏTƏNDƏŞLARIMIZA TÖVSIYƏ VƏ İXTARATIMIZ (Bir parça)

...Üç-dörd gün müqəddəm qəzetəmizin sütunlarında deyilmi idi ki, növrəsidəgan şüəramızdan Ələkbər Sabir bu büğz və ədavətin və bu nisəğin və bunlardan irəli gələn nəhb və qarətin, qətl və qitalın bir cəhl və qəflət, bir zəlalət nəticəsi olduğunu xəlqə bildirmək üçün fəryad edib duruyordu. Erməni qəzetələri və qəzetə mühərrirləri buna diqqət etdilərmi? Erməni sükəndənləri Ələkbər Sabirin mənzuməsində nəqərat olub təkrar edən:

«Ey sükəndənan, bu günlər bir hidayət vəqtidir.
Ülfətü ünsiyyətə dair xitabət vəqtidir»

— beytti-mənadarından ibrət alıb, o yolda qələm oynatdılarmı? Bir şeir və ya bir məqalə yazdılar mı? Yazdırılsınlar, biz onları tərcümə edib, sülh və vifaqi məyəlanının ikitarəfli olduğunu cəmaətimizə böyük bir məmnuniyyət və məsərrətə bildirməyə hazırlıq.

Ə.Hüseynzadə
«Həyat» qəzeti, 5 iyul 1905.

ŞAMAXIDA MÜSƏLMAN QİRAƏTXANASININ RƏSM GÜŞADI

Mayın 7-sində şəhərimizdə müsəlman qiraətxanası açıldı. Rəsm güşadına dəvət olunan üləmayi-muslimandan fəzilətlə Əbdülməcid əfəndi, fəzailü-millət Ağa Mir Mehdi ağa, cənab axund Molla Abbasqulu qazi və Hacı Əbdürəhim əfəndi həzrətləri və sahibi mənsəban və qeyri bir çox zəvat giram, nücəba, tacir, əyyani-vilayət kamali zövq, şövqlə icabət edib hazır olmuşdular.

Birinci qəzavətpənah həzrət Hacı əfəndi bir nitq-müfid buyurub qiraətxananın ali dərəcədə saydalı bir məkani-şərif olduğun əhl-məclisə bildirib və bu məkani öz ismi ilə müsənnəma saxlamağa, yəni həqiqətdə bir ədəbiyyata dair xanə qalması xüsusunda tövsiyələr buyurdular.

Bədə (sonra-A.B.) davam və səbatı üçün dualar edib mətləbə xatimə verdilər. 2-ci naçalnik əvəzi «Afanashevski» elm və ədəbiyyata dair bir nitq söyləyib camaatı bir ədədi məktəb (Realni uşqol) açıb övladların oxumağa tərgib və təhris etdilər. 3-cü Abbas bəy Minasazov cənabları Qoridən, Tiflisdən, Bakıdan, Saylandan... göndərilən teleqramları camaata oxudular. O cümlədən müəllimlər Əlicabbar İsmayılov və Baba bəy Səfərəlibeyovun teleqramlarını ki hər biri 5 manat da ianə etmişdilər. Camaat isə teleqram göndərən zəvata (şəxslərə, zatlara - A.B.) qaiibanə rizaməndlik ilə təşəkkür etdilər. 4-cü M.Ələkbər Sabir həzəratdan məzun olub (camaatdan aralanıb - A.B.) qiraətxanə üçün inşad etdiyi təbriknaməsin oxudu. Əhli məclis təhsinatından əlavə bir mahud xələt ilə dəxi müşarileyhi məxle' buyurdular. 5-ci Məşədi Əbdüləli Abdullayev cənabları qiraətxaneye-aliyə təklisin cəməətə izhar etdikdə səvqəteye-həzərat üləma şaiqanə bəzl-himmət edib qalasalını bərəkətləndirdilər. Bədə camaat ifayi-himmət edərək dörd yüz əlli manata matcavüz (yaxın - A.B.) məbləğ cəm olundu.

Xüdayi-təala həzrətləri bu kimi sahibi himmətləri və tərəqqipərvər üləma, nücəba, tüccar, əyyanlarımızı ziyaləndirsin. Amin...

(İmzasız)
«Həyat» qəzeti, 14 may 1906,
№103 sah.3-4

TEATR NƏDİR?

Ədibi-məşhur, şairi-məruf Kamal Namiq həzrətləri demiş ki, teatr bir ayineyi-geytinümadır ki, orada hər kəs öz eybini görür.

Bəli, teatrin bir ayineyi-ibrət, bir binayı-xeyir, bir məhəlli-təyəqqüz olduğunu hamı təsdiq ediyor. Qafqaz müsəlmanları da təsdiq ediyor. Amma indi, neçə-neçə illərdən bəri tərtib olunmuş komediyalarımız, faciələrimiz, Tiflis, Bakı müstəsna olduğu halda, indi meydana çıxır. Çıxdığı üçündür ki, bu az zaman içində teatr görmüş hər bir kəs də bir oyanıqlıq, bir hüssəyarlıq hiss olunmaqdadır. Daha o zülməti-cəhalət, qəflət aləmləri keçdi. O qara pərdəli mazı çıxıb getdi. İndi gələcəyimizi düşünüb övladi-millətin bəxtiyaranə yaşaması üçün lazımı tədabirə təşəbbüs zamanı gəldi. İndi əsbabi-səadəti dərdəst edib də məktəblərimizi daha islah, teatrlarımızı daha rövnəqli meydani-təmaşaya vəz etmək vəqt gəldi. Odur ki, ömrümüzdə görmədiyimiz əməli komediyaları, faciələri iki ildən bəri nadir-rül-vüqu olaraq üç-dörd dəfə gördük.

Cəmaətimizin dəxi mütənəsseh, mütənəbbeh olduqları aşikar hiss olunur. Ələlxüsus həmin avqust ayının 17-sində Salamovların evində yetim uşaqların mənsəbi üçün möhtərəm Nəcəfbəy Vəzirovun «Müsibəti-Fəxrəddin» faciəyi-ələmi-iştimalları ziyalı cavanlarımız tərəfindən oynanıldı. Ziyadə ibrətəmiz bir faciə olduğunu hər kəs görüb də mütəəssir olduqları bədiheyi-məlum olurdu.

Oynayanlar isə bəhadirənə hər biri öz rolunda böyük bir məharət göstərir idi. Çünkü cümləni heyrətə gətirəcək dərəcədə hazır olmuş idilər. Əlavə olaraq hər pərdənin arasında məktəb uşaqları məşhur şair Şirvani Sabir əfəndinin müxtəlif ahəngdə olan mütəəddid təraneyi-milliyələrini həmavaz olub oxuyurdular. Həqiqətdə o uşaqlar ağızından eşidilən, məarifə, tərəqqiya, milliyyətə dair olan əbyat cümləni tərənnüməyi-taşşuqə gətirir idi. Nümunə olmaq üçün bu pür mənə əşarin bir qismini yazıram, budur:

Elmin izzəti payidar olur.

Cəhlin nikbəti canşikar olur

Belə-belə şeyləri gördükcə, əlhemdülillah, cəmaətimizin dəxi teatra rəğbatı getdikcə kesbi-qüvvət etməkdədir. Daha «teatra gedən kafırdır» qövli-naməşruini fəramuş edib, təriqi-nicatə vasil olmaqdadırlar. Burasına təşəkkür olunur. Təəssüs olunacaq bir eybimiz var isə, o da biletləri aşağı mərtəbədə olanların xilafı-qaidə yuxarı mərtəbədə oturmaları id. Öylə isə bir söz ziyalı cavanlara, bir söz də əfradı-cəmaətə kəstaxanə ərz edəcəyəm. Səhv edir isəm, bağışlaşınlar. Vallah, caygır olmasını təmənna edirəm.

Ey ziyalı cavanlar! Bu yolda səy və ictihadınızı daha da artırın! Dörd ayda bir olmuyub, ayda, ləməhalə, iki ayda bir dəfə meydana çıxmali! İngirazə, izmehlələ öz çevirmiş avam cəmaəti ihyadə həzrət İsa olmalı! Qoyun sizi təkfir, təkzib etsinlər, çünki təkzib olunmaq ənbiya sıfətidir.

Əlkələmu yəcürrül kəlami, ikinci bir söz daha deyəcəyəm. Bilet qiymətlərin ucuz etməli ki, hər kəs gələ bilib də iibrət alsın. Ümdə matləb pul olmuyub, bəlkə avam cəmaətin daha da həvəsini artırmaq və teatrarda nə tövr rəftar etmək qaidəsini öyrətmək olsun. Yaşayın, cavanlar! Yaşayın da, **millət adına, vətən adına xidmətdə qüsurluq etməyin!**

Keçəlim cəmaətə: Ey bəz əğniyalar, kömək etməkdə təkahül, təkasül edirsınız, daha etməyin! Çünki naşər' iş görmürsünüz, bəlkə düşmüsələrin əlindən yapışırsınız, atasızları atəh edirsınız, ölmüşləri dirildirsiniz. Hansı ki, millətin xoşbaxlığı pişrəfti bir tərəfdən də siz cənablara vəbəstədir. Bir tərəfdən deyirəm, xeyr, bəlkə bu əmrin rükni-əzəmi olub da təriqi-nicatə vasil olmaq siz ilə qaimdir.

Qaldı ki, avam cəmaətlərə deyəcəyim budur ki, oyun vəqtində hər kəs öz yerində oturub, iibrət alsınlar. Burada ermənilərin səliqəli teatrları yadına düşdü. Xatırlərə kəlal gəlməsin deyə qareini-kiram hüzurinə ərzdən ictinab ediyorum.

«Təzə həyat», qəzeti.
31 avqust 1907, №109.

SƏYAHƏTİMƏ DAİR İKİNCİ MƏKTUBUM.
KÜRDƏMİRDƏN ŞAMAXIYA

Dekabrın 15-ci günü səhər saat dörd qərarlarında Şamaxıya getmək üçün Kürdəmirdən hərəkət olundu... Mehmanxanada yer olmadığını dedilər.

...İndi mən nə edim, nərəyə gedim deyib öz-özümə düşünnüb-daşınmaqdə ikən qəzetəmiz mənsubinindən Sabir əfəndi xatirimə gəldi. Bərəkət versin ki, bu adamın da Cümə məscidi-nin qabağında dükəni olduğunu daha Kürdəmirdə ikən mənə xəbər vermişdilər. İndi yəhudiyə «Cümə məscidini siz tapınız, qabağındakı Sabir əfəndini də mən tapım», deyib, bunun ilə getdik. Təbiət öysüzə, yersizə baxarmı?

Axşam qaranlığı yavaş-yavaş ortalığı müstəxraq zülmət etməkdə, «məni qərib daldayar isə hələ nərədə qalım, kimə müraciət edim» – deyə irəli olduğu halda qərib, öyü var ikən öysüz olan Sabir əfəndi ilə düşünməkdə. Birdən xatirimə bir zaman mənim ilə məktəbdə oxumuş olan Əbdülxalıq Şeyxov gəldi... Sabir əfəndidən sual etdim. «Öyləri budur burada» xəbər məsərrətamezini alınca doğruca getdik oraya. Bir az getmiş idik ki, «Şamaxı xanənişini» təbiriğə layiq olan qayət böyük və möhtəşəm bir ögün qapısını döydük. Əbdülxalıq özü yox imiş. Qabağınıza böyük bəradərləri Hacı Qədir cənabları çıxıb bizi görünce içəriyə dəvət etdi.

Nə isə uzatmayalıım. Gecə orada qalıb ələlsəhər bazara çıxdım. ...

Şamaxıda tüccari-mötəbəranından bərədaran Salamov, Hacı Əbdürrəhim Səmədov, Ağə Nəcəf Yəhyayev, Məşadi Mehdi, Sultan Əhməd Sofiyev, Sabir əfəndi... tərəflərinindən görmüş olduğum hüsн qəbulun əli alıb da minnətdaram.

Mahmud Nədim
«Təzə həyat» qəzeti,
31 dekabr 1907 – 2 yanvar 1908

MƏKTUB
(*Bir parça*)

...Keçən yayda mən Şamaxıda ikən bir cümə günü bir yerdə oturub mədəniyyət və tərəqqi xüsusunda iki zat ilə söhbət edirdik. Əsnaye-söhbətdə rəsiqlərdən birisinə bir ədəd qəzətə gətirdi. Mən bir qədər qəzetə maraqlısı olduğumdan bunlar qəzetəni bənə verib oxunmasını xahiş etdilər.

Bənae-alıyə bən də qəzetəni açıb adətim olmaq üzrə ibtidə sərlövhələrə baxdım. Bu halda üçüncü səhifədə Şamaxıdan Sabir imzası ilə yazılan bir məktub gözümə çarpdı.

Bən: – Əfəndilər! Dinləyiniz! Sabir əfəndinin məktubun oxuyuram, bakalım şəhərimizin hankı eybini göstərir.

Birisi: – Öylə isə daha oxumağa lüzum yoxdur. Bir sözü, bir fikri ki Sabirlər yazacaq, onun nə qaydası olacaqdır? Buna cavabən:

Digəri: – Görünür, qəzetənin nə olduğunu siz indi bilirsiniz!? Qəzetə yazanlar cümləsi Sabir kibi adamlardır. Vallah yaxşı adam qəzetəyə yavuq olmaz.

Bən bunların böylə cahilanə sözlərindən darılıb: «Canım! Gözüm! Bir Sabirə baxmayalı. Sabir nə olursa, olsun, yalnız sözünə bakalım. Görəlim yazdıqları səhihdir, ya yanlışdır?

Onlar: – Rica edirik, oxumayıñız! Kəndi söhbətimiz daha sırrındır.

Buna görə bən də buların sözünə heyran-heyran baxıb, çar-naçar qəzetəni büküb əldə saxladım. İşbu hal əsəf iştimal üçün dərin-dərin düşünərkən, üdəbadan birinin şu İNSAN OLMAEI Kİ MƏTBUATIN NƏ OLDUĞUNU ANLAMALI! Sözü yadına gəldi.

Bakıda M.Əbdülrahman
Əfəndizadə Şirvani.
«İşad» qəzeti, 24 yanvar 1908

ŞAMAXIDAN

Həmin zeyhəccül-əl hərami ayının 18-ci günündə (29 dekabr 1908-ci ildə – A.B.) Hacı Məhəmməd ağa Camee Şərifində bir heyəti-xamə tərəfindən Xüm Qədar bayramı münasibətincə məncəməlcəhət mükəmməl bir surətdə bir ali məclis təsis olunmuşdu. Cameədə toplanmış həzəratı üləma, əyan, tüccar və sair əhl-kəsəbə və əsnafın çöhrələrində bütün-bütünə bir müsərrəti-məzuyi nur kibi parlayırdı. Bu halda şəhərimizdə olan xüsusi məktəb müəllimlərindən bir neçə nəfər növbə ilə hər biri öz şagirdanın məclisə daxil edib sürud-eydiyyə oxumaqla hazurını məhzuz edirlər idi. Lakin şayan təqdir olan məhzuziyyətə-tame iləancaq Sabir əfəndi şagirdanın gərək təlavət etdikləri Qurani-Şərif və gərək oxuduqları sürudi-eydiyyələrinə məxsus idi.

Xassə əfəndi müşarileyhin (yəni Sabir əfəndinin – A.B.) təqriba altı yaşında Məhəmməd Əlizadə və on yaşında Hacıbala Nəzərzadə namlarında olan iki nəfər mütəllimlərinin minbərdə cəmaətə qarşı oxuduqları mayusər xütabaları idi.

Əlizadə təqazayı-sinnə məzmunca münasib olan xütabəsin çox fəsih, rəvan və mərbut bir surətdə əda ediyor idi.

Nəzərzadə isə daha ziyadə fəsih oxuduğundan mədə «Babalar! Bu gün bayram günüdür. Ona görə də biz övladınız sizdən bayramlıq istəyirik. Amma öylə bayramlıq ki, bizim hamimizə münasib olsun. O da bir məktəbi-millidən ibarətdir ki, orada tərəqqi edək», – deyə söylədiyi cümlələr nə qədər məyusər idi.

İşə böylə ufaq balaların bu kibi mətanət ilə oxumaları müəllimlərinin şagirdana etdiyi xidmətlərinin ciddi surətdə olduğun isbat edir idi. Aniyün də cənablarına qarşı izhari-təşəkkür ediriz.

Bəd Mir Mehdi ağa cənabları minbərə çıxıb deyə ki, camaat, mən neçə dəfə demişəm, bu əziz gündə yenə deyirəm. Ancaq balalarımız da bu əziz gündə bizdən bunu təvəqqə edirlər...

İdarədən: Ümidvarız ki, Şamaxı əhalisinin bu iqdamı da haman müdərəsimizin Şamaxıda olanda etdikləri iqdam kibi

tənha siyahı tərtib etmək, ad yazdırmaq, vədlər etmək kibi quru və boş şeylər ilə nəticələnməyiçək.

O vaxt da siyahı üzrə yeddi min manat cəm oldu. Lakin sonra aralığa bir şey çıxmadı! Və indiyədək də Seyid Əzim kibi müqtədir şəxslər yetirən şəhərdə bir dənə də olsa milli məktəb yoxdur. Allah bu dəfə artıq müvəffəq etsin.

«Tərəqqi» qəzeti,
8 yanvar 1909, № 6, s. 3

ŞAMAXIDAN

EYDİ-MÖVLUD (İxtisarla)

Rəbiəl əvvəl ayının 12-nci günündə (21 mart 1909-da – A.B.) ümumşamaxı müsəlmanları dükan və bazarı bağlayıb bilittifaq Cümə məscidinə yığışmışdılar.

Alicənab qəzavətpənah Mustafa əfəndi bələyi-minbərdə bu yövmi-mübarəkin, bu eydi-şərifin fəzlini xəlqə bəyan edirdi.

Sonra «Ümmid» məktəbinin şagirdləri müəllimləri Sabir əfəndi və Hacıbala Zamanov cənabları ilə varid olub onlar da bir nəgmə, bir nitq oxudular.

Peydərpey oxunan nitqlər cəmalətdə bir hüsn-milliyət və bir meyli-tərəqqi olub piş-əz vəqt təsis etmək niyyətində olduqları məktəbi-millinin bilaiittifaq vücudə gəlməsin arzu etdilər. Bu arada xeyli danişiq oldu və böylə qərar qoydular ki, sabah Hacı Məhəmmədrza məscidinə yığılıb danişsınlar.

Ayın 13-üncü günü məscidimiz bura cəm olub bir komissiya seçdilər ki, məktəbin işlərinə mübaşirət etsinlər. Əgər ərbabi-qərəz mane olmasa, çox güman var ki, cənab Ağa Mir Mehdi ağa və qazi Mustafa əfəndi cənabları bu əmri-xeyri, bu binayı-mübarəki tezliklə qüvvədən felə gətirələr. Və lakin intriqalar bir ləhzə öz şeytanətlərindən əl çəkmirlər. Lakin Mir Mehdi ağa

və qazi Mustafa əfəndi cənabları hər növ himmət və həmrəliq etməyə hazır olduqlarından bu hiylələrin binəticə qalmasına ümid var.

Nücum səadətə-təyid edibdir. Yaşasın ittihad və ittifaqa çalışanlar! Yaşasın Mustafa əfəndi cənabları!

*Şamaxı Realni məktəbin şagirdi
Həsən Gülməmmədov.*

«Tərəqqi» qəzeti,
5 aprel 1909, № 70, sah. 4

Həsən bəy Vəzirov

YOL XATIRATIM

(Şamaxıdan)

(Bir parça)

...Şəhərdə ümummilli bir məktəb açılmayıbsa da, yarımməxfi, «kontrabat» sayağından iki məktəb davam etməkdədir. Bu məktəblərin ikisi də bəqədri-imkan üsuli-cədidə yaxın bir tərzdə idarə olunmaqdadırlar. Əbil əfəndinin məktəbində uşaqlar ümumi-mütəvviadə, tarix və riyaziyyatda, təcvid və qiraəti-quraniyyadə pərgardırlar. Lakin şeriiyat və əqayiddə bir az zəifdirler. Sabir əfəndinin məktəbində isə, bu nöqsanat da bilmərrə məhv olub, vəqiqən uşaqlar gözəl bir tərzdə təlim tapırlar.

Əbil əfəndinin məktəbində hifzüssihhə və sairləri kimi uşaqların gücü az düşən elmlərə təşəbbüs olunubsa da, Sabir əfəndinin məktəbində mübtədi elmlər keçilir, lakin əsaslı və davamlı keçilir.

Bu müəllimlərin hər ikisinə təşəkkür edəndən sonra bir az da bunları təkdir etməyi də lazımlı bilirəm ki, qayət qorxaqlıq ilə rəftar edib, məktəblərini camaata dürüst nişan verib, əhalini oraya tərqiib etməkdən vaz keçmək ilə Molla Əli və sairləri

kimi çubuqpərəstlərin məktəb deyilən fənaxanələrinin qapalıb, rədd olmasına səy etmirlər.

Vaqiən bu iki məktəbdar bir qədər müttəhid iş görsələr, dəxi şəhərdə məktəb namini qəsb edən külxanlar davam edə bilməz.

«İttifaq» qəzeti,
20 iyul 1909, № 166

QIRMIZI MÖHÜRLÜ VƏRƏQEYİ-SƏRYƏ
SAHİBLƏRİNƏ
(*Məqalədən bir parça*)

... Şəriət müəllimi bundan əqdəm Molla Abdulla idi. Bakı qazisi Ağa Mir Məhəmməd Kərim Cəfərzadə cənablarının buyurmalarına binaə onu məktəbdən xaric edib, əvəzinə yenə müşarileyh cənablarının və Bakı məkatib inspektoru Mirzə Məcid Qənizadə və Nəşri-Məarif övzai-giramından İsgəndər bəy Məlikov cənablarının təhrira və şifaha müdirə və balzat bana buyurmalarına binaə Şamaxı əhli Sabir ləqəbli Məşədi Ələkbəri şəriət müəllimi qəbul etdi. Övladlarımızın vəzayife-şərifeyi-diniyyələri bu zatın öhdəsindədir.

Bu zatın övgate-məəcsuseyi-səlatın birini dəxi ifadə etməyin mətdin bir zat olduğu qazi cənablarının şəhadəti və bizim öz müşahidətimizlə sabitdir.

Balaxanı Cəmaət rəkili
Baxış Əhmədov
«Səda» qəzeti,
22 mart 1910, № 64;
«Həqiqət» qəzeti,
22 mart 1970, № 62

Baxış Əhmədov

ADSIZ MƏKTUBLARA CAVAB

Müdiri-möhtərəm! Şu ziyləki məktubun dərcinə minnətdarəm.

Cənab! Saxta bir xətt ilə mənə və məktəbimizin şəriət müəllimi Sabir Tahirzadə cənablarına poçta vasitəsi ilə göndərmiş olduğun birər məktubun oktyabr ayının 27-ci günündə vüsülmuz olmuşdur.

Mənə yazmış olduğun məktubda müəllimi-müşarileyhin coğrafiya, hesab, hətta türk dili tədrisində də iqtidarsız olduğunu yazıyorsan. Onun məktəbdən çıxarılmاسını tələb edib, əvəzində müqtədir bir müəllimin nəsb olunmasını bize məsləhət görüyorsan (?). Əks surətdə məktəbə xəyanət etmiş olacağımı da anladıyorsan. Cənabin dəxi, guya, balaxanılı imişsən. Şəhərə gedib məktubları da bize ordan yazmış olduğunu ixtar ediyorsan (?). Hətta özünüz də üç nəfər imişsiniz (?).

Əvv et, əfəndim, əvv et! Sən nə qədər yazsan da ki, «özümüz də balaxanılıyıq, bu kağızı da gəlib şəhərdən sənə yazırıq», lakin sənin balaxanılı olmayıb, üç nəfər də olmayıb, nərəli, nəkarə və kim olduğunu, min dəfə görüb tanımış olduğumuz xəttin bize anlatdı, həm də doğru olaraq anlatdı.

Sənin xəttini tanıyanlar məktubları görər-gönməz beduni-təhəmməl ...nin xəttidir deyə, hər yerdə buna şəhadət verəcəklərinə müqərrər oldular.

Lakin mən səni böylə rəzil iqdamatda bulunanlardan ədd etməz idim. Məəttəəssüsə bulunmuşsan. Onda da Sabirin həq-qində! Heyf, heyf!..

Əfəndim, bildiyin kimi, Sabiri biz ülumi-riyaziyyə müəllimi deyə məktəbimizə almamışız; məktəbimizin türk dilindəki hesab və coğrafiya təlimi Əlimişanın vəzifəsidir.

Sabirdən bizim istəyəcəyimiz şəriət, sərf, bir də türk və fars lisanları təlimidir ki, onları da kəmalinca ifa ediyor və edəcəkdir də.

Qaldı ki, onun həqqində türk dili tə'limini də bilməyin kimi dediyin sözlərinin iftirayı-məhz olduğunu kəndin daha iyi biliyorsan, yəqin edirəm.

Sən onu təhqir etsən də, bizcə onun həvəslı, çalışqan, müqtadir, həm də dindar bir müəllim olduğu sabitdir. Bildir üç-dörd ay müddətində məktəbimizdə göstərdiyi hünəri sayəsində idi ki, bu il üçün iyirmi manat da hər ayda məvacibinə əlavə etdik.

Sabirin kəndisinə yazdığını imzasız məktubunda dəxi onu təhdid edərək yazışorsan ki, «o məktəbdən get, get, get! Yoxsa sənin üçün yaxşı keçməz, başın bələlər çəkər, bədbəxt olarsan».

Əcəba, nə demək istiyorsan? Yəni necə yaxşı keçməz? Yavrum, bilmış ol ki, Sabir, yaxud məktəbinizdə olan sair müəllimlər bizim övladımızın ruhani pədərləri olduğu kimi, bizim də həqiqi bəradərlərimizdir. Biz hər vəqt Allahın övni ilə onların mühaşizəkarlarıyız. Halbuki sənin də kim olduğunu bilmışiz...

Və bir də Sabir əfəndiyə yazdığını təhdidnaməndə ona Balaxanıda qalmaya ancaq ayın başına qədər vəqt veriyorsan. Vəqt bitdiyi kimi getməz isə işlərin də yaxşı keçməyəcəyini anladıyorsan (?!).

Əfəndim, ay başa gəldi və vəqt də bitdi, lakin Sabir getməli olmadı. İmdi bununla bərabər, biz də sənə bir həftə vəqt verib, iki işin birisini əmələ gətirməyi cənabına təklif edərək diyoruz ki, bu bir həftə daxilində ya qəzetə vasitəsilə təhrirən, lakin açıq imza ilə olmaq şərti ilə və yaxud Sabirin özündən şifahən bu xüsusda üzr istəyəsən və illa, təhdidnaməni hökumət suduna verəcəyimizi ixtar ilə xətmi-kəlam ediyorum.

«Günəş» qəzeti,
5 noyabr 1910. № 60

BALAXANILILARIN BALAXANI MƏKTƏBİ BARƏSİNĐƏ İCTİMAƏLƏRİ

(Yığıncaqları - A.B.)

Bu keçən oktyabr ayının 31-inci günü Balaxanı məktəbi barəsində balaxanılıların ictimai vəqəf oldu. Bu ictimai dəvətnamə ilə dəvət olunmuş, kənd rüəsasından (rəislərindən - A.B.) ibarət idi.

Əhli-məclis qırxa gərib (yaxın - A.B.) idi. Hacı Sultanəli cənablarının məhd sədərətində idi. Ən əvvəl cəmaətə xitab olaraq cəmaət vəkili Əhmədov (Baxış Əhmədov - A.B.) dedi:

- Bizim sizlə dəvət etməkdə məqsədimiz məktəb barəsindədir...

Məktəb maddi cəhətdən artıq əsrət (ehtiyac, sıxıntı, böhran - A.B.) içindədir.

...Axırda müəllimlərə rücu (üz tutub, müraciət etmək - A.B.) edib macəranı onlara anlatdım...

Müəllim əfəndilər də məktəbin bu halına baxıb, məktəbi idarə edə bilmədiyimi bilib də iki nəfər müəllim öz xahişlərilə istefalarını qəbul etdilər. Bu da məktəb məxaricini iki min rübləyə qədər əksiltdi. Bunu da bilməlisiniz ki, istefayı qəbul edənlərin birincisi məşhur üdəbamızdan Əhməd Kamal bəy cənabları oldu... Və bir də bu günlərdə bana üçüncü dəfadır ki, şəriət müəllimi Məşadi Ələkbər Sabir ləqəbli müəllimimiz barəsində məktubat yetişir ki, bən müşarileyhi (o şəxsi, cənabı - A.B.) məktəbdən xaric edəyim. Məktub sahibləri də bunu lyma (işarə, əsasas - A.B.) edirlər ki, müşarileyh üsuli-tədrisdən bixəbərdir. Bən böylə məktublara bir o qədər etinə etməyirəm.

Bən Sabir cənablarını Sultan Məcid Qənizadənin və cənab Qazinin şəhadətnaməsi ilə qəbul etmişəm. Özü də dindar, müttəqi (allahdan qorxan, mömin - A.B.) bir zatdır. İndi siz cəmaət nə əmr buyurursunuz, ifaya hazırlam.

Cəmaət: - Bu anə qədər siz və Hacı cənabları (Hacı Sultanəli - A.B.) məktəbi dolandırmışınız, yenə məsləhətiniz nə qərar verir isə öylə ediniz.

Sədr: – Bən belə məsləhət görürom ki, bu ildən məktəbdə haqq-tədris olunsun. Ona görə ki, cəmaət məktəbi məccanə gördükdə bir oyuncaqxana hesab ediyorlar. Məktəb haqqı olaraq 20 manat (illik) hər şagirddən alınsın.

Məktəbi idarə etmək üçün 4 nəşərlik komissiya seçilir.

Mir Mahmud Novruzov, Nemət Bəsir Hacıyev, Ağarza Ağayev, Məşədi Qasımov. Müşareleyhlərin təsdiq olunması üçün kəndxuda ilə perekovor yazıb imza toplamaqdadırlar. Baxalımlı axırı nə olur.

N.B.

«Günəş» qəzeti, 5 noyabr 1910,

No 60, səh. 2-3

Abdulla Tofiq (Sur)

TƏRCÜMƏMİ? TƏBDİL VƏ YAXUD TƏHVİLMİ?

Osmanlı millət cəbbəsinin xalqa «Türk» olduğunu heç bir tarix və bənaealiyə heç bir fərd inkar eləməz!

Əvət! Osmanlılar türk və dilləri də türk dilidir. Bu milləti-aliyə biz Qafqaz müsəlmanları ilə dina olduğu kimi lisana da qardaşdırılar. Yəni onlar da türk, bizlər də türküz. Aramızda bir fərq varsa, o da ləhcə və sözümüzdə və bir də Osmanlı ədəbiyyatının ərəb və fars ədəbiyyatına toğal edəcək əl sənəti – qərbiyyə istemal etmələrindədir. Odur ki, bunların yazdığını oxuyub anlamaq bizcə güc oluyor. Məhəza Osmanlılar bu halları ilə türklükdən çıxmazlar. Balxəssə əsr-tərəqqiyi-hazırda bunlar türk ədəbiyyatının tərəqqisinə, türk ruhunda olmasına bir an durmaqsızın varlıqları ilə çalışıborlar.

İndi baxalımlı: «Osmanlı şivəsində, osmanlı ləhcəsində yazılış bir türk kitabı Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmək» demək səhv midir, yoxsa qələtmidir? Bənae-aliyə, ərəbcə «tərcümənin» nə olduğunu anlayalımlı; budur önmədə duran Şəm-

səddin Sami həzrətlərinin Qamuslagusunu açıb baxıyorum: (Tərcümə bir lisandan digər lisana döndərmə).

Anlaşıldımı? Osmanlılar ilə Azərbaycanlılar bir millət və bir lisanda olduqları üçün osmanlı türkçəsindən Azərbaycan türkçəsinə tərcümə demək qələt olduqları üçün osmanlı türkçəsindən Azərbaycan türkçəsinə tərcümə demək qələt, həm qələti naqisdir. Olubdu ki, şairi-möhtərəm Sabir əfəndi «Günəş» qəzetəsinin 70-ci nömrəsində Osmanlicadan Azərbaycan türkçəsinə tərcümə etdim deyən cənaba şöylə bir taziyanə vurubdur. Həm də həqqilə.

*«Osmanlicadan tərcümə türkçə binu» bilməm.
Gerçək yazıyor gəncəli yaqinky hənəkdir?
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
Osmanlicadan tərcümə türkçə nə deməkdir?*

Əvət, bu taziyanə nə qədər haqq, nə qədər məntiqli isə də, məaltıəssüs Ə.Qəmküsərin zövqi-şairanəsinə müvafiq gəlmədiyindən «Günəş»in 78-ci nömrəsində böylə bir cavabi-filosofanadə bulunmuşdur:

*Osmanlı dili çünki mürəkkəbdır ərəbdən
Əşkalə salır qareini işbu səbəhdən.
Türkə eləyib tərcümə etsən onu islah
Asanraq edər saidəhəxş elmi-adəhdən.*

Ə.Qəmküsər.

Ey əğniya! Siz Allah bir insaf etdiniz! Bu da mı əmr oldu? Dördüncü əsrə aid nə anlayırsınız?

Əvət! Bizim burasılə işimiz yoxdur. Bir mülahizə ediniz ki, Sabir əfəndi nə demiş, bu nə deyir? Əcəba Sabir əfəndi diyyormu ki, Osmanlı dili sadə bir dil olub, əsla ərəbdən və farsdan qarışığı yoxdur? Xayırlı o, bunu demiyor. O diyor ki, «Əvət, Osmanlı türkçəsi buraca anlaşılmadığı üçün onu tərcümə deyil, təhvil etməli». Binayı-aliyə, bu dilin möhtərəminə «Günəş»in 82-ci nömrəsində Ə.Qəmküsər cənablarına ədəb dairəsində şu yenə bir taziyanə veriyor:

Ə.Qəmküsar bəradərimə cavab:

*Təhvili-ibarət sözümüz «tərcümə» qanmaq;
Məktəbli çocuqlar da bilir ki, bu, xə tadır.
Bir böylə xəta mühərrir qələmindən
Cari olur isə, ədəbiyyata bəladır.*

Ə.S.

Əvət. Böylə böyük bir xəta – mühərrir iddiasında olanlar deyil – mühərrir qələmindən çıxarı olursa, ədəbiyyata cəfadır, bəladır, əzadır!.. Fəqət nə edəlim ki, Ə.Qəmküsar cənabları dediyi taziyanənin ədibənə yazılılığından sərkeşlik edib, «Günəş»ın 92-ci nömrəsində böylə cavab bir təlbezkaranadə bulunmuş:

*Mən yazdım kəlamdakı ləfz-tərcümə
Bixud pozubdur Sabir əli cənabımı,
Təhvil kəlmə, ya ki ibarət olur vəli
Açmaz ərəb lügətləri yüzdən niqabımı.*

Ə.Qəmküsar.

Əcaba Sabir əfəndinin üzülməsinə bu, dəlil görülürmü? Sabir əfəndi nədən pozulur, halbuki bu cənab Ə.Qəmküsar özü «təhvil kəlmə, ya ki ibarət olar», deyə kəndi səhvini etiraf ediyor. Net (qəti – A.B.) diyor ki, ərəb lügətləri yüzdən niqabını açmaz.

Əfəndim! Bir dilin içinde ərəb ləfzlərinin tərcümə edilməsini o dilin həpsini tərcümə etməgi iddiasında bulunuyorsunuz? Öylə isə səhv ediyorsunuz. Tərcümə böylə olmaz. Bəlkə hərfinə olur. İndi zənn edərəm ki, bunu hər kəs anladığı kimi, siz də anladınız! Artıq yetər!..

A.T.

Bədəltəhrir: Mən bu məqaləyi məhz bu bəbdakı həqiqətlərin istək zühuru üçün yazdım. Hətta heç bir fərdi təhqir niyyətində degiləm. Fəqət bu barədə yazılıcaq məqalata dəlil və sənə ilə cavab vera biləcəgim kibi, ərbabinə dəxi məxsus bir ictimiaə izhar-həqiqətin nə olduğunu yazmalarını arzu və əsterham edərəm.

Haq və həqiqətə can qurban!..

A.T.

«Günəş» qəzeti,
27 dekabr 1910 №102, sah.3.

Ə.SABİR, YAXUD XƏSTƏ ŞAIRİMİZ

Bir neçə vəqtlərdən bəri qəzetələr bağlandı. Bunların bağlanmağıla baltəbii dilimiz də bağlandı. Bir çox dərdlərimiz ürəkdə qaldı. Sükut etdik, dayandıq, səsimiz gəlmədi. Səsimizin kəsilməsinə bir neçələri qəmgin və bir neçələri də şad oldular, fərəh-ləndilər, sevindilər. Nə isə. Onlarda işimiz yoxdur.

Bir çox zəhməti-fövqəladədən sonra «Məlumat» qəzetini nəşr etməyə müvəffəq olduq. Bu gün qəzetədə başqa sərlövhə ilə bir məqalə yazmaq niyyətində idim. Lakin məni o niyyətdən bir müşasılət (qovuşma, görüş – A.B.) vaz keçdirdi. Və məni də fövqələzikr sərlövhəli məqaləni yazmağa məcbur etdi.

Gərək Qafqaz əhalisinə, gərək Bakı əhalisinə məlumdur ki, bir neçə vəqtdən bəri şairi-möhtərəm Ə.Sabir cənabları naxosdur. Keçənlərdə «Molla Nəsrəddin», «Nicat», «Kaspı» qəzətələrində bu xüsusda təkrarbətəkrar yazılıb mumialının müalicə olunmasından ötrü cüzi bir məbləğ cəm olundu. Bu qədər yazılar, bu qədər fəryadlar sonunda bir cüzi məbləğ əyalə hasə oldu.

Müsəlmanların cəhaləti ilə başarmaqmı olar? Müsəlmanlarınn qədrşünaslığına nə deyə bilərsən? Buna bir əlac etməkmi olar? Əstəğfürullah, min əstəğfürullah! Bu axırıncı üç-dörd ildə bir neçə yəhudü, erməni və rus ədiblərinə yubileylər verildi, onların nəfisə qırıq min, əlli minlər ilə pullar cəm edildi. Hətta onların adına tikili şallar dəxi salındılar. Amma məəttəssüfanə, müsəlmanlara gedikdə xeyriyyə işlərində ancaq adları bir neçə dəfə qəzetələrə yazılmış şərtılı görürsən ki, bir neçə qəpik-quruş ehsan ediyorlar. Hər nə isə, bu sözlərimizin təsiri olmuyacağına da şəkkimiz yoxdur.

Müsəlmanlar pulu ancaq səfələt və ədəblerinə sərf etməyə aşiq isələr də, biz müsəlman mühərrirləri də gördükcə bunu yazımaqdan vaz keçə bilmiyəcəyik...

Oralarda minlər ilə məbləğlər puç olub gedir. Lakin milli işlərdə yeganə ədibimizə xidmət edən bir adama bir cüzi məbləğ ianə eləmüyorlar. Bu sözlərimiz dəfələr ilə yazılıb, yenə də yazılıq. İstər onlara təsir etsin, istər etməsin. Qəzetələrin borcu yazımaqdır. Bir gün gələr, bəlkə bu sözlərin təsiri olar. Hər nə isə, keçəlim matləbə.

Möhtərəm şairimiz Şamaxıda qabil həkimlər bulamadığın-dan haləti-zəif-tamam ilə bərabər dübarə Bakuya övdət etməni (qayıtməni, geri dönməni – A.B.) məsləhət gördüyü üçün şəhərimizə varid olubdur. Bən bunu eşidər-eşitməz möhtərəm şairimizin ziyarətinə müşərrəf oldum (getdim, bu şərəfə çatdim, şərəfləndim – A.B.). İbtida gördükdə həqiqətə tanımadım; öylə pərişan və zoif olmuşdu ki, adam tanımaz. Nəhayət, görüşdük. Bu müvəsiləti (bir-birinə yetişmə, görüşmək – A.B.) bir daha insan arzu edə bilməz.

Möhtərəm şairimiz bu müvəsilətdən məni son dərəcə məyus-sar (qəmgin, kədərli – A.B.) gördükdə üzünü mənə tərəf tutub ağlar göz ilə ustadi-möhtərəmi (möhtərəm, hörmətli ustadı – A.B.) mərhum Hacı Seyid Əzim Şirvaninin bu bir beytini mənə söylədi:

*Dünyaya gələn getmək üçündür, bu nə qəmdir?
Bir fikr elə bu xılqatı-aləm nə üçündür.*

– Əfəndim, pərişan olmayıüz, əcəlimiz yetişmiş isə, ömrümüz bitmiş isə iadəsi (geri döndərilməsi, qaytarılması, təkrar edilməsi – A.B.) namümkün. Bitməmiş isə, hər xəstə olan ölüməz. Bunun üçün də qəm etməli deyil. Ətim ilə qanım getmiş isə də, ruhum ilə sümüklərim qalib, buraya gəlmışəm.

*Raziyam ölməyə, mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm.*

Şairimizin bu sözləri hər daşuraklı və hər qəlbə qəsavətli (sərt, rəhmsiz, ürəyi bərk-A.B.) olanlara təsir edər zənnində-yəm... Yaziq müsəlmanlar daşdan – dağdan da möhkəm yaranıblar... heç bir şey əsər etməyir, nə edərsən.

Möhtərəm qarelər! Vaqəə bu halda ömrünü milləti uğrunda sərf etmiş bu kimi möhtərəm adıblərimizə dəst-müavenət (kömək, yardım əli – A.B.) açılmaz isə, əcəba əcnəbilərmi rəhm edib müavinət edəcəklər? Əcəba şəhərimizdə yüzlərcə milyon-lara malik müsəlmanlarımız ola-ola əcnəbilərə el uzatmaqlıq qeyrətsizlik degildir?

Bundan daha rəzil, bundan daha həqarət bir şey ola bilərmi? Hər nə isə, mətləbdən uzaq düşməyək. Cərrahlar məsləhət görərlər

isə, şairimiz bu günlərdə (operatsiya) əməliyyate-cərrahiyə etdirmək niyyətindədir. Və bunun üçün də bir neçə yüz manat pul lazımdır. İndi yüzümüzü şəhərimizn sahib-xeyrat və ehsan-larına çevirib onları bu şairimizə müavinət etməyə dəvət ediyoruz. Şairimiz «İslamiyyə» mehmanxanasında 18 nömrəli mənzildə bulunur. Sahib-ehsan, xeyrat sahiblərindən mumii-əlihə (çox zəifləmiş və ariqlamış adama – A.B.) müraciət ilə müvai-nətdə bulunmalarını təmənna ediyoruz. «Məlumat» və «Kaspi» idarələrində möhtərəm şairimiz namına ianə siyahısı açıb möhtərəm ianə sahiblərindən ianələri məalməmnuniyyə qəbul ilə adlarını dəxi sütunlarında dərc edər.

Himmət (çalışmaq – A.B.) lazımdır! Himmət!

«Məlumat» qəzeti,
4 iyul 1911, №3, səh.1.

BAKİ XƏBƏRLƏRİ

XƏSTƏ ŞAIR

Keçənlərdə qəzetinizdə möhtərəm şairimiz Ə.Sabir cənab-larının xəstə olduğunu və bu yaxın zamanda (operatsiya) əməliyyate-cərrahiyə etdigini yazış cəmaətin mumii-əlihə müraciətdə bulunmalarını təmənna etmişdik.

Həkimlərin tövsiyəsilə şairimiz Şamaxı yaylaqlarına qayıtmaga məcbur olmuşdur. İki ay orada qalıb təqviyat tapdıqdan (dirçəldikdən – A.B.) sonra Bakıya gəlib operatsiya etdirəcəkdir. Dübərə xeyrat və ehsan sahiblərini mumii-əlihə müvainətdə bulunmalarını rica ediyoruk. Zira operatsiya vəqtində tənglik (darixqanlıq, problem, dilxorçuluq – A.B.) olmasın. Namına «Məlumat» və «Kaspi» qəzetələri ianə dəftəri açmışlar.

İmzasız.
«Məlumat» qəzeti,
10 iyul 1911 № 8, səh.2.

QARA XƏBƏR

Ey qare! Məqaləmin sərlövhəsi nəzərinizə çarpdıqda bir müsibət xəbəri olduğunu, yəqin ki, biləcəksən. Və lakin hansı böyük bir nemətin millətdən fövtə getdiyini duymamış isən, qoy deyim: qəzetləri, jurnalları oxuduqda o həvəslə oxuduğun gözəl-gözəl şeirlər, şirin-şirin məzmunlar, duzlu-duzlu sözlər ki, bir anda səni həm ağladıb, həm güldürürdü – onları daha bir də görməzsən. Zira onlarm nazimi, onların mübdəi, onların müxtərei olan sevgili, əziz şairimiz Sabir əfəndi əlimizdən getdi!

Yalnız bir istəkli rəfiq, mehriban dost itirdiyimdən bu qədər mütəəssir deyiləm. Bir böyük millət bir qiymətli şair itirdiyindən kədərim bilmüzaəfdır. Sabirin vəfatı millət üçün bir ziyani-əbədidir, bir zərbəyi-fəlakətdir ki, onun ağrısını millət öz vücudunda hələ sonralar dərk edəcəkdir. Biz indilik buralarını danışası deyilik. Əlhal Sabirə bir qədər ağlamaq istəyirəm, ey qare! Sözümü mövqesiz görüb də mənə sərzəniş etmə. O böyük şairə, o istəkli, əziz rəfiqimə xitabən qələmin hissiyyatını bəyan etməkdən keçməm deyirəm:

– Sabir! Alımlər, ədiblər, şairlər ölündə sən onlar üçün mərsiye yazardin, nitqlər söylərdin. İndi sənin üçün mərsiye oxuyan yoxmu, əcəba? Xeyr, nə qədər ölməmişəm, səni yaddan çıxartmaram. Sən yaddan çıxmazsan, sən ölməmisən, sən aləmi-mənada dirisən. Bir milləti diriltməyə çalışan özü ölərmi? Yox, ölməz!

Sabir, az vaxtda millətimizə çox xidmət etdin. Sənin xidəmatinə dair nitqlər oxunmadı, əyyami-həyatına dair məqalələr dirlənmədi, qırx səkkiz sənəlik bir ömürdə sabun tiyanının kənarında odlar-alovlar içində taqətsərsa zəhmətlərlə millətin üçün çalışdın, dövreyi-həyatın qayət mərarətli keçdi, yaşadığın mühitdən cismən, ruhən, bədənən cəfadən qeyri bir şey görmədin. İştə bu soyuq nəzmlərimlə sənə mərsiyəxan olacağam:

* * *

*Sabir, ey şairi-dühapərvər.
Eylədin ərş-i-kibriyaya səfər,
Can kimi sevdiyin yaziq millət.
Hələ səndən umardı çox xidmət,
Təngnayi-cahanı tərk etdin.
Əndəlibim, nə tez susub getdin?!
Müqtədir, binəzir şair idin,
Hər bəla gəlsə idi, sabir idin.
Yoxsa səbrin tükəndimi, Sabir!
Bizə könlün gücəndimi, Sabir!
Dəmbədəm qəm çəkar ikən ruhin,
Dözmədi yoxsa qəlbi-məcruhın?
Millətin dərdi ilə qəmləndin,
Bulmadınmı dəva, vərəmləndin?
Keçdi ömrün əzabü zəhmət ilə,
Min mərarətlə, min məşəqqət ilə.
Əbəda görmədin cahanda rifah,
Uş... sənə rəhmət eyləsin Allah!
Fırqətindən yanar cahanılar,
Səni alqışlar asimanılar.
Səndən əqdəm bu yerdə bəzmi-süxən
Gülxən idi, nəinki bir gülşən,
Ona sən verdin abü rəngü həyat.
Rəşki-xüld oldu aləmi-əbyat,
Yeni bir şiva ixtiyar etdin.
Ədəbiyyatı növhahar etdin.
Yağdırıb zülmə, cəhlə bariqələr.
Göstəriridin bayanda xariqələr.
Gözümüzdən üzün nihan oldu.
Gülşəni-şövqimiz xəzan oldu.
Ağladıb, güldürürdün insanı.
Ağladır mövtin əhli-vicdanı.
Sabirim! Get, müqimi-rizvan ol!*

*Vəli ordan bizi nigahban ol!
Etma nisyan sevimli millətinin,
Eylə ikmal o yerdə xidmətinin.
Dərgəhi-həqqə iltica eylə!
Bizi imdad üçün rica eylə!
Şəfi olsun sənə rəsuli-ənam,
Sən dua eylə yatmasın İslam.*

*«Məlumat» qəzeti,
19 iyul 1911, №16, sah.3*

SABİR

*Sabir, ey alami-xəlqə tərcüman!
Ey hər anda kasə-kasə zəhr udan!
Ey qoca bir qövmə aqlarkən giilən.
Naləsilə xalqı daqlarkən gülən.

Gülməyində qanlı-qanlı giyələr
Hər müsəlman könlünü məhzün edər.
Qəm sənə ol qədər təsir eyləmiş,
Giryəni hüzniin gilovgir eyləmiş.

Bir acı gülmək olub ondan əyan,
Kəsrəti-alamını eylər bəyan.
Şeirdə tərhi-növ icad eylədin,
Qoqolu, hüqolları yad eylədin.

İqtidari-şairanən faşdır,
Sən günəşsən, hasidin xəffaşdır.
Etmarəm qaib səvadi-naməni,
Ruhbəxş asarı-novki-xaməni.

Xatırımı şerinlə şirinkamdır,
Layiqi-təqdiri-xassü amdır.
Tərzü üslubi-bəyanın sadədir,
Cəzbi-qəlb etməkliyə amadədir.*

*Xasdır bu şiveyi-rövşən sənə,
Mərhəbalar, Sabirim, əhsən sənə!
Ey mücəssəm duyğu, ey ülvi həşər,
Ey çamurluq içrə düşmüş saf zər.*

*Tənü lən eylərsa hər nadan sənə,
Ya müsaid olmasa dövrən sənə.
Qəm yemə, təxşif ver alamina.
Az çəkar, heykəl yaparlar namına.*

*«Məlumat» qəzeti,
21 iyul 1911, №18, sah.3*

Mehdi bəy Hacinski

Ə.SABİR HAQQINDA XATİRAT

1905-ci ildə «Həyat» qəzetində işlədiyim zaman mərhum Sabir idarəyə gəlmışdı. Sübh zamanı idi. İçəri daxil olub şair Avaranı soruşdu. Mən istəmədim ki, özümü bildirim. Dедим:

– Avara bir saatdan sonra gələcək, əger tələsirsiniz, nə qulluğunu var isə buyurunuz, deyərəm.

Sabir:

– Mən istəyirdim, görüm bu necə adamdır, doğrudan da, avaradır və yainki kefinə çatıb özünə təxəllüs qoyubdur.

– Bizim kimi bir adamdır, ancaq avara deyil, əhli-ruh bir adamdır.

Sabir:

– Bəs onda sən Allah, ona de ki, yazılıdır, adını dəyişdirsin. Bizim Şirvanda biri vardı, adını «Məhrum» qoymuşdu. Biçarə övlad tərəfindən sonra da məhrum oldu. İndi qorxuram ki, bizim Avaramız qiyamətəcən dünyada avara qala.

Mən gülüb özümü nişan verdim. Şairin sözü yerini tutdu.

*«Məlumat» qəzeti,
21 iyul 1911, № 18*

İRTİHALİ-DARİ-BƏQA VƏ TƏƏSSÜFI-ƏZƏM

Əxlaqi-millimizdə görülən qüsuratı təsvirdə bu gün ziyayı-əbədisi ilə dağdar olduğumuz şairi-möhtərəm mərhum Tahirzadə Sabir əfəndi qədər irəli gedən olmamışdır.

Sabir əfəndi əxlaqi-həmidəsinə intizam edən təbi-şeriyəsi sayəsində yalnız dost və əhibbasının deyil, rəqib və müarizənin belə hüsni-iltifaq və təvəccəhatını qazanmağa müvəffəq olmuşdur.

«Hophop» imzası ilə «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin sərsü-tunlarını təzyin edən o tühəf və o riqqətamız şeirləri nəzəri-mü-təalidən keçirmiş olanlar təbiidir ki, bu gün böyük küdurətlə ölümündən bəhs etdiyimiz şairi-milli və müəzzəzimizə dair, vəlo səthi olsun, özləri üçün bir məlumat peyda edə bilmişlər. Ancaq Sabir əfəndi də şüərayı-ətrakın atası məqamında olan Füzuli kibi, şeirləri ilə insanı eyni zamanda həm ağlatmaq və həm də güldürmək kibi bir məziyyəti-nadirəyə malik olduğundan onu nəinki bir «Molla Nəsrəddin» və «Həqiqət»i oxumuş olanların və hətta bu istifadədən məhrum olmuşların belə tanımı, bilməsi iqtiza edər. Fərət çə sud ki, əfradi-millətdən bir çoxu madam ki, mərhumi-müşarileyhi həyatda ikən tanı-mamışlar, indidən sonra heç də tanımayacaqlar. Şübhə yox ki, Şamaxı mühitini nəfəsləri ilə təlviz edən mollarımlar onun ölümünü özləri üçün bir qalibiyyət və nemət hesab edəcəklər.

Sabir əfəndinin tərcümeyi-halına dair arabir türkçə və rusça pək çox məlumat verilmiş olduğundan, bənim burada yenə o xüsusdan bəhs etməkliyim məlumi-elən qəbilindən olur.

Bənim buracığda qareinə minqeyri-hədd vermək istədiyim məlumat xüsusiyətə aid lətifə növündən bir para şeylər olacaqdır.

Zəlzələdən sonra (1902-ci il zəlzələləsindən - A.B.) Şamaxıya vüqu bulan səyahətimdə orada heç bir kəsi tanımadığım, bilmədiyim üçün araya-araya, axtara-axtara doğruca Sabir

əfəndinin böyük bir caddəyə (küçəyə) nazil olan dükanına şitaban oldum.

Səmimi bir müsahifədən sonra nə məqsədə məbni gəldiyimi kəndisindən anlatdım. Zavallı qəzetəyə mənsubiyyətim olduğunu bilincə bəni dərağuş edərək dükanına çəkdi. Öylə bir vəziyyəti-qəribanə alaraq, manqalın qırığında (qış idi) oturduq. Bən uca bir səslə: «Olmaya Hophop» imzası ilə «Molla Nəsrəddin»ə yazan sizsiniz?» – sualını irad edincə» – «Aman günü, sus olunuz, eşidən olmasın!» – deyə biçarə əcələ ilə ağızımı tutdu və sözünə davam edib dedi ki:

– Qeyr bir yerdə birisi aşkara dinindən dönmüş olsa, əmin olunuz ki, bənim burada görməkdə olduğum tən və etisafın yüzdə birisini görməz. Halbuki mən nə dönmüşəm və nə də dönmək fikrindəyəm. Anadan olduqdan üç gün sonra nə nam ilə tövsim edilmiş isəm, əlan o nami daşımaqdadayam. Demək, bəni cühəlanın tiri-tən və istehzasına hədəf edən başqa bir məsələdir. Nədir? Bilirsinizmi? – «Molla Nəsrəddin»də və cəraidi-sairə sütunlarında yeri gəldikcə yazıyorum ki, mollaların sözünə inanmayınız, zira onların yüzdə doxsan beşi yalancıdır. Minbərdən axırət tövsiyə edən bu şəxslər minbərdən aşağı enincə az qalır ki, beş qəpik pul və ya bir şapalaq plov üçün canlarını oda-atəşə atsınlar. Ona görə səlaməti-namus və heysiyyətinizin viqayəsi üçün sizdən təvəqqə edirəm ki, burada heç bir molların, axundun və əfəndinin qapısına gedib də, qəzətə yazardırmağa gəlmışəm» – demiyəsiniz.

Müsəlman buya! Gözəl nəsihətə kim qulaq verər? Sabir əfəndi ilə təam edib, hərəkəti-ərz ilə mübəddəli-xərab olan şəhri gəştü güzərə başladım. Küçədə nasıl oldusa, əhvali-zahiriyyəsindən adam bildiyim birisi ilə söhbətə girişdim. Fəqət zirdə nəql edəcəyim kiçik bir hadisədən sonra anladım ki, adam bildiyim bu şəxs məgərsə mərhum Hacı Məcid əfəndinin murid və dədəkanından birisidir.

Təsadüfi olaraq bana rast gələn bu axırət dəlləli vaqe olan istirhamıñ üzərinə bəni doğruba Hacı Məcid əfəndinin evinə götürdü. Dərbərə məhrəm olan bu şəxs bəni qapıda buraxıb özü içəri girdi. Aradan dörd-beş dəqiqə keçmişdi ki. içəridən

ucaboylu, başında qaməti ilə mütənasib qənd kəlləsi şəklində bir papaq, aq və uzunsaqqallı, mollaqlıqlı bir adam qarşımı çixıb nədən ötrü gəldiyimi sormadan bir tövri-qəzəbəna ilə «Qəzətəçi əlindən başımız-beynimiz getdi... Çix get, burada qəzetəməzə istəyən yoxdur!» – deyib, qapıyı çəkdi. İndi nə edərsən? Ağlarmışan, yoxsamı gülərsən? «Asta qaçan namərddir» – dediyi kimi, dəqiqə belə fövt etməksizin getdim. Vəqəyi olduğu kimi Sabir əfəndiyə nəql etdim. Artıq Sabir əfəndiyi bu əsnada görməli idiniz! Barmağını kəssəniz xəbəri olmaz. Xilafı-mötadi olaraq öylə bir qəhəqəhə ilə güliyor ki, tərisi qeyri-qabil. Mən isə vüquatın dimaqımda hasıl etdiyi təsiratdan hənuz azad olmadığım üçün ixtiyari-sükut edərək onun qarşısında durmuşdum.

Əlhasıl, Sabir əfəndi gülməkdən fəraqət edincə bana xıtabən:

– O adamın kim olduğunu bildinizmi?

– Nə biləydim kimdir? – deyincə Sabir əfəndi: – məzar qaçqınına bənzəyən şu əbusülvəch hərisin, bana Hacı Məcid əfəndinin yaxın əqrəbasından birisi olduğunu söylədi.

Aradan bir qədər vaxt keçdikdən sonra heç də məlum etməz ikən Bakıda Sabir əfəndiyə təsadüf etdim. Səlam və səfədan sonra bən onu təama dəvət etdim. Mərhüm nəzəri-istifhamla üzümə baxıb dedi ki:

– Olmaya sikriniz Şamaxıda Hacı Məcid əfəndinin evində görmüş olduğunuz iltifat və mehmannəvazlığının əvəzini verməyəni çalışırsınız? Qorxuram, getmirəm! Çünkü siz Şamaxıya qəzetəyə abunə yazdırmağa gəlmışdiniz, bən buraya qəzetəyə həvadisat yazmağa gəlmışəm. Demək, bənim günahım, qəbahətim sizinkindən də böyükdür!

Yenə bir gün «İslamiyyə» mehmanxanasındaki nömrələrdən birisində oturmuşduq. Sabir əfəndi idi, bən idim, bir də bir ləzgi mollası idi. Əsnayı-söhbətdə bən mollaya:

– A əfəndi! Allah eşqinə, bir deyiniz görək, dünyada öylə bir adam tapıla bilərmi ki, həm millətə xeyir versin, həm də molaların xoşuna gəlsin?

Sabir əfəndi mollanın cavabdan aciz qalib kəkələdiyini görünce, bilbədahə: «Xeyr, dünyada öylə bir adam təsəvvür olun-

maz, bu mafövqüttəbiə bir şeydir. Çünkü millətə ciddiyət və sədaqətlə xidmət etmək istəyən bir adam mücərrəd öylə bir iş görməlidir ki, mollalar ondan nifrət və istikrah etsinlər. Zira ki, bu anə qədər mollaların bəyəndiyi bir şeydən millətin xeyirə çatdığı görülməmişdir». – deyib işin içindən çıxdı.

Sabir əfəndi ilə aramızda vəqe olan şu məhrəmanə söhbətləri mərhumun vəfatının daha ikinci günü qəzətə sütunlarında yazmaqdan məqsədim onun bircə pak və təmiz olan ruhunu mullanümların bir seyli-xürüşan kimi səmti-uxraya doğru axıb gedəcək lən və nifrətləri ilə müəzzzəb etmək deyil, biləks, əsl məqsədim bir zaman mollaların ağızını ölü ilə məşğul etməkdir ki, dirilərin həyat və bəqası üçün mücərrəb bir əlac axtar-mağə vaxtimız olsun. Vəqt-i-münasibətdə mərhumuma dair yenə bir neçə kəlmə yazarız.

Mərhum-möhtərəm qünudeyi-xaki-qüfrani-əbədi olduqca, cənabi-həqq ailəyi-sitəmdidəsi ilə bilcümlə əqrəba və əhibbasına səbri-cəmil və əcri-cazil ehsan buyursun. Amin!

«Nicat» qəzeti,
23 iyul 1911. № 37

Hacı İbrahim Qasimov

SABİR İLƏ SON GÖRÜŞÜM

İllərlə bir yerdə çalışdığını zavallı Sabirin ümidsiz bir halda Bakıya gəldiyini, «İslamiyyə» mehmanxanasına düşdüğünü eşitdim, möhtərəm şairin ziyarətini özümə borc bilib yanına getdim.

Sabir evdə, krovatın üstündə əyləşib meyvə yeyirdi. Mən onu bu halda görünçə pərişan oldum. Sabir o qədər dəyişmiş, ariqlamış və saralmışdı ki, onu təsvir etmək çətindir. Bir neçə dəqiqə danışmağa qüdrətim olmadı. Gözümün yaşını güclə saxladım ki, Sabir şəkkə düşməsin. O, mənə yer göstərdi, əhvalımı soruşdu. Razılıq etdim və dedim:

— Sabir, müsaidənizlə sizə bir təklifim vardır.
— Söylə.
— Sizin, şübhəsiz, maddi vəziyyətiniz ağırdır. Əgər icazə ver-səyдинiz, nəşr etməkdə olduğum «Məlumat» qəzetində sizin nəfinizə bir ianə siyahısı açardım.

Sabir gülümsündü. Fəqət bu gülüş sevinc gülüşü deyildi. Bu, olduqca dərin və ağır bir gülüş idi. Dərin bir qüssə içində dedi:

— Hacı! Siyahı açmağa qətiyyən müsaidə etmərəm. Onsuz da mən son günlərimi keçirirəm. Yalnız qəzətdə yazarsan: Sabir deyirdi ki, mən vücudumda olan ətimi xalqımın yolunda çürütdüm. Əgər ömür vəfa etsəydi, sümüklərimi də xalqımın yolunda qoyardım. Fəqət nə çarə, ölüm aman verməyir.

Onunla bu görüşüm son görüş oldu. İyulun 12-də Abbas Səhhətdən belə bir telegram aldım:

Sabir vəfat etdi.

*«Ədəbiyyat qəzeti»
16 iyul, 1936 № 18*

Y'ES

Möhtərəm oxucularımıza məlum olsun ki, bu iyul ayının 12-ci günündə Şamaxı şəhərində bizi əziz olan Sabir təxəllüslü şairimiz Məşədi Ələkbər Tahirzadə cənabları vəfat edib əlimizdən getdi.

Hophop, Əbunəsr-Şeybani və bundan səvayı qeyri imzalar və imzasız lezzətli şeirləri məcmuəmizdə oxumağa adət edən oxucularımız bilirlər ki, belə bir vücudun yox olması maarif dostları üçün böyük dərddir. Lakin istəkli yoldaşımızın əqrabasına başsağlığı veririk və bir də bunun ilə təsəlli tapırıq ki, ölümün qabağında gəda da, sultan da acizdirlər.

*«Molla Nəsrəddin»
jurnalı, 20 iyul 1911, № 26.*

SABİRİN RUHUNA İTHAF

*Ey ruh! Ey məruhi-ərvah-Tahirin,
Ey cism, ey məsəşəi əcsam bahirin,
Uçdun səmayi-əzətə bilməm nə şövqilə
Cirdin tərabi-tirəyə söndü zahirin.
Oldun həyat içində əsiri-qəməni möhnət
Daim peykələ rəşəsi ərbəb-qahirin.
Etdin bəyan nə qəsdilə bir aludəə
Tərkin didən bu qanlı ələmli dəvəirin
Ey Sabir! Ey vədəyə xilqət nəticəsi.
Ey Sabir! Ey səramədi əfradı şairin.
Ruhum boğuldu, öldü desəm, həqliyəm, evət.
Varmu? Məsalı sən kibi ustadi-qahirin.
Min ələmin fəraqına, «Sabir» dözər, fəqət
Min ələmi yaxar qəməni tək bircə «Sabirin».
Ey Sabir! Eyləsin səni həq qərgi-rəhmətə.
Lənət bu xaki-şuma, bu asarı vəhşətə.*

Əlabbas Müznib.
«Səda» qəzeti, 21 iyul 1911,
№ 125, sah. 3.

VƏFATI ŞAIR

*Qafqaziyanın üldəhayi-müqtadirlərindən ədib Fazıl Firidun
həy Köçərli hazırlarının mərhum şair Sabir haqqında bəyan-
təziyyətlə idarəmizə ırsal buyurduğu məktub.*

* * *

Bu günlərdə «Məlumat» ruznaməsinin axırıncı nömrələri
yetişdi. Bəradərim Səhhətin verdiyi «Qara xəbəri» oxudum. Bir
neçə dəqiqə gözlərimə qaranlıq çökdü, bilaixtiyar qəzetə əlim-
dən yera düşdü. Bu xəbər milli şairimiz Mirzə Ələkbər Tahirzadə
Sabirin vəfatı xəbəri idi. Ənallə və əna aliye racəhun.

Bəli! Ölüm Allah əmridir. Hər yaranan oləcəkdir. Hər kəs ki bu dünyaya qədəm qoyubdur, gərəkdir getsin! Bizim əziz və istəkli şairimiz Sabir dəxi çox zəhmətdən, cismani və ruhani əziyyətlərdən və küdürütlərdən sonra gözəl canını can yaradınına təslim etdi.

Mərhüm olub getdi. Amma çox həsrat ilə getdi və özü ilə bahəm axırət öyüne böyük arzularını və gözəl fikirlərini apardı.

Sabir getdi – bizi dəxi sinəsi dağlı və ürəyi qəmli həsrətdə qoydu. Mərhumdan bizim böyük təmənnalarımız var idi. Onun lisanından təzə sözlər, təzə fikirlər eşitmək istərdik. Bəli çox əfsus ki, əcəldən macal olmadı və Sabir həsrat ilə gedib bizi də həsrətdə qoydu.

Mərhumun tərcüməyi-hali və asarı haqqında gələcəkdə əhəmiyyətli məlumat yazmağı möhtərəm oxucularımıza vəde veririk. Onun məndə bir neçə nəzma və nəsra yazdığı məktubatı var ki, cümləsi mənim məhli iqamətgahım olan Qori şəhərində qalıbdır. Allahdan Borjominin basəfa bir guşəsindən Sabirin ruhi pakına salamım yetirib, əqli əyalına və xiş (qohum – A.B.) əqrabasına sər səlamati verirəm.

*Sabirin həqiqi dostu
Firidun bəy Köçərli.
«Məlumat» qəzeti,
3 avqust 1911, №29, sah. 3.*

İDARƏYƏ MƏKTUB

Müdir əfəndidən kəşfi-həqiqət üçün bu bir neçə kəlmənin dərcini rica edirəm.

Bu məktubun bir qədər gecikməsinə səbəb özümün Bakudan kənar Bakuriani yaylaqlarında olub da qəzetə nömrələrin gec almağimdır. Amma ərz edəcəyim mətləb o qədər ciddi, əhəmiyyətlidir ki, burada gecin-tezin sözü ola bilməz. Çünkü bu sözlər məşhur şairi-möhtərəm Sabir Tahirzadənin tərcüməyi-

halına dair olub adib və şüəralarımızın təracüm-əhvalını yaza-
caq zəvat üçün bir şəmeyi-həqiqətdir.

Mərhum şairimiz Sabirin xəstə olduğu zamanlarda mən
Tiflisdə idim. Şairimizin xəstə olub da Tiflisə gəlib getməyi bu
növ ilə olubdur.

Şairimizin xəstə olduğunu Həmidə xanım Qarabağda
olarkən eşidib oradan Sabirə yol xərci göndərib Tiflisə çağırıb-
dır ki, gəlsin özünü müalicə etdirsin. Mərhum dəxi Şamaxıdan
Tiflisə galib, yəni «Molla Nəsrəddin» idarəsində qalıbdır. Bu-
rada şairi mütədaviyə başlayıb. Hər bir təbib və dərman xərc-
ləri dəxi Həmidə xanımın öz xərcilə olubdur. Bədə təbiblər şairə
əməliyyat icrasını (operasiya) lazımlı bildiyindən şairi oradan
xəstəxanaya göndəribdir. Lakin mərhum əməliyyat icrasına
riza verməyibdir. Ona görə təkrar Həmidə xanımgılə qaytarı-
lib. Və bu minval orada üç aydan artıq qalıbdır və müalicəsinə
davam olunubdur. Bədə mərhum şair vəzənə qayıdır öz soy-
gülü oğlunu görmək arzu edibdir. Həmidə xanım şairin ailə-
sinin də Şamaxıdan Tiflisə çağırılmasını təklif edibdirse də, mər-
hum razi olmayıbdır. O halda Həmidə xanım genə öz xərcilə
mərhumu yola salıb və özünə xüsusi olaraq təkrar pul ianə
edibdir.

«Molla Nəsrəddin» idarəsinin, yəni Cəlil bəyin Sabirə
etdiyi ianə isə lap başqdır.

İştə xəstə şairimizə bir arvadın bu qədər həmiyyəti olmuş-
dur.

Qoy ədəbiyyat tarixinə yazılışın ki, «Sabir kimi şairi diri-
likdə təqdir edən bir kişi olmadısa da, – bir nəşər arvad oldu ki,
şairin səhhəti üçün – milyonçu kişilərə rəğmən öz varından
keçəcək qədər böyük bir həmiyyət göstərdi».

Üzeyir

«Məlumat» qəzeti,
7 avqust 1911, №32, sah. 4.

SABİRİN VƏFATINA DAİR

Müdiri-möhtərəm, insaniyyət naminə olaraq bizim bu təziyyətnaməmizi «Səda» qəzetəsində dərc buyurmanızı təvəqqəf edirik.

Məlum olan qərar üzrə bu yaxınlarda Sabir təxəllişlü məşhur Ələkbər Tahirzadə cənabları darülfənadan darülbəqaya rəhmət edib (müvəqqəti dünyadan əbədi həyata köçüb – A.B.). Əvvəla onun əyalinə və xiş (qohum – A.B.) əqrəbasına başsağlığı verib və özümüzü o mərhumun qohum-qəbiləsi ilə müsibət-zədə hesab edib, belə bir vücudun yox olmasını, məaraq əhlinin əlindən getməsin artıq məala (qəm-kədərə – A.B.) bais olur. Xüsusa mətbuatı-islam üçün böyük bir dərddir....

Zata müsəlman içində belə möhtərəm vücudlarının uməravi üdəbanın məhv olmayı böyük müsibətdir İslam üçün. Və biz də ayeyi-mübarəkənin məzmununca təsəlliyab oluruz:

*Cahan cani, fələk saqi-əcəlmi,
Xələyiq bizə nuşि məclisi vi.
Xilasi-nisət əsla hiç kəs ra
Əz əncəm vaz ən saqi əz anmİ.*

*Ümumvladiqafqazın
Qələm İttifaqı tərəfindən.
«Səda» qəzeti, 14 avqust 1911 №143, səh.3.*

NAKAMLIQ

BÖYÜK BİR ZİYA İDİ

(*Bir parça*)

... Nə vəqt şu bir sənə zərifində Qafqaz, o ulu Qafqaz! Sevgili övladlarından üç qiymətli vücud qeyb etdi.

Birincisi möhtərəm şair, mərhum Sabir əfəndiləri idi. Mərhumi-aliyə-aliyyəyi Tiflisdən Şamaxiya, yəni məzaridəmə doğru yollandığı sırada görmüşdüm. O lətif və düşkün sima hələ gözü müñönündə tacəssüm edib duruyor. Qafqaz öylə nadir vücudə bir də çox çətinliklə malik ola bilər.

Hüseyn Cavid
«İqbal» qəzeti, 14 may 1912.

BAXÇASARAYDA İMTAHAN MEYDANI

... Fəqət ümummillət parəsinə bu daşı qoyularsa, gələcəkdə balalarımızı bu daşı görüb də millətin millət xadiminə olan məhəbbətini düşünər, hiss edər. Sabirimiz, Tuqayımız ümummillətdən şu daşı olmadılar. Sabiri Rusiya müsəlmanları, Toqayı Qafqaz müsəlmanları nə bilsin ki bilmədilər. Bəlkə bu səbəbdə bir şey lazımlı gəlmədi. İndi İsmayııl bəyə (İsmayııl bəy Qaspıralı – A.B.) sözümüz nədir?

Doktor Nəriman
«Bəsirət» qəzeti, 20 sentyabr 1914

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Bakı diyarında	16
İxtilaf	38
Mətbuatdan gələn mövzular	72
«Həftəyi-ədəbi»də və «Palanduz» satira məclisində	90
Sabir «Nur» qiraətxanasında olubdurmu?	106
Bakıya son və uğursuz səfər	110
Nəticə əvəzinə	113
Ədəbiyyat.....	116
Əlavələr.....	119

Alxan Bayram oğlu Məmmədov

SABİR BAKIDA
«Təhsil», 2012.

Nəşriyyat redaktoru *Gülər Mehdiyeva*

Bədii və texniki redaktoru *Abdulla Ələkbərov*

Kompyuter tərtibatçıları *Səbinə Məmmədova, Aqil Əmrəhov*

Kompyuter yiğimi *Sevinc Hüseynova, Şahnaz Şirinova*

Korrektoru *Fidan Musayeva*

Çapa imzalanmışdır 26.03.2012. Kağız formatı 60x90 ¼.

Fiziki çap vərəqi 9,5. Sifariş 27. Tiraj 500.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» MMC-nin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 121^a

Tel.: (+994 12) 567-81-28/29; Faks: (+994 12) 567-82-68

e-mail: info@tahsilnp.com

Məmmədov Alxan Bayram oğlu 22 oktyabr 1954-cü ildə Qazax rayonunun I Şixli kendində doğulub. 1977-ci ildə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib.

1981-ci ildə Azərbaycan EA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ayarı aspiranturasına daxil olub. "M.Ə.Sabirin elmi tərcüməyi-hali" mövzusunda namizədlilik (1985), 1998-ci ildə isə "Şamaxı ədəbi mühiti (XIX esrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədər)" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib.

BDU-nun professoru A.B.Məmmədov Cümhuriyyət dövrü ədəbiyyatımızın ilk monografik araşdırıcısıdır. O, 13 monografiya, 7 kitab, 460-a yaxın elmi ve publisistik məqalə, 6 tədris programının müəllifidir.

Professor A.B.Məmmədov hazırda çoxçildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin V cildinin redaksiya heyatının üzvü ve əsas müəlliflərindəndir. O, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nezdindəki doktorluq üzrə "Dissertasiya Şurası"nın (2002-ciildən) üzvüdür.